

genootschap
voor

CXXII 1985 1 - 2

geschiedenis
handelingen

INHOUD

BIJDRAGEN

- P. Trio, *Een handschrift van de clericale O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs te Ieper, bewaard in het Rijksarchief te Brugge (XIVde eeuw)*. 5- 25
- P. Vandermeersch, *Brugse studenten aan de universiteit. Studiekosten en studiefinanciering in de tweede helft van de zestiende eeuw*. 27- 63
- A. Vandewalle, *De Brugse biervoeders en de aksijnskontrolle (eind 15de - 17de eeuw)*. 65- 89

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. Devadder C.F.X., *De oorsprong van de kongregatie der Broeders Xaverianen*. 91-103
- B. Janssens de Bisthoven, *Brief van J.B. Malou, bisschop van Brugge, aan professor J. Moeller over het onderricht in de geschiedenis in de colleges, 20 september 1853*. 105-106
- M. Constandt, *Het aandeel van Oostende en Brugge in het «oorlogstoerisme» tijdens het interbellum*. 107-116

VLAAMSE BIOGRAFICA

- L. Valcke, *Ferdinand Augustijn Snellaert - Van armen huize ben ik «niet»*. - 117-127

BOEKBESPREKINGEN

- B. Janssens de Bisthoven en C. De Backer, *Inventaris van het Bisschoppelijk Archief van Brugge (J. Bonny)*. 129-130
- J. Mertens, *De ontwikkeling van ons meetsysteem (Chr. Vandebroeke)*. 130-132
- R. Calcoen, *Th. A. Mann en zijn studie over Nieuwpoort (G.D. Dalle)*. 132-133
- J. Van Walleghem, *Merckenwaardigste voorvallen en Daegelijck-sche gevallen, Brugge 1788 (en) Brugge 1789 (A. Van den Abeele)*. 133-136
- S. Top, *Lodewijk Bakelandt en zijn bende. Bijdrage tot de studie van de groepsriminaliteit rond 1800 voornamelijk in het Leiedepartement (A. Roets)*. 136-137
- Ensor in Oostendse Verzamelingen (J. Mertens)*. 138

KRONIEK

139-144

Voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre./ Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks Tijdschrift voor de studie van Geschiedenis en Oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXXII - 1985

1 - 2

BRUGGE 1985

HAARLEM

1891

GENOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

BOEK DE VERBODEN BILLEN

WOLFF DE WILDE

DE ERVEN

VERBODEN BILLEN
WOLFF DE WILDE
DE ERVEN

1891

EEN HANDSCHRIFT VAN DE CLERICALE O.L.V.- BROEDERSCHAP VAN STUDENTEN VAN PARIJS TE IEPER, BEWAARD IN HET RIJKSARCHIEF TE BRUGGE (XIVde EEUW)

Paul TRIO
aspirant N.F.W.O.

De reden waarom het onderzoek van dit hs. hier in een afzonderlijke bijdrage plaatsvindt, ligt in het feit dat uit deze bron meer te halen valt dan alleen maar informatie nodig voor een studie van de O.L.V.-broederschap te Ieper. Nochtans bleef dit hs. als basismateriaal voor ander historisch onderzoek weinig of niet gebruikt¹.

De O.L.V.-broederschap — waarvan de eerste vermelding dateert van 20 november 1330 — werd opgericht door enkele Ieperlingen die studeerden aan het Parijse *studium generale*. Behalve de beoefening van typische religieuze broederschapsactiviteiten (misviering, jaarlijkse maaltijd, opstappen in processies, enz.) stelden de stichters zich ook tot doel behoeftige studenten financieel te ondersteunen. Onder haar leden telde de O.L.V.-broederschap een groot aantal *clerici* (vaak priesters) met een universitaire opleiding. Naar het einde van de XVIde eeuw toe was de O.L.V.-broederschap geëvolueerd tot een instelling nauw verwant aan het Commun der Zeven Getijden². Van enige hulpverlening aan behoeftige studenten was

* Met dank aan Prof. dr. R. De Keyser die zo bereidvaardig was deze tekst na te lezen.

1. Te vermelden waard is alleen W. BEELE, *Studie van de Ieperse persoonsnamen, uit de stads- en baljuwsrekeningen (1250-1400)*, 2 dln., Handzame, 1975.

2. Een inzicht in de organisatie en werking van dergelijke instelling biedt P. DECLERCK, *Commun en Zeven Getijden in de Brugse parochiekerken, — Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'émulation» te Brugge*, 1971, dl. CVIII, p. 117-173.

allang geen sprake meer. Voor hun activiteiten bedienden de leden van de O.L.V.-broederschap zich vooral van de Ieperse parochiekerk O.L.V.-ten-Brielen³.

Hoofdbronnen voor een studie van de O.L.V.-broederschap vormen drie hss. uit het Rijksarchief te Brugge (voortaan RAB.). Het zijn de nummers 498, 499 en 500 van het *Oud Kerkarchief*⁴. Reeds elders hebben we de hss. 498 en 499 uitvoerig besproken⁵. Daaruit bleek hoe deze hss., samen met nr. 500, door Jean-Jacques Lambin, stadsarchivaris van Ieper († 1841), vermoedelijk in 1833 werden aangeworven. Waar en hoe Lambin deze archiefstukken in handen wist te krijgen, kon niet meer achterhaald worden. Na zijn dood kocht de Koninklijke Bibliotheek van Brussel (voort. KBB.) deze hss. op. Enige jaren terug verhuisden ze naar het RAB. ten gevolge van een ruil. Bij de beschrijving van het hs. laten wij ons leiden door de methode uitgewerkt binnen de codicologie⁶. Het blijft immers een feit dat de codicologie nog altijd teveel het exclusieve terrein vormt voor al wie zich met literaire hss. bezighoudt. In onderhavig onderzoek volgt na de narratieve uiteenzetting nog een grafische voorstelling van het hs.⁷. Deze laatste werkwijze laat toe de opbouw van het hs. visueel weer te geven waardoor de verschillende geledingen duidelijker naar voren treden. Het is immers pas na een diepgaand

3. P. TRIO, *De O.L.V.-broederschap van de scholieren van Parijs te Ieper gedurende de late middeleeuwen (ca. 1330-1600)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.L., 2 dln., Leuven, 1981, XIX-310 en 113 p., en IDEM, *De statuten van de laat-middeleeuwse clericale O.L.V.-broederschap van de studenten van Parijs te Ieper, — Handelingen van de Koninklijke commissie voor Geschiedenis*, 1982, dl. CXLVIII, p. 91-141. Een aantal gegevens hierover zal men ook kunnen terugvinden in dl. V van het tijdschrift *History of universities*.

4. *Het Rijksarchief in de provinciën. Overzicht van de fondsen en verzamelingen*, dl. I : *De Vlaamse provinciën*, Brussel, 1975, p. 117.

5. P. TRIO, *De statuten...*, p. 96 e.v. Hier voegen we nog aan toe de vermelding van hs. 500 in een catalogus van hss. in het bezit van Lambin : F. VAN DE PUTTE, *Notice sur les bibliothèques modernes de la Flandre Occidentale : Bibliothèque de M. Lambin, bibliothécaire de la ville d'Ypres, — Annales de la Société d'émulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale*, 1840, dl. II, p. 265, nr. 17.

6. Een nuttige inleiding bij J.M.M. HERMANS en G.C. HUISMAN, *De descriptione codicum. Handschriftenbeschrijving, tevens syllabus bij de colleges «Inleiding in de Westerse handschriftenkunde/Codicologie»*, Rijksuniversiteit Groningen, 1979, 90 p. (met uitvoerige bibliografie en glossarium van de meest voorkomende technische termen).

7. Bijlage I.

onderzoek dat de precieze waarde van de ter studie liggende historische bron kan bepaald worden ; iets waaraan de tot hertoe bestaande maar al te beknopte beschrijvingen van het hs. niet voldeden⁸.

Het hs. bevat een boekblok van 52 bladen uit perkament, waarvan de afmetingen 296 mm op 200 mm bedragen. Het geheel is ingebonden in een halfleren moderne band (XIXde eeuw ?) met voor- en achteraan telkens twee papieren schutbladen⁹. In de rechterbovenhoek is in rode inkt een recente foliëring aangebracht. Eveneens bovenaan maar meer naar het midden toe staat in zwarte inkt een «eigentijdse» foliëring met Romeinse cijfers : deze foliëring gaat van *I* tot *XL* (f° 1 r° - 40 r°) en loopt na een onderbreking verder door van *XLI* tot *XLVIII* (f° 49 r° - 52 r°). F° 41 r° - 44 v° daarentegen werden gepagineerd van *V* tot *XII* in een «eigentijdse» lichtbruine inkt. Terwijl de f° 45 r° - 48 v° van dergelijke aanduidingen gevrijwaard bleven. Wijst dit alles niet op een drieledige indeling van het hs. ? Een vermoeden dat ook door andere vormelijke en inhoudelijke elementen bevestigd wordt. Zo is er het parallelle verloop met de katernenopbouw. Na een aanvankelijke normale collatie : *IV* (8), *V* (18), *IV* (26) en *IV* (34), constateren we dat tussen de bladen *XL* en *XLI* van de vijfde katern twee opeenvolgende duernen werden ingebonden, respectievelijk f° 41 r° - 44 v° en f° 45 r° - 48 v°. Moet deze anomalie, ten gevolge van een (latere) inbinding, teruggevoerd worden tot het moment dat de huidige band werd aangebracht ? In elk geval waren deze duernen er nog niet aan toegevoegd in 1465/1466 n.s. Van die datum dateert de redactie van hs. nr. 499, een cartularium van de O.L.V.-broederschap. Daarin noteerde de kopi-

8. J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, dl. VI : *Histoire des ordres religieux et des églises particulières*, Brussel, 1906, p. 657 ; een zeer summiere beschrijving bij W. BEELE, *op. cit.*, dl. I, p. 28 (met de verkeerde vermelding dat het hs. deel uitmaakte van het fonds *Merghelynck* uit de KBB.).

Zie ook nog de aanstipping in H. STEIN, *Bibliographie générale des cartulaires français ou relatifs à l'histoire de France (Manuels de bibliographie historique)*, dl. IV, Parijs, 1907, p. 568-569, nr. 4162.

9. Op de voorste inslag vinden we de ex-libris van Lambin, voorzien van de woorden : «Ex libris Ioannis Iacobi Lambin, civitatis Yprensis archivarii», en de handschriftelijke notitie van de vroegere conservator van de hss. van de KBB. de Reiffenberg : «Acheté à la vente du feu M. Lambin, n° 17 du catalogue, fr. 6,32».

ist ook een overzicht van het toen bestaande broederschapsarchief (f° 14 r° - 14 v°). Eén van deze notities verwijst waarschijnlijk naar hs. nr. 500 : «...langhe boucskin in fortsine ...van der date 1447 ende heift in 42 bladen ghescreven ende onghescreven gheteeckent D». Deze beschrijving kan best beantwoorden aan het door ons bestudeerde hs. wanneer aangenomen wordt dat niet alleen de twee duernen maar ook de twee laatste bladen *XLIII* en *XLVIII* (een bifolium) geen deel uitmaakten van het aldus oorspronkelijke geheel van 42 bladen. Schept dan de «eigentijdse» foliëring die de laatste twee bladen van het hs. op een o.i. identieke wijze nummert als de overige 42 bladen geen probleem ? Wellicht niet zo men veronderstelt dat pas na de toevoeging of inbinding van de twee bladen ofwel de foliëring van *XLIII* en *XLVIII* op een identieke wijze gebeurde, ofwel de foliëring van alle 44 bladen zich voor het eerst tesamen voltrok¹⁰. Aldus valt het hs. uiteen in vier afzonderlijke delen. Op ieder daarvan gaan we straks nader in.

Menig lezer zal zich ondertussen waarschijnlijk verwonderd afvragen waarom de paleografie nog niet werd aangewend in het zo pas verrichte onderzoek. Zich louter en alleen baseren op de schrifttypes is echter gevaarlijk. Achteraf beschouwd sluit de schriftanalyse wel aan bij de reeds gedane constatering. Met uitzondering van f° 45 r° - 47 v° (*littera gothica textualis*) werd steeds gebruik gemaakt van een goed verzorgde *littera cursiva* (karakteristiek zijn vooral de lusvorming, de onder de lijn uitstekende s en f, de eenvoudige vormen van a, g en s, en het gebruik van een cursieve vorm van de a). Wel werden de rubrieken van de akten telkens in een *littera gothica textualis* aangebracht. Binnen de *littera cursiva* neemt het schrift van f° 41 r° tot 44 v° wel een bijzondere plaats in : vrij onregelmatige vorming van de letters en in zwarte inkt (in schril contrast met de elders aangewende lichtbruine inkt).

Deel I : f° 1 r° - 40 v° en f° 49 r° - 50 v°

Zoals de kopiïst van hs. 499 aanstipte was het geheel van 42 bladen inderdaad niet helemaal beschreven, althans niet in 1465/66 n.s. Wat

10. Deze laatste veronderstelling vindt enige bewijsvoering in het feit dat de foliëring van *I* tot *XLVIII* gebeurde op uniforme wijze in zwarte inkt, terwijl het schrift van de tekst van de 42 bladen eerder een lichtbruine tint vertoont.

op f° 49 r° - 50 v° staat betreft het testament van Zeigher de Voghel ; dit testament loopt echter nog verder door op f° 51 r°, waaruit volgt dat de kopiëring van deze testamentaire beschikking pas van na 1465/66 n.s. kan dateren. Had dit testament wel deel uitgemaakt van het 42 bladen tellende hs. dan zou de kopiïst deze laatste wilsbeschikking, daterend van 24 febr. 1351 n.s., op haar juiste plaats, nl. tussen de andere min of meer chronologisch gerangschikte (zie hierna) akten, geschreven hebben. Aan de hand van de schriftanalyse alleen kon niet met zekerheid uitgemaakt worden of het afschrijven van het testament los van het oorspronkelijke hs. gebeurde. Aldus was het oorspronkelijk geheel maar beschreven tot en met f° 40 v°.

Inhoudelijk gezien gaat het hier om kopieën van oorkonden i.v.m. de inkomsten (en lasten) uit roerende (renten) en onroerende goederen (land en woning) van de O.L.V.-broederschap¹¹. M.a.w. een cartularium : een normaal in de vorm van een hs. en grotendeels ineens samengesteld geheel dat afschriften bevat van ingekomen oorkonden betreffende het eigendom en de rechten en soms andere documenten uit het archief van een bepaalde instelling. Hierbij gaat het enkel om «gewone of vrije afschriften», d.w.z. enkel *ad recordationem* en dus zonder officiële juridische bekrachtiging. Wel met juridische waarde daar deze kopieën vaak als erkende bewijsstukken werden voorgelegd o.a. in processen. Zo konden de kostbare en kwetsbare originelen veilig in de kist, kast of koffer opgeborgen blijven¹².

Het totale aantal van 127 gekopieerde oorkonden lijkt ons echter

11. Op f° 1 r° noteerde de kopiïst : «Dits de copie van den charters van Onser Vrouwen ghilde».

12. Vergelijk o.a. E. VAN MINGROOT, *Het middeleeuwse bronnenmateriaal uit de Nederlanden, 500-1500*, — *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. III, Haarlem, 1982, p. 404 ; R.C. VAN CAENEGEM (m.m.v. F.L. GANSHOF), *Guide to the sources of medieval history (Europe in the middle ages. Selected studies, vol. 2)*, Amsterdam - New York - Oxford, 1978, p. 78 ; H. STEIN, *op cit.*, p. VII - IX, en C. CALLEWAERT, *Recherchons les anciens cartulaires de la Flandre*, — *Annales de la Société d'émulation de Bruges*, 1906, dl. LVI, p. 174-180. Bijzonder interessant bij een onderzoek van cartularia zijn de vele nuttige bedenkingen van D. WALKER, *The organization of material in medieval cartularies*, — *The study of medieval records. Essays in honour of Kathleen Major*, uitg. D.A. Bullough en R.L. Storey, Oxford, 1971, p. 132-150.

niet het resultaat te zijn van eenzelfde schriftgebeuren. Drie groepen van schrift werden onderkend : schrift A (f° 1 r° - 8 v°), B (f° 9 r° - 18 r°) en C (f° 19 r° - 40 v°)¹³. Dat deze schriftindeling samenvalt met de katernenopbouw zal wel geen toeval zijn. Vandaar twee mogelijke verklaringen¹⁴ : ofwel ging het om een éénmalige afschrijving waarbij aan werkverdeling werd gedaan, d.w.z. drie kopiïsten kregen elk een deel der over te schrijven oorkonden toegewezen¹⁵, ofwel ging het om een kopieeractiviteit in drie opeenvolgende chronologische stadia van vermoedelijk ook drie verschillende handen. De verspreiding over de drie schriften van bepaalde akten waarvan de originelen met elkaar in transfix stonden laat echter voor deze tweede veronderstelling weinig ruimte open¹⁶. Deze redenering gaat natuurlijk alleen maar op wanneer we mogen veronderstellen dat een kopiïst alle nog waardevolle akten die een instelling tot op de dag van de redactie van het cartularium bezit, in kopie opneemt. Dit is de meest logische manier van werken. Wie toch nog voor de tweede mogelijk-

13. Zie hier enkele belangrijke verschillen :

afkorting van parisis	ende	diakritische tekens	horor vacui	andere kenmerken
A. par 8	ēn	nooit	niet	alfabetisch letteren van de akten van a tot ab
B. par 8	ende (voluit)	meestal	niet	niet
C. pār	Cen	nooit	aanvulling met tintenellen	niet

Verder valt te noteren dat schrift B kleiner en meer gedrongen is en in een wat zwartere inkt gebeurde dan schriften A en C. We durven zelfs A en C als *littera cursiva formata* beschouwen en B eerder bij de *littera cursiva libraria* onderbrengen.

14. Zie hiervoor b.v. D. WALKER, *art. cit.*, p. 143-144 en 148-149.

15. Voor deze stelling pleit het feit dat f° 18 v° blanco is gebleven. Ook liet de kopiïst van schrift B op verscheidene bladzijden een aantal schrijfgeregels ongebruikt. Blijkbaar bestond er een onevenredigheid tussen het aantal te kopiëren oorkonden en de daarvoor toegewezen katern.

16. B.v. het afschrift van 5 aug. 1330 (f° 10 r°) waarvan de oorkonde in transfix moet gestaan hebben met de oorkonde van 4 febr. 1302 n.s. (f° 4 r°). Om afschriften van getransfixeerde oorkonden te kunnen onderkennen moet men eerst een verregaande inhoudelijke analyse van alle akten van het cartularium verrichten en rekening houden met de werking van de O.L.V.-broederschap.

heid zou opteren heeft er alle baat bij de data *post quem* van de drie onderscheiden schriften te kennen. In het min of meer in chronologische volgorde opgestelde cartularium¹⁷ noteerden we per schrift de volgende jongst gedateerde akten : A = 23 maart 1347 n.s. (f° 7 v° - 8 r°), B = 4 juni 1354 (f° 17 v° - 18 r°) en C = 7 aug. 1384 (f° 40 v°)¹⁸. Uit deze gegevens leiden we echter niet af dat de slotfase van het afschrijven kon gebeuren na 7 aug. 1384. Reden daartoe is een akte van dec. 1319 (f° 8 v°). De opname van deze akte in het cartularium valt niet te begrijpen als wij ze niet zien als het afschrift van een oorkonde die oorspronkelijk in transfix stond met een oorkonde van 27 nov. 1389. Deze laatste is echter alleen terug te vinden in het andere bewaard cartularium van de O.L.V.-broederschap, hs. 499, f° 150 r° - 152 r°¹⁹.

Het cartularium werd dus pas voltooid na 27 nov. 1389.

Lang daarna wellicht zal de afwerking op zich niet hebben laten wachten. Temeer omwille van de gebeurtenissen van 1383 te Ieper. In dat jaar wist de stad de vrij lange belegering van Engelsen o.l.v. de bisschop van Norwich, Hendrik Despencer, en de Gentenaren te doorstaan. Dit belette niet dat de voorgeborchten van de stad met de grond werden gelijk gemaakt. Ook de omringende dorpen ondergingen het oorlogsgeweld van de belegerende troepen. Plunderingen en verwoestingen brachten veel schade toe aan huizen en landerijen²⁰.

17. Nogal gebruikelijk bij kleine instellingen : C. CALLEWAERT, *art. cit.*, p. 175. Soms gebeurde het dat niet strikt de chronologische volgorde werd gerespecteerd ; de reden daartoe was niet altijd even duidelijk.

18. En niet 30 april 1379 zoals verkeerdelijk werd genoteerd in P. TRIO, *art. cit.*, p. 102, n. 46.

19. Het afschrift van dec. 1319 bevindt zich ook in hs. 499, f° 149 r° - 150 r°.

20. P. TRIO, *art. cit.*, p. 109 (met bibliografie). Zie ook de brief van Filips, hertog van Bourgondië, daterend van 13 dec. 1383, waarbij de nefaste gevolgen van de belegering van 1383 treffend worden aangehaald : «Anglais et Gantois, qui ont tenu longuement siège devant la dicte ville, ars, gatés et destruit les fabours dicelle et les biens estans en iceulx et au pays denviron, par quoy leurs rentes et revenus en sont très grandement diminuées...». Uitgave bij A. DIEGERICK en O. DE KERCHOVE, *Une page de l'histoire d'Ypres (1379-1384), — Annales de la Société historique, archéologique et littéraire de la ville d'Ypres et de l'ancienne West-Flandre*, 1863, dl. II, p. 153-154, nr. B III. Hernomen in J. BARTIER en A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur, 1381-1419* : dl. I, *Les ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 16 octobre 1381 au 31 décembre 1393 (Commission royale des anciennes lois et ordonnances)*.

Tengevolge daarvan gingen voor heel wat Ieperse instellingen waaronder ook de O.L.V.-broederschap verscheidene inkomsten uit renten definitief teloor²¹. Daardoor verloren heel wat oorkonden i.v.m. vroegere bezitsverwervingen hun betekenis. Anderzijds leverde de repatriëring van bepaalde eigendommen na deze woelige periode ook diverse nieuwe bewijsstukken op²². Vandaar dat een vroeger cartularium van de O.L.V.-broederschap (zie hierna) omwille van de overbodige akten en de vele lacunes die aldus waren ontstaan in het geheel niet meer voldeed. Het opstellen van een nieuw cartularium drong zich dus op. Meteen bood dit ook de welgekomen gelegenheid om de tot dan toe nog niet overgeschreven oorkonden van recente bezitsaanwinsten sinds het vorig cartularium mee op te nemen.

Wellicht ging deze reorganisatie van het patrimonium samen met de invoering van het ontvangersambt in de O.L.V.-broederschap²³. De eerste die expliciet als ontvanger optrad was Hendrik (de) Craes. In die functie vernoemd ontmoeten we hem in een aantal ofwinningen tussen 12 dec. 1389 (hs. 499, f° 103 v° - 104 r°) en 5 juli 1390 (hs. 499, f° 98 v° - 100 v°). Wellicht was hij ook nauw betrokken bij de opstelling van het cartularium²⁴.

ces de Belgique. Recueil des ordonnances des Pays-Bas, eerste reeks : 1381-1506, eerste sectie), Brussel, 1965, p. 7-8, nr. 6.

Voor een algemene benadering zie E. THOEN, *Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden*, — *Tijdschrift voor geschiedenis*, 1978, nr. 91, p. 363-378.

21. Zo werden t.o.v. het hier besproken cartularium in een renteboek van de O.L.V.-broederschap dat ca. 1429 werd afgesloten (hs. 498, f° 15 r° - 38 v°) 14 posten niet meer geïnd : P. TRIO, *De O.L.V.-broederschap...*, dl. I, p. 257-260.

22. In concreto «afwinningen», schuldbrieven (P. TRIO, *art. cit.*, p. 109) en herbevestigingen van verloren gegane renten.

23. P. TRIO, *art. cit.*, p. 108-109.

24. Vergelijk met de totstandkoming van het cartularium van 1465/66 n.s. en de plaats daarin van de ontvanger : P. TRIO, *art. cit.*, p. 101-102. Zie ook O. MUS, *Het cartularium van het O.L.V.-gasthuis te Ieper (Bijdragen tot de geschiedenis van de liefdadigheidsinstellingen te Ieper*, vol. VI), dl. I, Ieper, [1965], p. 38-39 en 95-100, waar de functie van verscheidene ontvangers in enkele Ieperse godshuizen en gasthuizen wordt uiteengezet. De auteur schetst er de intense bedrijvigheid van deze «boekhoudkundige experten» in het herstructureren van het eigendomsbeheer van deze liefdadigheidsinstellingen. De reorganisatie ging dan meestal ook gepaard met het opstellen van nieuwe renteboeken en nieuwe cartularia.

Er rest ons nog een klein probleem : wat met de datum 1447 welke de kopiïst van hs. 499 in verband brengt met het hier bestudeerde cartularium ? Waarschijnlijk slaat dit op een nieuwe inbinding en/of vernieuwde band. Het lijkt ons in elk geval erg onwaarschijnlijk dat pas in 1447 het cartularium werd voltooid, gezien de aldus ontstane tijdsruimte van ca. 50 jaar t.a.v. de laatst opgenomen akte.

In het cartularium vinden we kopies van oorkonden waarvan de oudste teruggaat tot 4 sept. 1300 (f° 15 r°). Alle oorkonden hadden betrekking op het patrimonium : het betreft in hoofdzaak aankopen door en schenkingen aan de O.L.V.-broederschap van renten, gronden en huizen. Het merendeel der oorkonden werden gepasseerd vóór de Ieperse schepenen. Maar men leest in verscheidene akten ook de activiteit van omliggende locale heerlijke schepenbanken. De charters die gepasseerd werden vóór de Ieperse schepenbank zijn in het Frans opgesteld. Het is immers pas rond 1400 dat het middelnederlands als de ambtelijke taal zijn intrede doet in de Ieperse administratie²⁵. Dit betekent meteen dat de kopiïst(en) de originele stukken niet naar een Middelnederlands vertaalde versie hebben getranscribeerd²⁶. Belangrijk is wel dat een aantal schenkingen door de schenker zelf of een daarvoor in dienst genomen persoon werden opgesteld (voornamelijk in het Middelnederlands). Tenslotte zijn er ook nog de in het Latijn opgestelde notarisakten, en dit vooral waar het gaat om testamentaire beschikkingen.

Met uitzondering van een 24-tal akten vinden we alle stukken eveneens gekopieerd in hs. 499. Hiervoor verwijzen we naar de achteraan toegevoegde concordantietabel (bijlage II).

Tot slot nog een vormelijke aanduiding. Aan elke gekopieerde akte gaat bijna altijd een rubriek (= in rood geschreven titel) vooraf.

25. G. DES MAREZ, *Note sur l'emploi de la langue française à Ypres*, — G. KURTH, *La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France (Mémoires couronnés et autres mémoires publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, collection-8°, dl. XLVIII)*, vol. I, Brussel, 1895, p. 108.

26. Zo werden in een cartularium van het Ieperse begijnhof, dat opgesteld werd in 1396, alle oorspronkelijke Franse akten naar het Nederlands omgezet : G. DES MAREZ, *art. cit.*, p. 113. Nog twee andere voorbeelden, waaronder het cartularium van het O.L.V.-gasthuis van 1408/9, in O. MUS, *op. cit.*, p. 33. Pleit de opname van niet-vertaalde Franse akten niet voor een datering van het cartularium van de O.L.V.-broederschap tot vóór 1396 ?

Verder is de beginletter van de oorkonde meestal met rode inkt bijgewerkt, en voorafgegaan door een gerubriceerd paragraafteken.

Deel II : f° 41 r° - 44 v°

Dit deel bevat een fragment van een ander cartularium van de O.L.V.-broederschap. Op f° 41 r° bevinden we ons reeds halfweg een akte van 13 jan. 1336 n.s. Samen met de andere gekopieerde oorkonden vinden we bijna alle stukken terug, precies in dezelfde volgorde, in het zopas besproken cartularium (f° 2 r° - 4 v°)²⁷. Alleen de akte van 26 juni 1339 (f° 44 r° - 44 v°), zelf reeds doorstreept, werd niet hernomen. Ook de akte van 3 jan. 1336 (f° 44 v°) verdient onze aandacht : ze blijkt geschreven te zijn door een latere hand op wat resterende plaats. Aangaande de onderlinge relatie tussen beide cartularia durven wij het volgende veronderstellen : dit fragment is afkomstig van een ouder cartularium van de O.L.V.-broederschap dat waarschijnlijk als «leger» diende voor het nieuwe cartularium. Bij de transcriptie nam men alleen nog de rechtsgeldige stukken over en niet de waardeloos geworden (doorstreepte) stukken. Aldus bekwam men dezelfde gewenste chronologische volgorde. Over dit ouder, wellicht eerste cartularium, van de O.L.V.-broederschap vernemen we van de kopiïst van hs. 499 het volgende : «Item een bouc ghescreven in fortsine daer in staen som van den copien van den charters ende hout in 36 bladen gheeteent F» (f° 14 v°).

Ook hier wordt een akte meestal voorafgegaan door een rubriek. Een paragraafteken en de versiering van de beginletter ontbreken evenwel. Verder vindt men in de linkermarge een letterindicatie per akte ; gaande in het fragment van *e* tot *l*. Het letteren kan niet gelijktijdig gebeurd zijn met de transcriptie aangezien het doorgehaalde stuk niet en het achteraf bijgeschreven stuk wel van een letter in de marge werd voorzien. Een interessante vaststelling is dat de letterindicatie *e* tot *l* voor dezelfde akten wordt aangetroffen op f° 2

27. Zie de concordantietabel in bijlage I.

r° - 4 v°. Concordeerde deze letteraanduiding niet met de klassering van de originele stukken²⁸ ?

Deel III : (f° 45 r° - 48 v°)

Zoals de titel aangeeft : «Dits de rente toebehorende Onser Vrouwen ghilde dan of dat ghene principale letteren zijn ne waer zijn ghegeven van houden tiden up husen ende erve hiernaer ghenoomt» (f° 45 r°), gaat het om een opsomming van renten waarvan de inbezitstelling ten gunste van de O.L.V.-broederschap gebeurde zonder de overdracht van een schriftelijk bewijsstuk²⁹. In het totaal betreft het 19 erfelijke renten vnl. op huizen gelegen binnen de stad. Van 12 staat er uitdrukkelijk vermeld dat het om schenkingen ging ; van die is ook de naam van de schenker meegedeeld. Dit doet ons vermoeden dat ook de overige renten op dergelijke wijze in handen van de broederschap kwamen. F° 48 r° - v° is blanco gebleven.

Deel IV (f° 51 r° - 52 v°)

Toen het testament van Zeigher de Voghel, 24 febr. 1351 n.s., op de resterende onbeschreven bladen van het oorspronkelijke hs. werd gekopieerd (de rubriek werd zelfs nog onderaan op f° 40 v° neergeschreven) op f° 49 r° - 50 v°, was de toevoeging van een bifolium noodzakelijk wegens plaatsgebrek. Op f° 51 r° noteerde de kopiïst dan de rest van het testament. Deze transcriptie gebeurde zoals hoger gezegd meer dan waarschijnlijk na 1465/66 n.s.³⁰. Hierdoor bleven f° 51 v° - 52 v° voorlopig onbeschreven. Pas in de XVIde eeuw

28. Men mag wellicht aannemen dat de chronologische rangschikking van de akten in beide cartularia het gevolg is van een chronologische klassering van de originele stukken in het broederschapsarchief. Zie in verband hiermee : P. LEFEVRE, *De l'utilité des cartulaires pour le classement et la publication des documents provenant des anciennes institutions religieuses*, — *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1926, dl. III, p. 59-63 ; IDEM, *Transcription d'un cartulaire pour l'abbaye d'Herkenrode en 1548*, — *Archief en bibliotheekwezen*, 1970, dl. XLI, p. 574, en D. WALKER, *art. cit.*, p. 139 e.v.

29. Het niet akteren van schenkingen t.a.v. een Ieperse liefdadigheidsinstelling voor de «vroeger periode» was niet uniek, cfr. O. MUS, *op. cit.*, p. 61, n. 165.

30. Waarom dit testament oorspronkelijk niet werd opgenomen in het cartularium kan afgeleid worden uit de inhoud ervan. Hiervoor verwijzen we naar een artikel waar nader wordt ingegaan op de interessante inhoud van dit testament.

werden ze gedeeltelijk opgevuld met analyses van oorkonden, welke in hun geheel genoteerd staan in hs. 499.

Besluit

Hs. 500 uit het *Oud Kerkarchief* van het RAB. kan — om het met een technische term uit de codicologie uit te drukken — omschreven worden als een convoluut : twee cartularia, waarvan één in fragment, een opsomming van renten en enkele nadien bijgeschreven akten. Uit wat hier is voorafgegaan kan niet meer ontkend worden dat dit hs. een niet te negeren diplomatische bron vormt voor de Ieperse XIVde-eeuwse geschiedenis ; zeker sinds de schaarsheid aan bronnenmateriaal waarvoor Wereldoorlog I aansprakelijk is. In de meer dan 100 gekopieerde oorkonden vindt men een rijke schat aan gegevens i.v.m. de prosopografie, de topografie, de instellingsgeschiedenis, enz. van Ieper en omgeving. Een historicus weet dergelijke bron naar waarde te schatten³¹.

31. Zie E. VAN MINGROOT, *art. cit.*, p. 405.

BIJLAGE I

I: GRAFISCHE VOORSTELLING VAN HET HANDSCHRIFT

Foliëring (1) (2)	Collatie (3)	Perkament	Schrift (4)	Inhoud	Datering	Geheel (8)						
1	I	IV (8)	A	Akten		1						
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10		V (18)	- met prikings	B								
11												
12												
13												
14												
15												
16												
17												
18												
19	IV (26)	- duidelijke liniëring	C	Akten								
20												
21												
22												
23												
24												
25												
26	IV (34)											
27												
28												
29												
30												
31												
32												
33												
34												
35												
36	XL				tot 7 aug 1384							
37												
38												
39												
40							V	- fijn perk. - geen prik. - onopvallende liniëring	D	zelfde akten als f° 2r° - 4v°	1 dec 1335 - 26 juni 1339	2
41												
42												
43							XII		E	opsomming renten		3
44												
45												
46												
47												
48												
49	XLI	- prik. + lin.	C?	testament van Zeigher	24 febr. 1351 n.s.	1						
50												
51	XLIII	I (52)	F(5)	(6)	(7)	4						
52												

- (1) nieuwe foliëring: 1 nr. = r° + v°
 (2) oude foliëring en paginering
 (3) combinatie methode Löffler +
 grafische voorstelling

(4) = blanco

- (5) XVIde-eeuws schrift } = f°51v°-52r°
 (6) analyses van akten
 (7) 29 juli 1349 - 1442 / 43 n.s.
 (8) delen 1, 3 en 4 hebben een bladspiegel
 van 205 op 140 mm met 40 lijnen
 below top line; deel 2 heeft een
 bladspiegel van 190 op 135 mm met
 34 lijnen below top line

BIJLAGE II : OVERZICHT HSS. 499 EN 500 (met ingebouwde concordantietafel)

KOLOM I : datering van de akten

- bovenaan de hoofdakke
- al dan niet gevolgd binnen hetzelfde vakje door transfixen (voor de werkmethode n. 16)

KOLOM II : verwijzing naar het oorspronkelijk cartularium in hs. 500

KOLOM III : verwijzing naar het cartularium, hs. 499

KOLOM IV : verwijzing naar een fragment van het oudst-gekende cartularium in hs. 500 (= f° 41 r° - 44 v°) en enige analyses van akten eveneens in hs. 500 (= f° 51 v° - 52 r°)

n.b. Gelijke akten geven in een aantal gevallen tegenstrijdige data. Zo er geen foutenanalyse kon gemaakt worden lieten we de zaak onbeslist door beide data op te geven.

10 november 1308	12 v°		
6 maart 1317 n.s.		68 v°	
5 augustus 1330	10 r°		
2 juli 1312	7 v° / 10 r°		
4 februari 1302 n.s.	4 r°		44 v°
7 april 1331 of 5 april 1332 n.s.	1 r°	53 v° - 54 r°	
7 februari 1333 n.s.	6 v°	41 v°	
27 augustus 1334	1 r° - 1 v°	153 v° - 154 v°	
23 februari 1335 n.s.	1 v° - 2 r°		
1 december 1335	2 v° - 3 r°	119 v° - 120 v°	41 v° - 42 r°
3 januari 1336 n.s.	4 v°		44 v°
13 januari 1336 n.s.	2 r° - 2 v°	122 r° - 123 v°	41 r° - 41 v° (fragment)
22 juni 1336	3 r° - 3 v°	123 r° - 124 v°	42 v° - 43 r°
23 juni 1336	3 r°	121 r° - 122 r°	42 r° - 42 v°
21 september 1336	3 v° - 4 r°	112 v° - 113 r°	43 r° - 43 v°
15 mei 1337	4 r°	119 r° - 119 v°	43 v° - 44 r°
5 september 1338		117 v° - 118 v°	
26 juni 1339			44 r° - 44 v°

2 mei 1340	5 r°		
4 juli 1340	5 r° - 5 v°	116 r° - 116 v°	
1 juli 1340	5 v° - 6 r°	120 v° - 121 r°	
1340/41 n.s.	4 v° - 5 r°	123 v° - 125 r°	
4 maart 1342 n.s.	8 r°		
4 juli 1342	6 r°	109 v° - 110 r°	
26 januari 1344 n.s.	6 r° - 6v°	42 r° - 42 v°	
1 mei 1284		42 r°	
13 juni 1344	13 r° - 13 v°		
3 oktober 1344	7 r° - 7 v°	66 v° - 67 r°	
12 juni 1345	7 v°		
5 oktober 1345	8 r° - 8 v°	54 v° - 55 r°	
27 april 1348	9 v°	55 r° - 55 v°	
7 januari 1347 n.s.	7 r°	94 v° - 95 r°	
12 november 1345		94 r° - 94 v°	
16 februari 1347 n.s.	12 v° - 13 r°	85 r° - 86 r°	
10 juni 1345	12 v° - 13 r°	84 r° - 85 r°	
23 maart 1347 n.s.	7 v° - 8 r°	95 v°	
19 juli 1347	9 v° - 10 r°	68 r° - 68 v°	
25 maart 1348 n.s.	9 r° - 9 v°	148 v° - 149 r°	
11 april 1347/48 n.s.	10 v°	90 r° - 90 v°	
18 juli 1348	10 v°		
4 januari 1349 n.s.	10 v° - 11 r°	130 r° - 130 v°	
13 januari 1349 n.s. of 16 januari	13 v°	117 r°	
29 maart 1349 n.s.	30 r°		
26 juli 1349	12 r°	111 r°	52 r° nr. 4
10 september 1349	12 r°	56 r° - 56 v°	
4 november 1349	11 v°	140 v° - 141 r°	
1349/1350 n.s.	11 v° - 12 r°	135 v° - 136 r°	
1349/1350 n.s.	31 v°	56 v° - 57 r°	
17 december 1350	13 r°	110 r°	

Een handschrift van de clericale O.L.V.-Broederschap

24 februari 1351 n.s.	40 v ^o + 49 r ^o - 51 r ^o	143 v ^o - 148 r ^o
15 februari 1351 n.s.	17 r ^o - 17 v ^o	83 r ^o - 83 v ^o
19 april 1371	34 r ^o - 34 v ^o	82 v ^o - 83 r ^o
1 mei 1351	14 r ^o - 14 v ^o	
7 december 1447		33 r ^o - 33 v ^o
1 mei 1351	14 r ^o	
1 september 1351	14 v ^o	
6 oktober 1351	15 v ^o	
29 juni 1335	4 v ^o	
3 augustus 1354	30 r ^o - 30 v ^o	
13 november 1351	15 r ^o	57 r ^o - 57 v ^o
4 september 1300	15 r ^o	57 v ^o
3 april 1352 n.s.	16 v ^o	52 v ^o - 53 r ^o
12 oktober 1352	16 r ^o	
11 november 1352	16 r ^o	79 v ^o - 80 r ^o
7 december 1352	15 v ^o	54 r ^o
1353/1354 n.s.	16 v ^o	149 v ^o
2 april 1353/1354 n.s.	17 r ^o	133 v ^o
4 juni 1354 ¹	17 v ^o - 18 r ^o	97 r ^o - 98 r ^o
20 maart 1354 n.s.	17 v ^o	98 r ^o - v ^o
31 mei 1354		98 v ^o
9 augustus 1354	19 r ^o	83 v ^o - 84 r ^o
29 november 1355	19 r ^o	131 r ^o - 131 v ^o
10 november 1358	19 v ^o	143 r ^o - 143 v ^o
16 mei 1355	36 r ^o	
13 juli 1393		30 v ^o - 31 v ^o
16 juli 1356	19 r ^o - 19 v ^o	130 v ^o - 131 r ^o
17 januari 1358 n.s.	36 r ^o - 36 v ^o	42 v ^o
15 mei 1358	28 r ^o	
7 juli 1358		86 r ^o - 87 v ^o
7 juli 1358	20 r ^o	82 r ^o - 82 v ^o

1. Uitgave naar f° 17 v° - 18 r° in O. MUS, *De Leprozerij, genaamd het Godshuis der Hoge Zieken te leper (Bijdragen..., vol. III)*, dl. *Oorkonden II*, leper, 1951, p. 94-96, nr. 208.

15 december 1358	19 v° - 20 r°	115 r° - 115 v°
8 maart 1349 n.s.	11 r° - 11 v°	114 v° - 115 r°
17 januari 1359 n.s.	20 v°	108 v° - 109 v°
1359/1360 n.s.	29 v°	
5 februari 1360 n.s.		127 v° - 129 r°
28 december 1359	20 v° - 21 r°	126 v° - 127 r°
12 april 1360		28 r° - 29 v°
10 april 1360	22 r°	28 r°
17 mei 1360	22 r° - 22 v°	53 v° - 54 r°
13 juni 1360	23 r°	93 r° - 93 v°
23 juli 1358	23 r° - 23 v°	92 v° - 93 r°
18 juli 1358		93 v° - 94 r°
23 juni 1360	21 r°	127 r° - 127 v°
26 september 1360	25 r°	
3 oktober 1360	25 r° - 25 v°	
1360/1361 n.s.	21 v°	125 v° - 126 v°
1360/1361 n.s.	21 v° - 22 r°	125 r° - 125 v°
14 april 1361/1362 n.s.	22 v° - 23 r°	67 v° - 68 r°
21 oktober 1352	22 v°	67 r° - 67 v°
2 maart 1362 n.s.	30 v°	34 v° - 35 r°
18 maart 1363 n.s.	27 v° - 28 r°	89 r° - 89 v°
10 juni 1363	24 r° - 24 v°	
14 maart 1366 n.s.	27 r° - 27 v°	101 v° - 102 r°
30 mei 1366	28 r° - 28 v°	100 v° - 101 v°
27 juni 1366	28 v° - 29 r°	153 r° - 153 v°
27 juni 1366	29 r° - 29 v°	139 v° - 140 v°
2 augustus 1366		30 r° - 30 v°
2 augustus 1366	35 v° - 36 r°	
7 februari 1367 n.s.	31 r°	48 v° - 49 r°
26 maart 1367 n.s.	26 r°	84 r° - 84 v°
11 september 1321	25 v°	80 v° - 81 r°
27 maart 1367 n.s.	26 v° - 27 r°	102 v° - 103 v°
14 augustus 1339	26 r° - 26 v°	
10 oktober 1367	30 v° - 31 r°	118 v° - 119 r°
13 oktober 1367	32 v°	34 r° - 34 v°

Een handschrift van de clericale O.L.V.-Broederschap

12 december 1367	32 r°	64 r° - 64 v°
24 juli 1368	31 v°	64 v° - 65 v°
2 april 1318 n.s.	6 v°	
6 juli 1368		65 r°
12 december 1367		63 v° - 64 r°
13 december 1367	32 v° - 33 r°	33 v° - 34 r°
21 mei 1368	31 r° - 31 v°	69 r° - 69 v°
2 augustus 1332	29 v° - 30 r°	68 v° - 69 r°
1 augustus 1368	32 r°	43 r°
13 oktober 1368	33 v°	89 v° - 90 r°
12 december 1368	32 r° - 32 v°	41 r° - 41 v°
28 oktober 1369	33 r° - 33 v°	46 v° - 47 r°
20 maart 1370 n.s.	33 v° - 34 r°	74 r° - 74 v°
16 februari 1371 n.s.	34 r°	
11 april 1372 [s.d.]	36 v°	87 v° - 88 r° 88 r°
13 mei 1373	35 r° - 35 v°	152 r° - 153 r°
2 mei 1374	36 v° - 37 r°	135 r° - 135 v°
26 januari 1375 n.s.	37 r°	155 r° - 155 v°
14 februari 1377 n.s.	37 v° - 38 r°	136 r° - 136 v°
2 mei 1377	38 r°	81 v° - 82 r°
9 oktober 1377	38 v°	154 v° - 155 r°
16 oktober 1377	38 v° - 39 r°	
12 februari 1378 n.s. of 7 februari	39 r° - 39 v°	138 v° - 139 r°
27 februari 1378 n.s. februari 1375 n.s.	37 v°	129 v° - 130 r° 129 r° - 129 v°
16 of 30 april 1378 1 of 7 april 1379 n.s.	39 v°	81 r° - 81 v°
mei 1378	40 r°	
13 mei 1379	40 r°	132 v° - 133 r°
7 augustus 1384	40 v°	43 v° - 44 r°
3 februari 1385 n.s. 30 april 1379	34 v° - 35 r°	141 r° - 141 v° 133 v° - 135 r°
9 januari 1389 n.s.		32 v° - 33 r°

12 juni 1389		43 r° - 43 v°	52 r° nr. 1
27 november 1389		150 r° - 152 r°	
december 1319	8 v°	149 r° - 150 r°	
27 november 1389		137 v° - 138 v°	
12 december 1389		88 v° - 89 r°	
12 december 1389		103 v° - 104 r°	
11 mei 1390		106 v° - 108 v°	
5 juli 1390		98 v° - 100 v°	
12 oktober 1391		70 r° - 70 v°	
20 juli 1393		111 r° - 112 v°	
5 september 1397		110 r° - 110 v°	
15 februari 1398 n.s.		102 r° - 102 v°	
18 juni 1400		54 r° - 54 v°	
22 juni 1400		69 v° - 70 r°	
7 januari 1402 n.s.		55 v° - 56 r°	
8 augustus 1403		35 r° - 40 v°	
11 juni 1404		66 v°	
18 december 1410		31 v° - 32 v°	
2 september 1412		80 r° - 80 v°	
18 november 1413		57 v° - 58 r°	
6 oktober 1414		26 r° - 26 v°	
20 oktober 1415		131 v° - 132 v°	
20 juni 1417		47 r° - 48 v°	
5 november 1418		40 v° - 41 r°	
26 september 1425		29 v° - 30 r°	
12 augustus 1426		58 r° - 63 v°	
3 februari 1427 n.s.		44 r° - 45 r°	
2 februari 1427 n.s.		45 r° - 45 v°	
16 maart 1427 n.s.		70 v° - 71 v°	
1 februari 1428 n.s.		45 v° - 46 v°	
10 augustus 1429		49 v° - 52 v°	51 v° nr. 3
11 februari 1436 n.s.		139 r° - 139 v°	52 v° nr. 2

Een handschrift van de clericale O.L.V.-Broederschap

1 juli 1438	90 v° - 92 r°	
13 maart 1439 n.s.	78 r°	
7 mei 1439	26 v° - 28 r°	51 v° nr. 1 (datum = 5 mei)
8 mei 1439	78 r° - 78 v°	
8 mei 1439	78 v°	
31 juli 1439	78 r° - 79 r°	
28 september 1439	79 r°	
4 december 1439	79 r° - 79 v°	
28 juli 1441	73 r° - 73 v°	51 v° nr. 2
4 augustus 1441	65 r° - 65 v°	52 r° nr. 3
4 augustus 1441		
4 augustus 1441		
2 oktober 1441		
24 november 1441		
7 juni 1442	73 v° - 74 r°	
6 oktober 1444	23 v° - 24 v°	
18 november 1444	142 v° - 143 r°	
10 juli 1446	113 r° - 114 v°	
31 december 1446	71 v° - 73 r°	
17 februari 1447 n.s.	76 v° - 77 r°	
22 april 1418	74 v° - 75 v°	
14 oktober 1447	155 v° - 156 r°	
12 maart 1446 n.s.	157 v° - 158 r°	
17 mei 1448	77 r° - 78 r°	
27 september 1433	75 v° - 76 v°	
27 september 1448	156 v° - 157 v°	
3 januari 1449 n.s.	24 v° - 25 r°	
8 september 1450	104 r° - 107 v°	
17 juni 1458	158 r° - 159 r°	
22 april 1458	159 r° - 159 v°	
27 september 1465	162 r° - 162 v°	
7 april 1466	162 v° - 164 v°	
10 juli 1469	165 r° - 165 v°	
10 juli 1469	165 v° - 166 v°	

1 september 1470 ²	170 r ^o - 172 v ^o
27 december 1470	166 r ^o - 167 v ^o
14 februari 1471 n.s.	167 v ^o - 170 v ^o
27 januari 1475 n.s.	177 r ^o - 178 v ^o
26 april 1475	173 r ^o - 173 v ^o
9 juni 1475	180 v ^o
11 juni 1475	174 r ^o - 174 v ^o
16 augustus 1475	175 r ^o - 175 v ^o
15 september 1475	179 v ^o - 180 r ^o
1 oktober 1475	176 r ^o - 177 r ^o
2 maart 1476 n.s.	178 v ^o - 179 r ^o
1480	2 v ^o
?	2 v ^o
4 mei 1480	2 v ^o
?	2 v ^o
?	2 v ^o
?	2 v ^o
?	2 v ^o
1 november 1481	2 v ^o
?	2 v ^o
?	2 v ^o

2. Uitgave in O. MUS, *op. cit.* (*Bijdragen...*, vol. IV), dl. *Oorkonden III*, Ieper, [1952], p. 44-49, nr. 295.

BRUGSE STUDENTEN AAN DE UNIVERSITEIT. STUDIEKOSTEN EN STUDIEFINANCIERING IN DE TWEDE HELFT VAN DE ZESTIENDE EEUW

P. VANDERMEERSCH

aspirant N.F.W.O.

Enkele jaren terug schreef A. Dewitte een kort maar verdienstelijk artikel, waarin hij — naast een terechte reactie op de onderwaardering van de Vlaamse inbreng aan de Leuvense universiteit op de tentoonstelling ter gelegenheid van het 550-jarig bestaan van dit *studium* — een beperkt overzicht gaf van de beurzenfondaties vanuit Brugge¹. In onderhavige bijdrage willen we dit overzicht uitdiepen, stofferen en nuanceren. Naast een beperkt onderzoek naar de kosten die gepaard gaan met universitaire studies gaan we dieper in op het financieringsprobleem om tenslotte te komen tot een analyse van de beurzen die toegankelijk waren voor Brugse studenten. Het uiteindelijke doel van een dergelijke studie is na te gaan welke mensen beurzen stichten, onder welke vorm dit gebeurt en welke studenten hiervan kunnen genieten. Daarnaast willen we de normatieve bepalingen afwegen tegenover gegevens uit de «praktijk». M.a.w., in welke mate maakt men in werkelijkheid gebruik van een aantal financieringsvormen²? Ons onderzoek is geconcentreerd op de

1. A. DEWITTE, Flandrenses op studie in Parijs, Leuven en Leiden, in : *Biekorf*, 76 (1975-76), pp. 221-227.

2. Aan de basis van deze bijdrage ligt onze licentiaatsverhandeling, *Een onderzoek naar de relatie stad-universiteit in de periode van het late humanisme. Bruggelingen te Leuven en aan buitenlandse studia*, Gent, 1983, 2 dln. Onze oprechte dank gaat naar H. de Ridder-Symoens, promotor van deze verhandeling. Om het kritisch apparaat niet te overladen wordt geregeld verwezen naar deze verhandeling, die o.a. ter inzage ligt, mits toestemming van de auteur, in het Brugse stadsarchief en op het «Seminarie der middeleeuwen» van de R.U.G. Het hoofdstuk over studiekosten en studiefinanciering wilde een bescheiden toepassing zijn van het artikel van J. PAQUET, L'universitaire «pauvre» au moyen âge : problèmes, documentation, questions de méthode, in : J. IJSEWIJN en J. PAQUET (ed.), *The Universities in the Late Middle Ages*, Leuven, 1978, Mediaevalia Lovaniensia, I, 6.

tweede helft van de zestiende eeuw, zoals verder blijken zal, een periode waarin plots en schijnbaar zonder enige directe aanleiding verschillende Brugse beurzen gesticht worden. Meer in het bijzonder draagt de periode 1550-1578 onze aandacht weg.

STUDIEKOSTEN

Zoals gesteld is het eerste luik van deze studie gewijd aan de studiekosten. Men zoekt, althans wat het Leuvense *studium* betreft, tevergeefs naar grondige studies over dit aspect van het universitaire leven³. Wij baseren ons dan ook hoofdzakelijk op eigen archiefonderzoek om een idee te krijgen van de werkelijke studiekosten in de loop van de tweede helft van de zestiende eeuw. Een aantal factoren bemoeilijken echter dergelijke berekeningen en men begeeft zich zeker op glad ijs wanneer men de resultaten zou veralgemenen. Eerst en vooral variëren de studiekosten naargelang de universiteit, de studierichting en vooral naargelang de sociale positie van de student⁴. Ook de Leuvense *alma mater* vormt geen uitzondering op deze regel. In de matrikels van deze universiteit maakt men een onderscheid tussen *pauperes*, *divites* en *nobiles*⁵. Maar men deelt nog verder in. De rijken bv., die de overgrote meerderheid uitmaken,

3. Naast enkele sporadische vermeldingen in de statuten en algemene werken verwijzen we naar NN., *Dépenses d'un étudiant allemand aux universités de Louvain et de Paris*, in : *Revue du Nord*, 9 (1923), pp. 287-288 ; J. WILS, *Les dépenses d'un étudiant à l'université de Louvain (1448-1453)*, in : *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 32, (1906), pp. 489-507. Wat de literatuur betreft wijzen we op E. DE MAESSCHALCK, *De criteria van de armoede aan de middeleeuwse universiteit te Leuven*, in : *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 58 (1980), pp. 337-354. Laatstgenoemde auteur gaf het onderzoek naar de beurzenproblematiek nieuwe impulsen in zijn onuitgegeven doctoraatsverhandeling *Kollegestichtingen aan de universiteit te Leuven (1423-1530). Pogingen tot oplossing van armoede- en tuchtproblemen*, Leuven, 1977. Voor de verdere bibliografie zie H. de Ridder-Symoens, *Universiteitsgeschiedenis als bron voor sociale geschiedenis*, in : *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 10 (1978), pp. 87-115 en de uitvoerige literatuuropgave bij J. PAQUET, *L'universitaire «pauvre»*.

4. S. STELLING-MICHAUD, *L'Histoire des Universités au Moyen Age et à la Renaissance au cours des vingt-cinq dernières années*, in : *Rapports du XP Congrès Internationale des Sciences Historiques*, I, Göteborg-Stockholm-Upsala, 1960, pp. 97-143.

5. E. DE MAESSCHALCK, *De criteria*, pp. 338-340 en J. PAQUET, *L'universitaire «pauvre»*, pp. 405-408, gaan dieper in op de criteria die aan de basis van dit onderscheid liggen.

worden opgedeeld in overeenstemming met de behaalde graad of naargelang de wijze van huisvesting — twee graadmeters van de sociale positie⁶. Een andere opsplitsing treft men in de *artefaculteit* aan : «*Quinque sint ordines. Quorum primus est nobilium. Secundus illorum qui sunt in pedagogiis prime mense ;... Tertius est illorum qui sunt in pedagogiis secunde mense ;... Quartus ordo est illorum qui sunt in pedagogiis tertie mense ;... Quintus vero ordo est bursariorum qui ob paupertatem expensas integras comode emere non possunt*». Naargelang de *ordo* worden de kosten gerekend voor verblijf, examens, promotie, etc...⁷.

Een tweede probleem bij het berekenen van de studiekosten is de inflatie. Het volgende voorbeeld kan dit illustreren.

Bedrag dat de studenten in de pedagogieën jaarlijks dienden te betalen uitgedrukt in Rijns gulden⁸.

	prima mensa	secunda mensa	tertia mensa	
	1512	30	24	18
vóór	1537	45	34	25
	1537	48	36	27
	1552	53	40	32
	1556	63	48	40
	1572	72	54	44

6. E. DE MAESSCHALCK, *De criteria*, pp. 342-343.

7. J. PAQUET, Statuts de la Faculté des Arts de Louvain (1567-1568 ?), in : *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 136 (1970), pp. 249-250 : «*Pro actu baccalaureatus solvent nobiles septem florenos et decem stuferos ; ille qui sunt prime mense duos florenos et sexdecim stuferos ; qui secunde duos florenos et decem stuferos ; qui terie triginta sex stuferos ; bursarii vero viginti duos stuferos cum octodenario*». In de vier pedagogieën (Lelie, Varken, Valk, Burcht) deelt men de studenten naargelang hun sociale status, hun studieniveau en hun financiële situatie in drie groepen in. Zo'n groep wordt *mensa* of tafel genoemd gezien het onderscheid geconcretiseerd wordt door de studenten aan evenveel tafels te plaatsen. Soms verschilt de kwaliteit van de spijzen naargelang de tafel.

8. Algemeen Rijksarchief, fonds Universiteit Leuven (verder afgekort als ARALv), 729, f° 5, 34, 60, 67, 98, 101 en 103 ; Ibidem, 731, f° 2v^o-4v^o.

Uit de tabel kan men afleiden dat de studiekosten in 1572, 216 tot 220 % bedragen van die in 1512.

Tenslotte wijzen we op het gebrek aan bronnenmateriaal. Aan de hand van de Leuvense archieven kunnen we weliswaar een aantal gegevens terugvinden zoals inschrijvingsgeld, kosten voor de promotie, huisvesting, etc... doch vele inlichtingen ontsnappen. Zo denken we aan de verplaatsingskosten, het drinkgeld, uitgaven voor boeken en handschriften, enz...

Aan de hand van enkele «Brugse» bronnen deden we toch een poging om een aantal cijfergegevens te reconstrueren. Voor de tweede helft van de zestiende eeuw kunnen we namelijk beschikken over het *liber manualis* Van Jacob de Heere⁹ en over de rekeningen van de boekhouder van de Bogaerderschool¹⁰.

a. Jacob de Heere studeert te Leuven tussen 10 oktober 1567 en eind 1574. In zijn *liber manualis* vermeldt hij een aantal kosten zoals vervoer, kleding, het aanschaffen van studieboeken, etc... Bij nader toezien blijkt echter dat de auteur niet erg punctueel is. De totale som van de uitgaven bedraagt iets meer dan 35 pond groten Vlaams maar hij vermeldt slechts éénmaal de uitgave van «*tafelcoste*» (84 rijns gulden of 14 pond groten). In de veronderstelling dat hij jaarlijks en onveranderlijk 14 pond besteedt aan verblijfs- en voedingskosten loopt het totale bedrag op tot 130 pond groten. Hoogstwaarschijnlijk ligt die som nog hoger gezien er nergens sprake is van inschrijvings- of promotiekosten.

b. De rekeningen van de boekhouder van de Bogaerderschool. Vanaf 1553/54 treffen wij de post «*Betalinghe ghedaen ter cause van onze 3 bursalen die deze schoole te Leuvene houden moet*» aan. Ook

9. A. DE POORTER (uitg.), Le manuel de Jacques de Heere, chanoine de Saint-Donatien à Bruges au seizième siècle, in : *Annales de la Société d'Emulation*, LI (1901), pp. 1-144. Op een minder gelukkige wijze geparafraseerd door J. DE SMET, Het dagelijks leven van een Brugs kanunnik in de tweede helft van de zestiende eeuw, in : *Brugs Ommeland*, 7 (1967), pp. 56-87. Jacob de Heere studeert te Leuven tussen 10 oktober 1567 en eind 1574. Op 23 februari 1570 wordt hij aanvaard als kanunnik van het Sint-Donaaskapittel. Pas op 28 mei 1575 vindt zijn wijding tot subdiaken plaats. Hij sterft op 22 augustus 1602. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 87-89.

10. Stadsarchief Brugge (verder afgekort als SAB), 149, Bogaerderschool, 53 (1549-1559) ; 54 (1560-1569) ; 55 (1570-1579).

deze bron laat zich niet gemakkelijk interpreteren : uitgaven ten voordele van de studenten staan niet systematisch onder deze post (bv. uitgaven voor de kleding van de studenten staan nu eens onder deze post, dan weer worden ze vermeld bij de uitgaven voor het lijnwaad van geheel de school) ; uitgaven voor studenten van verschillende faculteiten worden samengeteld en slechts één bedrag wordt ingeschreven ; bepaalde kosten worden nu eens gespecificeerd, dan weer beperkt men zich tot de vermelding «*diversche nootsake-lijkheden*» ; een aantal uitgaven worden met vertraging in de rekeningen ingeschreven.

Het is bijgevolg met enig voorbehoud dat we de volgende cijfers vooropstellen : het gaat om de kosten voor de totale studieperiode van Rupert Scout en Guillaume Lyekercke. In de vijftiger jaren studeren zij beiden *artes* aan de Leuvense universiteit. De rekeningen met betrekking tot hun uitgaven bleken het best gespecificeerd.

R. Scout¹¹ : kleding : 2 p. 14 s. 10 g. (12,9 %)
 tafelcoste : 10 p. (47,4 %)
 varia : 4 p. 16 s. 4 g. (22,9 %)
 promotie : 3 p. 10 s. 8 g. (16,8 %)
 totaal : 21 p. 1 s. 10 g.

G. Lyekercke¹² : kleding : 5 p. 19 s. 11 g. (23,6 %)
 tafelcoste : 11 p. 1 s. 11 g. (43,7 %)
 varia : 5 p. 4 g. (19,7 %)
 promotie : 3 p. 5 s. 6 g. (12,9 %)
 totaal : 25 p. 7 s. 8 g.

Merk hierbij wel op dat de «*tafelcoste*» verrassend laag liggen. Volgens de hierboven weergegeven tabel betaalt men in de vijftiger jaren bijna 7 pond groten per jaar aan de derde tafel.

11. Op 15 maart 1554 n.s. naar Leuven gezonden. Na zijn promotie (16 maart 1557 n.s.) dient hij als ondermeester in de Bogaerdenschool en treedt op 21 november van datzelfde jaar in in het klooster van Ter Doest. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 153-154.

12. Wordt op 20 juli 1555 met de beurs «Van Themseke» naar Leuven gestuurd. In maart 1558 is hij te Brugge terug en nog in hetzelfde jaar betaalt de Bogaerdenschool hem 6 s. 8 groten om te gaan solliciteren te Goes (Zeeland) naar de plaats van schoolrector. Nadat hij er een tweetal jaar gediend heeft wordt hij op 1 april 1560 n.s. schoolrector van de kapittelschool van Sint-Donaas. Na zijn ontslag houdt hij een privéschool te Brugge. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 111-112.

Tot slot een kleine vergelijking met de uitgaven door de Bogaerdenschool voor een student aan een hogere faculteit. Een volledige kostprijsberekening bleek niet mogelijk en we moeten ons dan ook tevreden stellen met enkele gegevens : Gilles van de Walle¹³ studeert theologie en betaalt jaarlijks 11 pond, 13 s., 4 groten «*tafelcoste*». M.a.w., ongeveer het driedubbele van de studenten in de artes. Ook zijn promotiekosten liggen aanzienlijk hoger : de rekeningen vermelden meer dan 10 pond groten voor de verschillende proeven samen¹⁴.

Besluitend kunnen we stellen dat het berekenen van de studiekosten gepaard gaat met veel moeilijkheden. Desondanks probeerden we enkele cijfers voorop te stellen. Hoe voorlopig en onvolmaakt die ook mogen zijn, ze geven ons een idee van de «prijs» van het universitair onderwijs in de zestiende eeuw¹⁵. Bij het toetsen van de waarde van de studiebeurzen aan de werkelijke kosten zullen deze berekeningen hun waarde bewijzen.

13. Wordt in september 1562 met de beurs «Van Themseke» naar Leuven gestuurd. Dient na zijn promotie in de artes (1 maart 1565 n.s.) als ondermeester in de Bogaerdenschool en trekt op 26 september 1566 opnieuw naar Leuven om er theologie te studeren. Promoveert op 9 mei 1581 tot Sacrae Theologiae Doctor. Na zijn studies doceert hij godgeleerdheid te Leuven, oefent in 1589 de functie uit van president van het Houterlécollege en wordt kanunnik van Sint-Pieters. Sterft op 28 oktober 1603. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 178-179.

14. SAB, 438, Bogaerdenschool, 54, 1565-1566, f° 29 ; 1566-1567, f° 23 ; 1568-1569, f° 23 ; 1569-1570, f° 31v°-32,...

15. Voor een korte vergelijking van deze kosten met het loon van een ambachtsman zie P. VANDERMEERSCH, Een boedelrekening van Jan Adornes als bron voor universiteitgeschiedenis, in : *Lias*, 10 (1983) pp. 175-192.

16. Er bestaan verschillende studies die het financieringsprobleem uitvoerig behandelen. Wat de Leuvense alma mater betreft : E. DE MAESSCHALCK, Scholarship Grants and Colleges, established at the university of Louvain up to 1530, in : J. IJSEWIJN en J. PAQUET (ed.), *The Universities*, pp. 484-494. IDEM, Beurzen en colleges te Leuven in de 15de en 16de eeuw, in : *Spiegel Historiae*, 13 (1978), pp. 556-563. E. REUSENS, *Documents relatifs à l'histoire de l'université de Louvain*

STUDIEFINANCIERING

Het tweede luik van deze bijdrage is gewijd aan de studiefinanciering zelf. Deze kan op verschillende manieren gebeuren¹⁶ : ouders, familieleden of voogden betalen de studies, de student sleept een beneficie in de wacht¹⁷, hij komt als jobstudent aan de kost¹⁸, enz... Hier gaan we dieper in op een vierde categorie van studenten, zij die van een *bursa*¹⁹ genieten. Deze groep kunnen we verder onderverdelen naargelang de aard van de fundatie. Enerzijds hebben we de colleges en pedagogieën. Dit zijn instellingen waar aan onbemiddelde studenten kost en inwoon verstrekt wordt. De stichter koopt een huis of bestemt zijn eigen woning bij testament voor het oprichten

(1425-1975), III-V : *collèges et pédagogies*, Leuven, 1881-1892. IDEM, Notice sur la situation financière et administrative des établissements académiques de Louvain en 1589, in : *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique*, I (1864), pp. 133-200. Bronnen en literatuur over één enkel college ; H. DE VOCHT, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense (1517-1550)*, Leuven, 1951-1955, 4 dln.. E. DE MAESSCHALCK, Een sociaal drama in het Sint-Donaascollege (1513), in : *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige kring van Leuven en omgeving*, XIV (1974), pp. 65-97. Studies over één bepaalde geografische entiteit : P. DE MEYER, Beurzenstichtingen aan de hogeschool te Leuven voor studenten uit Geel, in : *Oudheid en Kunst*, 37 (1954), pp. 68-97. A. DEWITTE, *Flandrenses*. Tot slot wijzen we op het voortreffelijke overzicht van P. TRIO, The confraternity of Notre Dame of students of Paris in Ypres (beginning of the XIVth to the end of the XVIth century) : a local answer to some social needs inherent in the medieval phenomenon of *scholaris universitatis*, in : *History of universities*, ter perse.

17. Zo genieten 18 kanunniken van Sint-Donaas in de tweede helft van de XVIde eeuw van het *privilegium universitatis*. Op een totaal van 86 kanunnik-universitairen maakt dit 20,9 %. Cfr. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, I, p. 216.

18. Zie vooral J. PAQUET, Coût des études, pauvreté et labeur : fonctions et métiers des étudiants au moyen âge, in : *History of universities*, 2 (1982), pp. 15-52.

19. J. PAQUET, Statuts, p. 248 : het woord *bursa* heeft verschillende betekenissen : 1° De som die een student wekelijks uitgeeft om in zijn primaire noden (voeding, kleding) te voorzien. 2° Daarvan afgeleid : in de colleges en de pedagogieën ; het bedrag van die som dat wordt besteed aan de voeding van een bursaal. 3° Een fundatie ten behoeve van een arme student. Wij gebruiken het woord in deze laatste betekenis.

van een college. Daarnaast stelt hij de nodige geldmiddelen ter beschikking voor het onderhoud van de gebouwen en voor een aantal bursalen. In een later stadium worden eventueel aanvullende beurzen op een college geënt²⁰. Anderzijds hebben we de vliegende beurzen²¹: deze vinden eveneens in de meeste gevallen hun oorsprong in een testamentaire beschikking. In tegenstelling tot de vaste beurzen worden zij niet geënt op een bepaald college. De goederen of het kapitaal dat door de stichter voorbehouden wordt voor zijn fundatie worden bijgevolg niet ter beschikking gesteld van een of ander college. Volgens E. de Maesschalck zou deze laatste vorm van fundaties zelden voorkomen aan de Leuvense universiteit²², dit in tegenstelling tot de vaste beurzen. Tussen 1445 en 1598 ontstaan er 37 niet-reguliere colleges te Leuven. In 1578 telt men ongeveer 400 beurzen in de colleges en pedagogieën²³.

Hoe is het nu gesteld met de «Brugse» beurzen? M.a.w. van welke financiële toelagen kunnen de studenten van Brugge en het Vrije genieten? In de volgende bladzijden behandelen wij de beurzen die gesticht zijn vóór 1578 en bedoeld zijn voor genoemde studenten. Ongetwijfeld ontsnappen ons een aantal beurzen die «gebruikt» zijn door Bruggelingen. Vele fundaties zijn immers in de eerste plaats bedoeld voor de familieleden van de stichter. Er zijn ook Bruggelin-

20. E. DE MAESSCHALCK, *Scholarship Grants*, p. 484. P. TRIO, *The confraternity*, p. 3.

21. Wij stelden een terminologische verwarring vast wat betreft de *bursae volantes*. Een aantal historici verstaan hieronder beurzen aan te vragen voor een willekeurige studierichting. Zie E. DE MAESSCHALCK, *Scholarship grants*, p. 484. A. DEWITTE, *Flandrenses*, p. 224. Een andere groep ziet ze als beurzen die niet geënt zijn op een of ander college maar eventueel wel gebonden zijn aan een welbepaalde studierichting. Zie H. DE VOCHT, *Inventaire des archives de l'université de Louvain (1426-1797) aux archives générales du royaume à Bruxelles*, Leuven, 1927, p. 21. IDEM, *History*, IV, pp. 223-224. P. TRIO, *The confraternity*, pp. 6-7.

22. E. DE MAESSCHALCK, *Scholarship grants*, p. 484. P. TRIO, *The confraternity*, p. 7-14 toont echter aan dat deze vliegende beurzen, althans voor de XIIIe eeuw een belangrijke rol spelen in de studiefinanciering.

23. E. DE MAESSCHALCK, *Beurzen en colleges*, pp. 562-563. Ongeveer een vierde van deze beurzen was voorbehouden voor studenten in de theologie, een tiende voor studenten uit de rechten, terwijl de overige een gemengd karakter hadden. De geneeskunde kwam niet aan bod.

gen die aldus hun studies gefinancierd hebben via een «niet-Brugse» beurs²⁴.

a. stadsgratificaties

In de eerste plaats gaan we na in welke mate de stad zelf tussenkwam in de studiefinanciering. Een dergelijk onderzoek kan ons immers veel leren over de eventuele politiek die het stadsbestuur voert om veelbelovende mensen naar de universiteit te sturen of hen aan te moedigen in hun studies. Men dient wel een onderscheid te maken tussen enerzijds een bewuste en weloverwogen politiek van stadswege en anderzijds het feit dat een aantal individuen, los van elkaar, een aantal beurzen stichten.

Onze vraag naar het al dan niet voorkomen van een dergelijk stadsbeleid is des te meer gerechtvaardigd als we weten dat de Gentse stadsmagistraat op het eind van de XIIIde eeuw reeds verschillende mensen naar Parijs stuurde om ze dan achteraf als klerk of raad in stadsdienst op te nemen²⁵. Een dergelijke handelswijze zou als voorbeeld kunnen gesteld worden voor «university-minded» politiek. Ook te Brugge treffen we een aantal gevallen aan van studiefinanciering van overheidswege²⁶. Doch hier dient men de beurzen, die de studiekosten volledig dekken te onderscheiden van de gratificaties, eerder te beschouwen als aanmoedigings- of promotiepremies. Slechts een tweetal gevallen kunnen in de eerste categorie thuisgebracht worden : Antheunis Osten ontvangt in de periode 1415-1418 per jaar 80 pond parisis om te Angers te studeren, terwijl

24. Zo studeert de Bruggeling Franciscus Robart te Leuven *artes* met de beurs «Joannes Barennaster». P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 147.

25. P. ROGGHE, De Gentse klerken in de XIVde en de XVde eeuw. Trouw en Verraad, in : *Appeltjes van het Meetjesland*, 11 (1960), pp. 25-27. W. PREVENIER, Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (14^e-16^e eeuw), in : *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, p. 50. We wijzen er wel op dat deze bewering ontkracht wordt door P. TRIO, *The confraternity*, pp. 11-12 die aantoonde dat het in feite gaat over een aantal vliegende beurzen, gesticht door Hendrik van Gent.

26. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première. Inventaire des chartes. 1e série : treizième au seizième siècle*, Brugge, 1871-1876, V, pp. 512-513, somt ze in het kort op. Verdere nasporingen bleven zonder resultaat.

Jan van Moerbeke in diezelfde periode 60 pond parisis krijgt om te Bologna zijn studies in de geneeskunde te voltooien. Deze laatste moet beloven dat hij na zijn studie «*commen zal binnen der voorzeide stede van Brugghe, ende zynen dienst aldaer presenteren den goeden lieden die dan tregiment hebben zullen vander voorseider stede, ende der zelver stede dienen voor yemant anders op dat zoes begeert*».

De overige financiële steun die van het stadsbestuur uitgaat kunnen we onder de categorie «premies» rangschikken. Zo ontvangt Jan Almaris van Poperinghe in 1405 een «*aelmoesene te hulpen zine feeste die hi doen zoude te Parys als meestre in theologien*» en ook voor Jacop Petyt (1407, 100 pond parisis), Jan Wyts (1445, 28 pond parisis), Gillis Annaerts (1457, 12 pond parisis) en de broeders Pieter de Wevere en Francis Stoc (1458, 14 pond, 8 schellingen par.) wordt gestipuleerd dat de gratificatie bedoeld is om hun promotie en het daaraan verbonden feestmaal te bekostigen. Ten slotte kennen we voor de XVde eeuw nog een drietal studenten die een som geld krijgen vanwege het stadsbestuur «omme te treckene ter scole»²⁷.

Voor de tweede helft van de zestiende eeuw voerden wijzelf een onderzoek uit in verband met de frequentie en de waarde van de stadsgratificaties. Op 23 maart 1551 n.s. beslist de magistraat een «*gratuiteyt*» te schenken aan Petrus Falco (Pieter de Valck), scholier van de stad die primus werd van de *artespromotie* te Leuven²⁸. Vervolgens moeten we wachten tot 1570. Op 1 juni van dat jaar vaardigt het stadsbestuur twee schepenen af om te Leuven de promotie van Franciscus Goethals tot *Doctor Utriusque Juris* bij te wonen. De promovendus krijgt vanwege het stadsbestuur een halve kan wijn²⁹. Op 28 september 1571 krijgt broeder Jacob van de Velde, provinciaal van de orde der augustijnen twee kannen wijn gezien hij de maand daarop zal promoveren tot *Sacrae Theologiae Doctor*³⁰. In

27. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, V, p. 512 : in 1429, Joris Sterlync, Parijs, 1 pond par. ; in 1429, Jan van den Poele, Parijs, 30 pond par. ; in 1434, Adriaen Cappelaen, ?, 24 pond par.

28. SAB, 118, Resolutieboeken, 1545-1552, f° 198v°.

29. *Ibidem*, 1569-1575, f° 43 en 63 v°.

30. *Ibidem*, f° 223.

juni 1574 ontvangt Jacob van de Pitte vier pond groten ter gelegenheid van zijn licentie in de beide rechten, terwijl Gilles van de Walle «*tot hulpe van de costen vande lincencie in de Godheyt*» enkele maanden later 5 pond groten krijgt³¹. Beide laatstgenoemden zijn afkomstig van de Bogaerdenschool en zijn met een beurs van deze school naar de universiteit getrokken. De rechtstreekse steun van stadswege beperkt zich in de periode 1550-1600 tot deze vijf gevallen waarvan er dan nog twee min of meer te verwaarlozen zijn.

Bijgevolg vragen we ons af of men inderdaad mag stellen dat «La commune, toujours prévoyante, encouraga par ses subsides, les talents naissants des boursiers sans fortune»³², of sterker nog «...de Brugse stadspolitiek, die geen intellect wenste te laten verloren gaan, en die de studie tot en met de carrière ondersteunde van de potentieel begaafden...»³³. We stellen immers vast dat de steun die de stad aan studenten verleende minimaal kan genoemd worden. Slechts in een drietal gevallen kan men spreken van studenten die op stadskosten studeerden. De overige geciteerde gratificaties hebben meer dan waarschijnlijk geen invloed op het aantal universiteitsstudenten. Ten hoogste kunnen ze de reis- en promotiekosten een ietsje drukken...³⁴.

31. *Ibidem*, f° 203 v°, 393 v°, 394, 398.

32. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, V, p. 512.

33. A. DEWITTE, Smet (Vulcanius), Peter de, in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VII, kol. 900. Deze Peter de Smet ontvangt in 1527 een toelage ter gelegenheid van zijn promotie in de artes. De auteur herhaalt zijn stelling o.a. in : *Het humanisme te Brugge ten tijde van H. Goltzius*, in : *W. LE LOUP (coördinator), Hubertus Goltzius en Brugge 1583-1983*, Brugge, 1983, p. 21.

34. Het hierboven beschreven onderzoek werd uitgevoerd aan de hand van de stadsrekeningen en de resolutieboeken. Wat betreft de gratificaties vanwege het bestuur van het Vrije treffen we in de periode 1550-1600 slechts één vermelding aan : op 4 september 1565 beslissen de burgemeesters en de schepenen aan Meester Adriaen Peussin, licentiaat in de rechten, een «*coupe tasse met vergulde boorden voet ende dexele weerdich ontrent de vichtich guldens*» te schenken ter gelegenheid van zijn doctoraat. RAB, 25, Resoluties, 1555-1579, f° 198. Tenslotte wijzen we op het feit dat de Brugse stadsmagistraat op 1 september 1632 een gratificatie van 25 pond groten schenkt aan Philips Herremans, arme student «*...met conditie van in dese nachte andere manieren de stad niet meer lastich te vallen*» (SAB, Secrete Resoluties, 1632-1641, f° 27) !

b. de Bogaerdschool

Is de rechtstreekse invloed van de magistraat op het studieverloop te verwaarlozen, de indirecte invloed is misschien des te groter. De Brugse Bogaerdschool, school voor behoeftige en verlaten kinderen, staat immers sedert 1517 onder controle van en wordt gesubsidiëerd door het stadsbestuur³⁵. Dat deze armenschool zich niet beperkt tot het elementaire lees-, schrijf- en beroepsonderricht, maar de getalenteerde kinderen ook daadwerkelijk wenst te steunen in hun voorbereiding op universitaire studies, blijkt genoegzaam uit het traktaat van Zegere van Male, gouverneur van de school. Deze schrijft o.a. over de regent of de uppermeester: «*Want ghy zult verzekert wesen een man van estymen ende eeren te hebbene, docteur wys gheleert ende bequame omme de kinderen aldaer in der Latynscher tale te docerene ende voort te schickene in gheleertheyt omme te Luevene... voort te laten ghane, updat se bydien alzo mueghen tot perfexiën commen*»³⁶. De fundaties ten voordele van de leerlingen van de school bewijzen dat men zich niet beperkt tot een degelijke voorbereiding maar dat men door het verlenen van financiële hulp, het universiteitsbezoek zelf in sterke mate stimuleert³⁷. In de periode 1552-1571 vinden niet minder dan acht fundaties plaats ten voordele van scholieren van deze school die naar een universiteit wensen te

35. ZEGHERE VAN MALE, *Den Spiegel Memoriael sprekende van 't Gouvernement van den Godshuuse ten Bogaerde anno XVcLV*, uitg. A. SCHOUTEET, *Een beschrijving van de Bogaerdschool te Brugge omstreeks 1555*, Brugge, 1960. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogaerde à Bruges, comprenant le texte ou l'analyse de tous les documents qui composent cette collection, précédé d'une introduction historique sur les diverses organisations de cette école d'apprentissage depuis le XIIIe jusqu'au XIXe siècle*, Brugge, 1899-1900, 2 dln., 3 vol.

36. A. SCHOUTEET, *Een beschrijving*, p. 132.

37. Wij analyseren de fundaties in bijlage. Hier beperken we ons tot de algemene bespreking ervan. De archivalia m.b.t. deze beurzen treft men aan op het SAB, 438, Bogaerdschool, 149 «*Registre van de burssalen die de schole ten Bogaerde der stede van Brugge iaerlix onderhouden moet, zoo binder zelve schole, als binnen de universiteit, huut crachte vanden fondatien danaf zynde, vernieut a^o 1566*». Verschillende uittreksels uit fundatieakten zijn gepubliceerd door L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 1155-1164. De controle op de toepassing van deze stichtingen is mogelijk op basis van SAB, 438, Bogaerdschool, *Rekeninghen van den bouckhoudere*, 53-55.

trekken³⁸. Dit is des te merkwaardiger als we weten dat vóór 1552 geen enkele beursstichting plaatsvond en dat we moeten wachten tot 1614 vooraleer een nieuwe stichting resultaten heeft³⁹. We kunnen dus wel spreken van een «boom» in het derde kwart van de XVIde eeuw.

Moeilijker is het om hier een verklaring voor te vinden. We halen enkele elementen aan die daartoe kunnen bijdragen : vijf van de zes stichters hebben zelf universitaire studies achter de rug ; Jan Flaneel, die geen diploma heeft, is gouverneur geweest van de school. Wat bovendien in het oog springt is het feit dat deze laatste in zijn fundatie expliciet verwijst naar de stichting «Van Themseke», terwijl Maarten van de Weerde zich op zijn beurt inspireert op beide voornoemde fundaties. Een zekere mode- en mentaliteitsinvloed is bijgevolg niet uitgesloten. Doch de voornaamste oorzaak van deze «boom» ligt hoogstwaarschijnlijk bij de contra-reformatie en de doorsijpelende bepalingen van het concilie van Trente. In een volgende paragraaf gaan we daar dieper op in.

In welke mate werpen genoemde fundaties vruchten af ? Gezien de bronnen voor de Bogaerdschool goed bewaard en bovendien complementair zijn, kunnen we deze vraag relatief nauwkeurig beantwoorden. Studenten die door een eventuele vergetelheid niet in het «registre der burssalen» zijn opgenomen, treffen we in elk geval in de rekeningen aan.

Wat de regelmaat betreft stellen we vast dat slechts de beurs «Van Themseke» regelmatig wordt toegekend in de periode 1552-1578. Niet minder dan 17 studenten maken er gebruik van. De overige beurzen worden — in verhouding tot de bepalingen in de fundatieakten — weinig begeben : Jan Flaneel (4 burssalen) ; Maarten van der Weerde (1 burssaal) ; Pieter Adornes (1 burssaal) ; Jan van den

38. De acht beurzen die door J. Strazele gesticht zijn worden hier niet meegerekend gezien niet gestipuleerd wordt dat ook Bogaerdenkinderen ervoor in aanmerking komen. Merk daarnaast op dat A. DEWITTE, *Flandrenses*, p. 224, spreekt van «... een 20-tal titels voor lokale fundaties... voor armenstudenten van de Brugse Bogaerdschool,...». De auteur zelf verwijst echter slechts naar zeven beurzen (naast de genoemde fundatie van J. Strazele).

39. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, p. 1163 : stichting Frans de la Torre.

Heede-Willem Pamele (geen enkele bursaal). In het totaal tellen we 23 bursalen in de loop van 26 jaar. Ook wat het studieniveau betreft blijkt dat de wensen van de stichters slechts in beperkte mate vervuld worden : elke beurs is ten minste op één van de hogere faculteiten gericht, doch op een totaal van 23 bursalen blijken slechts 4 studenten van die mogelijkheid gebruik gemaakt te hebben (2 theologie ; 2 geneeskunde)⁴⁰. Dergelijke resultaten zijn op zichzelf zeker niet te verwaarlozen, doch gezien de mogelijkheden die geboden worden toch aan de lage kant.

Ook hiervoor is er geen voor de hand liggende verklaring : de opbrengst van de renten kan door de inflatie gedaald zijn zodat de financiële inspanningen voor de school te groot worden⁴¹, de gouverneurs gebruiken de renten misschien voor andere doeleinden en ook de oorlogsomstandigheden, die de toegang tot de universiteit bemoeilijken, zijn hier waarschijnlijk niet vreemd aan. Verschillende factoren kunnen we hier slechts aanstippen. Zij moeten het onderwerp uitmaken van een grondig onderzoek.^{41 bis}

Tot slot menen we ook hier te kunnen stellen dat de invloed van de stad via deze beurzen niet zo groot is. Het gaat namelijk over een aantal individuen die, min of meer los van elkaar enkele beurzen

40. Jacob Putens (Jacques van de Pitte) studeert rechten doch met een andere beurs. Hij wordt hier dan ook niet meegerekend.

41. Om de inflatie en haar nadelige invloed op de studiebeurzen te ondervangen voorzagen verschillende stichters vanaf het begin van de XVIde eeuw de colleges niet zozeer van erfrenten dan wel van eigendommen. Gezien pacht- en huurprijzen kunnen aangepast worden beschikt het college over een inkomen dat gelijklopend is met de noden van de bursalen. Cfr. E. DE MAESSCHALCK, *Scholarship grants*, pp. 489-493. De inflatie is er eveneens de oorzaak van dat in een aantal gevallen verschillende beurzen worden samengevoegd. Dit is bv. het geval met de twee beurzen van Jean Carondelet voor het H. Geestcollege : ARALv, 1670, niet genummerde f° : «*Quae duae bursae propter mutationem temporum contractae sunt in unam*».

41. bis Dat de school niet altijd aan de gestelde voorwaarden kon voldoen blijkt uit het feit dat men in 1580 de beurs, door Pieter Adornes gesticht, formeel stopzet : «De XIII^{em} augusty XVe tachtig zoo hebben wij [...], alle Gouverneurs der stede schole ten Bogaerde binnen Brugge weder ghegheven an Mre Pietere Adornes priester, eenen transport van acht ponden, XI sch. VIII gr. tsaers [...], ghemerct dat tot grooten naerdele vande schole zoude wesen te vulcommene de conditie...» (RAB, Aanwinsten, 1980 Van Balberghe). Met dank aan N. Geirnaert, die ons deze akte signaleerde.

gesticht hebben zodat we hier evenmin kunnen spreken van een universiteitsbeleid van stadswege doorheen de armenschool.

c. Sint-Donaas

Naast de stadsgratificaties en de beurzen van de Bogaerdenschool onderscheiden we een derde groep stichtingen. Volgende fundaties hebben met elkaar gemeen dat de stichter ervan verbonden is aan het kapittel van Sint-Donaas. We kunnen ze als volgt onderverdelen :

- a. oprichting en versteviging van het Sint-Donatiaancollege te Leuven (Hanneron, Carondelet).
- b. «Brugse» fundaties ten voordele van Brugse studenten (Molendino en Regis, Reyniers, Curtius, Brants, Hoya)⁴².
- c. «Brugse» fundaties ten voordele van niet-Bruggelingen (Van Heetvelde, Heems, De Heere, Carondelet).

Veel koorheren hebben zelf universitaire studies achter de rug, sommigen blijven na hun benoeming tot kanunnik nog actief aan de universiteit, velen ambiëren juist een prebende om te gaan studeren. Bovendien blijkt het dat verschillende onder hen de kapittelschool zien als een opleidingscentrum voor latere geestelijkheid, een seminarie *«avant-la-lettre»*⁴³. Het spreekt dan ook voor zich dat men inspanningen levert om de refectorialen en de choralen verder te laten studeren. Daarnaast dient men voor ogen te houden dat het kapittel van Sint-Donaas — net zoals de Bogaerdenschool — een goed georganiseerde instelling is, die borg kan staan voor de uitvoering van de verschillende testamenten. Dat veel fundaties het collatie- of bevestigingsrecht in de handen van het kapittel geven mag dan ook niet verwonderen.

Ook hier stellen we weer een «boom» van de fundaties vast in de tweede helft van de XVIde eeuw. Tussen 1554 en 1570 worden 13

42. De stichtingen van a. en b. worden in bijlage geanalyseerd.

43. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire de Bruges*, (= *Histoire du Séminaire*, I) in : *Annales de la Société d'émulation de Bruges*, XXXVII (1887), pp. 97 : «*Nous avons les mains pleines de preuves pour établir à toute évidence, que l'institution des choraux, mais surtout celle des refectoriaux et des choraux licenciés, ont toujours produit des ministres de l'Eglise, et que les chanoines Regis et de Molendino ont réussi à souhait dans le pieux dessein de préparer, par leurs libéralités, un champ fertile où s'épanouiraient plus facilement les germes des vocations ecclésiastiques et religieuses*».

beurzen gesticht waar Bruggelingen toegang toe hebben⁴⁴. Het valt bovendien op dat de stichtingen vanuit Sint-Donaas, meer dan die vanuit de Bogaerdschool gericht zijn op de studie van het kanonieke recht en de theologie. Daarnaast stelt men vast dat, waar andere stichtingen naast Leuven ook andere universiteiten als aanvaardbaar beschouwen, die niet het geval is voor deze fundaties. De idee achter deze stichtingen wordt misschien best verwoord door Jan Brants die zijn beurzen ziet als wapens in de handen van de katholieken tegen de reformatorische gedachte : «...nullumque esse remedium quod huic malo subvenire, et horum audaciam refrenare possit prestantius, sive ad hanc pestem profligandam aptius, quam doctorum virorum copia...»⁴⁵. Men moet er bijgevolg over waken dat de *res publica christiana* kan beschikken over geschoolde mensen om op die manier de ketters het hoofd te bieden. Het is duidelijk dat de bepalingen van het concilie van Trente, die o.a. op een geschoolde geestelijkheid de nadruk leggen, zich hier manifesteren.

In tegenstelling tot de Bogaerdenbeurzen is het hier moeilijker om na te gaan in welke mate de fundaties vruchten hebben afgeworpen. In het archief van de Leuvense universiteit vinden we, althans wat deze stichtingen betreft, pas vanaf de XVIIde eeuw informatie over de bursalen. Het is dan ook moeilijk na te gaan in welke mate Bruggelingen bv. van de beurs Reyniers gebruik maken in de loop van de tweede helft van de XVIde eeuw. Voor enkele fundaties kunnen we gebruik maken van de *Acta capituli* en de *Acta episcoporum*, doch ook deze bronnenreeksen blijven gedeeltelijk in gebreke : voor de periode 1579-1584 ontbreken genoemde bronnen⁴⁶ ; we hebben geen gegevens i.v.m. de fundatie Hanneron voor de periode

44. Daaraan dient men nog de beurzen toe te voegen van de fundatie Regis de Molendino.

45. A. C. DE SCHREVEL, Documents relatifs à l'histoire du Séminaire de Bruges (= Histoire du Séminaire, II), in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, XXXIII (1883), pp. 124-125 en 137.

46. Volgens R. DE KEYSER, Chanoines séculiers et universités : le cas de Saint-Donatien de Bruges (1350-1450), in : J. IJSEWIJN en J. PAQUET (ed.), *The Universities*, p. 587 «...une série continue sans aucune lacune, de 1345 à la Révolution française». Merk echter op : Bisschoppelijk archief Brugge (BAB), Acta Capituli, 1574-1579, f° 136 : «Non extant acta turbulente temporis scilicet a fine harum». (Juli 1579 tot juni 1584).

1550-1568 ; pas vanaf 1577, na de dood van kanunnik Brants, krijgt het kapittel het begevingsrecht over deze fundatie. Bijgevolg blijven we in het ongewisse over de periode 1568-1577. Kortom een aantal studenten glippen tussen de (grote) mazen van het net. Tussen 1550 en 1578 treffen we 13 Bruggelingen aan die met hogergenoemde beurzen te Leuven studeren. Daarvan zijn er 7 die zich beperken tot de faculteit der Vrije Kunsten terwijl er 3 kanoniek recht en 3 theologie studeren. Maar ook deze beurzen worden niet regelmatig toegekend : via de fundatie Regis-de Molendino zijn na 1569 geen studenten meer naar Leuven getrokken, en ook de beurs die Brants voor de artesstudies voorbestemd wordt soms niet uitbetaald. Zo beslist het kapittel in 1590 genoemde beurs niet toe te kennen aan Guilelmus Barvoets «*ob temporis calamitatem et ecclesiae tenuitatem*»⁴⁷.

d. overige stichtingen

Tot slot vermelden we twee beursstichtingen die niet in hoger besproken categorieën kunnen thuis gebracht worden. De fundatie «Victor de Slinghere» vertoont wel alle kenmerken van de beurzen die gesticht zijn door de kanunniken van Sint-Donaas. Zij verschilt echter in het feit dat de stichter ervan verbonden is aan het O.L.V.-kapittel en dat ze bovendien slechts toegankelijk is voor studenten van Sluis. Het is moeilijk om de resultaten van deze beursstichting na te gaan gezien de matrikels ontbreken voor de periode na 1569. Wij stellen wel vast dat tussen 1550 en 1568 slechts twee studenten van Sluis te Leuven studeren. Ook in de periode 1616-1651 treffen we slechts twee Sluizenaars aan⁴⁸. Indien de

47. BAB, Acta Capituli, 1584-1590, f° 167v° en 169. Zoals hierboven reeds aangehaald kennen we ook enkele fundaties vanwege Brugse kanunniken ten voordele van niet-Bruggelingen. We noemen de stichtingen van E. Heems, N. de Heere en J. van Heetvelde (ARALv, 4511-4514, 1380, 1683 en 2232). Deze fundaties zijn in principe van geen belang voor Bruggelingen en hun immatriculatiegedrag. Bijgevolg worden ze niet geanalyseerd in bijlage. Toch illustreren ze de mentaliteit van de Brugse kanunniken ten overstaan van de universiteit en universitaire studie.

48. Vóór de stichting : H. Contermans en J. Pantinus (A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain*, IV, 526, 133 ; Ibidem, 473, 112). Na de stichting : J. Coenen en J. van der Poel (A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain*, V, 187, 166 ; Ibidem, 10, 20).

stichting «de Slinghere» inderdaad regelmatig zou begeven zijn, dan mogen we toch van de veronderstelling uitgaan dat in de loop van deze 35 jaar meer mensen van de beurs zouden genoten hebben. We kunnen dus wel besluiten dat ook deze beurs om overigens onbekende redenen weinig gevolg gehad heeft.

Een tweede «buitenbeentje» is de stichting van Adrienne de Berquin. Zoals uit de bijlagen blijkt heeft deze stichting geen gevolgen wat onze periode betreft. Deze fundatie illustreert op treffende wijze hoe voorzichtig we moeten zijn bij het interpreteren van de waarde die men mag hechten aan bepaalde stichtingen. Gedurende meer dan een eeuw kan immers niemand gebruik maken van deze aantrekkelijke dotatie...⁴⁹.

CONCLUSIES

Besluitend kunnen we stellen dat in het derde kwart van de XVIde eeuw plotseling een aantal fundaties plaatsvinden ten voordele van studenten uit Brugge. In de periode 1544-1575 tellen we niet minder dan 29 beursstichtingen. Deze proliferatie is des te meer opvallend als we weten dat zowel voor als na deze periode slechts sporadisch beurzen gesticht zijn voor studenten uit deze stad⁵⁰. Aan de basis van dit fenomeen ligt hoogstwaarschijnlijk de invloed van de contrareformatie. Dit hangt blijkbaar samen met een zekere mode en misschien zelfs een vorm van wedijver bv. in de milieus van de hogere geestelijkheid. Op een totaal van 16 fundaties tellen we trouwens 9 geestelijken^{50bis}. Vooral het Sint-Donaaskapittel speelt hierbij een niet onbelangrijke rol. De stad daarentegen blijkt niet bereid te zijn zware financiële inspanningen te doen voor zijn studenten. Een verklaring hiervoor is te zoeken in het feit dat de stad in de XVIde eeuw geen tekort meer heeft aan academici, dit in tegenstelling tot de XIIIde en de XIVde eeuw.

49. A. DEWITTE, *Flandrenses*, p. 223 stelt ten onrechte dat de beurs reeds in de XVIde eeuw kan gebruikt worden.

50. Eén belangrijke uitzondering : de stichting van het college De la Torre te Dowaaï.

50. bis Merk tevens op dat rond 1540 het Dewitte-instituut voor theologie en klassieke talen te Brugge gesticht wordt.

Als we nu de studiekosten toetsen aan de nominale waarden van de beurzen komen we tot verrassende resultaten. In 1556 zijn de bedragen die de studenten voor kost en inwoon dienen te betalen vastgesteld op 10 pond 10 s. (eerste tafel), 8 pond (tweede tafel), 6 pond 8 s. (derde tafel)⁵¹. Uit onze berekeningen bleek bovendien dat deze kosten ten hoogste de helft bedragen van de totale uitgaven per jaar. Daarnaast stelden we vast dat een student in een hogere faculteit ongeveer het driedubbele betaalt van een student in de *artes*. De beurzen daarentegen bedragen zelden meer dan 10 pond groten per jaar⁵². Het gemiddelde bedrag schommelt tussen de 7 en de 8 pond groten. Het moet bijgevolg duidelijk zijn dat de beurzen slechts de hoogstnoodzakelijke kosten kunnen dekken. Het bedrag van een beurs stemt overeen met de kostprijs voor de derde of minste tafel, althans wat de *artes* betreft. Voor de studenten uit hogere faculteiten ligt de gemiddelde beurs iets hoger (ongeveer op het niveau van de tweede of eerste tafel). We moeten dan ook besluiten dat de student over een bijkomend inkomen moet beschikken wil hij zijn studiekosten volledig dekken en we kunnen instemmen met E. de Maesschalck als hij stelt dat een arme student niet zozeer een *pauper* is in de huidige zin van het woord, dan wel iemand met een bescheiden inkomen van zijn ouders of uit eigen bezit, evenwel onvoldoende om de voornaamste onkosten aan de universiteit te bestrijden⁵³.

De resultaten van de fundaties : alhoewel we rekening moeten houden met een gebrekkig bronnenmateriaal slaagden we er toch min of meer in te controleren in welke mate de stichtingen vruchten hebben afgeworpen. Hierbij springt in het oog dat een aantal fundaties, ondanks de nodige voorzorgen van de stichter, weinig succes kennen. Het feit dat de bedragen nauwelijks voorzien in de noden van de student zal hier niet vreemd aan zijn. We stellen dan ook vast dat de stichting «Van Themseke», die in vergelijking met de

51. Uitgedrukt in pond groten Vlaams. Voor deze bedragen cfr. supra p. 29.

52. Met uitzondering van de fundatie Van Themseke.

53. E. DE MAESSCHALCK, *De criteria van de armoede*, p. 345. Deze auteur haalt o.a. het voorbeeld aan van Arnoldus Trot die in 1500 zeven beurzen sticht en wat de studenten betreft stelt : «*Non divites, non mendicantes, sed tales quorum parentes non sufficiunt filios enutrire per omnia in scolis*».

andere fundaties een relatief groot bedrag ter beschikking stelt, de beste resultaten boekt. Maar zelfs wat deze beurs betreft valt het op dat de bedoelingen van de stichter (kinderen van de Bogaerdschool aan hogere faculteiten te laten studeren) slechts gedeeltelijk gerealiseerd wordt. Toch valt de impact van deze fundaties op het immatriculatieverloop van de Bruggelingen niet te miskennen. Dankzij de beurzen gaan minstens 36 mensen vanuit Brugge naar de Leuvense universiteit in de periode 1550-1578.

We eindigen deze bijdrage met een korte beschouwing i.v.m. de notie *pauper-dives*. De aandachtige lezer die ook op de bijlagen een kritische blik werpt, zal even de wenkbrauwen fronsen als hij vaststelt dat mensen die van eenzelfde beurs genieten nu eens als *pauper*, dan weer als *dives* immatriculeren. Het is daarenboven zo dat de matrikels niet vermelden welk criterium gehanteerd wordt om «arm» van «rijk» te onderscheiden. E. de Maesschalck stelt wel vast dat de procentuele verhouding tussen beide groepen te Leuven nooit grote schommelingen ondergaat en terecht veronderstelt hij dan ook dat men bij de inschrijving van de suppoosten een vast criterium voor ogen heeft. Naar zijn oordeel is de notie van een geregeld inkomen beslissend in het onderscheid tussen «arm» en «rijk». Bovendien stelt hij dat een beurs gezien wordt als een geregeld inkomen en dat bursalen bijgevolg immatriculeren als *divites*⁵³ bis.

Enerzijds kunnen we deze hypothese wel bevestigen. Het is namelijk zo dat Andreas Hoyus⁵⁴, bursaal van het Sint-Donaaskapittel te Leuven, als *dives* immatriculeert. Wanneer het de kanunniken ter ore komt dat hij *in specie divitis de actus determinantiae* aflegt, laten

53. bis *Ibidem*, pp. 338-345 en 351-352.

54. ° op 28 november 1551 als zoon van Adriaen. Op 18 augustus 1561 wordt hij aanvaard als refectionaal van Sint-Donaas. 13 augustus 1567 vraagt hij toelating om in Leuven verder te studeren. Het kapittel reageert positief en dank zij de fundatie Regis - De Molendino kan hij gedurende drie jaar in de Lelie studeren. 25 februari 1568 immatriculeert hij te Leuven en in 1570 haalt hij de 15^e plaats in de *artes*-promotie. Na zijn studies geeft hij gedurende enkele jaren les te Brugge. Van 1573 tot 1593 is hij achtereenvolgens regent in het *collegium Marianum* te Atrecht en in het college van Bethune. In 1593 wordt hij benoemd aan de universiteit van Dowai waar hij Latijnse en Griekse literatuur, welsprekendheid en geschiedenis doceert. Hij sterft er in 1631. Cfr. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, I, 80-95 ; P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 93-94.

zij de regent van de Lelie weten dat het hun uitdrukkelijke wens is Hoyus te zien promoveren *in specie pauperis*⁵⁵. Hier zou men kunnen stellen dat de visie op de bursaal te Brugge verschilt van deze te Leuven. In de thuisstad ziet men hem als *pauper* gezien hij zonder beurs niet kan studeren ; aan de universiteit kan hij bewijzen over een geregeld inkomen te beschikken en wordt hij bijgevolg als *dives* beschouwd. Deze twee zienswijzen komen in het aangehaalde voorbeeld in conflict. Anderzijds lijkt ons de theorie van De Maesschalck voorbarig. Wat onze periode betreft tellen we ten minste 14 Bruggelingen die wel van een beurs genieten en toch als *pauper* immatriculeren ! We vragen ons dan ook af of de voorgestelde hypothese integraal kan behouden blijven. Misschien moet men meer rekening houden met het bezit van de bursaal naast zijn beurs. Bovendien dient men voor ogen te houden dat men bij de immatriculatie moet voortgaan op de bewering van de student zelf. Zo zijn er mensen die aan de ene universiteit als *nobilis* immatriculeren en aan een ander *studium* dan weer niet⁵⁶. Een nieuw onderzoek inzake deze materie dringt zich op. Bovendien is duidelijk dat het niet geoorloofd is op basis van de summere aanduidingen in de matrikels een sociale stratificatie te maken van de universiteitssuppoosten⁵⁷.

55. A. C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, I, p. 81.

56. Zo immatriculeert Anselmus de Boodt te Leuven als *dives*, te Orléans als *nobilis dominus*. Cfr. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 27.

57. Zoals L. VAN BUYTEN, De Leuvense universiteitsmatrikels (16de-18de eeuw). Kritische beschouwingen, in : *Arca Lovaniensis*, 3 (1974), pp. 25-27, gedaan heeft. In een latere bijdrage gaan we dieper in op de sociale stratificatie van de Brugse studenten.

Fundaties vóór 1578, toegankelijk voor studenten van Brugge en het Vrije

Slichter	datum	Artes	Artes + theologie	Artes + rechten	Artes + geneesk.	Artes + vrije keuze	Theologie	Rechten	Kanoniek Recht	Romeins Recht	Geneesk.	Vrije Keuze
A. Hammeron	1484								6			
J. de Hoya	1513						1					
J. Carondelet	1544								3			
J. Carondelet	1547							3				
J. Molendino J. Regis	1550											?
J. van Themseke	1552		1	1	1							
J. Flanel	1557					1						
J. Reyniers	1560					4						
M. van der Weerde	1565					1						
P. Curtius	1567	1					2					
A. de Berquin	1568	3					1	1				
P. Adornes	1568					1						
J. Brants	1568	1										
J. Brants	1570									1		

J. Van den Heede W. Pamela	1572	1																
V. de Slinghere	1575	2																
TOTAAL		5	2	1	1	1	7	7		7	4	4	9	0	0	0	0	?

Legende : Kolom 1 : naam van de stichter. Kolom 2 : datum van de stichting. Vervolgens het aantal beuzen dat gesicht wordt voor de verschillende studierichtingen. (Onder vrije keuze wordt verstaan dat de schlichter niet bepaalt voor welke studierichting de beurs geldt, of dat hij expliciet vermeldt dat de bursaal vrij is in zijn keuze).

BIJLAGE : ANALYSE VAN DE BRUGSE BEURZEN VÓÓR 1578

Wij analyseerden de beurzen volgens een vast schema in de hoop de informatie min of meer eenvormig te maken en zodoende gemakkelijker tot vergelijkingen te komen.

1. naam van de stichter
2. datum van de stichting
3. universiteit
4. aantal beurzen, studierichting
5. bepalingen m.b.t. de tijdsduur
6. bedrag van de beurs
7. bepalingen m.b.t. de kandidaat-bursalen
8. begevingsrecht
9. opmerkingen
10. de namen van de Bruggelingen die van de beurs genoten hebben in de periode 1550-1578 ; het jaartal waarin zij de beurs voor het eerst bekwamen ; eventueel de vermelding *dives* of *pauper* zo deze in de matrikels voorkomt
11. bronvermelding

Sommige archivalia van fundaties zijn slechts gedeeltelijk bewaard zodat bepaalde gegevens in de analyse ontbreken.

I. Bogaerdschool

- A. 1. Meester Jacop van Theimseke (Themseke, Themseque).
2. Net voor 28 september 1552.
3. Leuven.
4. 1 theologie, 1 rechten, 1 geneeskunde ; alle drie voorafgegaan door studies in de *artes*.
5.
6. Erfrente, 200 gulden per jaar.
7. Leerlingen van de Bogaerdschool.
8. Gouverneurs van de school.
9. Op 28 september 1552 krijgen de gouverneurs de toelating van de paus de renten om te zetten in een rente van 300 gulden per jaar⁵⁸. Pas vanaf dat ogenblik wordt de beurs effectief toegekend.

58. Het stuk is gedateerd in het derde jaar van het pontificaat van Julius III. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, p. 383 dateert ten onrechte 1506. Hij verwart het pontificaat van Julius II (1503-1513) met dat van Julius III (1550-1555). Deze fout wordt overgenomen bij A. DEWITTE, *Flandrenses*, p. 224 : «Aan deze bijna 70 bursalen diene nog een 20-tal andere titels toegevoegd van lokale fundaties, bedoeld tussen 1506 en 1571...».

10. A. Caboter 1552, *dives*⁵⁹ ; R. Scout 1555, *dives*⁶⁰ ; G. van Lyekercke 1555, *pauper* ?⁶¹ ; P. Simons 1556, *dives*⁶² ; J. Bisscop 1560, *pauper*⁶³ ; C. Manghelscot 1560, *pauper*⁶⁴ ; G. Wallius 1563, *pauper*⁶⁵ ; R. Canis

59. Leerling van de Bogaerdenschool sedert 8 april 1543. De gouverneurs sturen hem op 11 november 1549 naar de broeders te Gent. Dankzij de beurs «Van Themseke» kan hij universitaire studies beginnen. Hij immatriculeert aan deze universiteit (*artes*) in februari 1552. Om de studiekosten te drukken doceert hij tijdens zijn hogere studies in de pedagogie «de Lelie». Nadat hij gedurende een tweetal jaar geneeskunde gestudeerd heeft te Leuven vertrekt hij naar Padua. Deze reis wordt gefinancierd door de Bogaerdenschool. Na zijn terugkomst uit Italië (datum niet bekend) huwt hij en vestigt hij zich als geneesheer te Kortrijk. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 38-39.

60. Zie noot 11.

61. Zie noot 12.

62. Op 10 juni 1550 wordt Peter ontvangen als kind van de Bogaerdenschool. In 1556 naar Leuven gestuurd. Na zijn studies in de *artes* vat hij de theologie aan. Op 18 september 1563 wordt onze student door Petrus Curtius tot priester gewijd. Ter gelegenheid van zijn eerste mis ontvangt hij van de school een gratificatie van 4 pond groten. Nadat hij in 1568 een benoeming tot kanunnik van Sint-Donaas geweigerd had wordt hij benoemd tot gegradueerd kanunnik en penitencier van Sint-Baafs te Gent. Op 2 juni 1570 wordt hij hartsprister van het bisdom Gent. Tenslotte wordt hij op 17 september 1584 door Filips II benoemd tot bisschop van Ieper, een functie die hij meer dan 20 jaar zal uitoefenen. Hij sterft op 5 oktober 1605. In zijn testament sticht hij een beurs van 12 pond groten voor leerlingen van de Bogaerdenschool die te Leuven *artes* en theologie wens te studeren. A.C. DE SCHREVEL, *Deux élèves remarquables de l'école Bogaerde*, in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXXXV (1932), p. 1-40. Bijna letterlijk overgenomen in : IDEM, Simons (Pierre), in *Biographie Nationale*, XXII, kol. 597-619. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 155-157.

63. Op 28 november 1558 wordt hij door de gouverneurs naar de broeders te Gent gezonden. In december 1559 trekt hij naar Leuven (*artes*) en na zijn promotie (1562) werkt hij gedurende enkele jaren als ondermeester in de school. Op 2 april 1564 krijgt hij de toelating van de gouverneurs «*te trecken naer Vranckerycke ofte elders daert hem goetdincken zal*». Wij verliezen zijn spoor tot 9 oktober 1584, wanneer hij van de bisschop de toelating krijgt een privéschool te houden. In 1595 is hij ontvanger van het Sint-Janshospitaal. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 24-25.

64. Wordt samen met de voorgaande naar Gent en Leuven gezonden. Werkt van 1562 tot 1566 als ondermeester in de Bogaerdenschool. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 115.

65. Zie noot 13.

1563, *pauper*⁶⁶ ; J. Plaizir 1563, *pauper*⁶⁷ ; B. Sta 1566, *pauper*⁶⁸ ; J. van Dale 1566, *pauper*⁶⁹ ; A. de Vos 1569, *pauper*⁷⁰ ; A. Chastelet 1569, *pauper*⁷¹ ; J. Duust 1569, *pauper*⁷² ; J. Diericxzuene 1571, ?⁷³ ;

66. In 1562 gaat hij *artes* studeren aan de Leuvense universiteit. Na zijn promotie (1565) werkt hij in de Bogaerdenschool als ondermeester. Drie jaar later vertrekt hij opnieuw naar Leuven om er geneeskunde te studeren. Vanaf 1570 zwijgen de rekeningen over hem. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 142-143.

67. Wordt in september 1562 naar Leuven gestuurd. Is terug in Brugge op 17 februari 1565 en dient als ondermeester «*tot dat hem beter conditie toecommen zal*». Op zijn verzoek en op aandringen van zijn broer, lijnwaardier te Brussel, gaat hij op 29 juli 1565 bij deze laatste wonen. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 133.

68. Sedert 12 april 1556 leerling van de Bogaerdenschool. In 1565 naar Leuven gezonden. Promoveert er in de *artes* in 1568. Het jaar daarop draagt hij zijn eerste mis op in de school en ontvangt bij die gelegenheid een gratificatie van 2 pond groten. Volgens L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, p. 1161 studeert hij theologie. Dit lijkt ons echter onwaarschijnlijk gezien hij onmiddellijk na zijn promotie in de *artes* te Brugge als ondermeester dient. Noch het register der bursalen, noch de rekeningen vermelden zijn vermeende studies in de theologie. Op 15 november 1571 wordt hij benoemd tot kapelaan van het O.L.V.-altaar in de Sint-Salvatorskerk. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 160.

69. Immatriculeert te Leuven in februari 1566. Na zijn promotie in de *artes* (1568) dient hij enige tijd als ondermeester in de Bogaerdenschool, draagt zijn eerste H. Mis op in 1570 en vertrekt naar Nieuwpoort om er leraar te worden in de armenschool. Op 21 augustus 1574 wordt hij pastoor van Zuienkerke. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 169.

70. Immatriculeert te Leuven in de *artes* in 1569. Komt terug in maart 1571 als *magister artium* en dient tot 1577 als ondermeester in de school. Op 20 april van datzelfde jaar wordt hij pastoor van Oudenburg, een functie die hij tot 1590 zal bekleden.

71. Samen met Duust en De Vos wordt hij naar Leuven gestuurd. Op 4 maart 1571 komt hij terug als *magister artium* «*ende is dese schole dienende als ondermeester int leeren ende onderwis...*». Op 19 maart 1573 stelt hij zich samen met Duust kandidaat voor de plaats van schoolrector in Sint-Salvators. Hij wordt pas benoemd nadat hij een vol jaar dienst gedaan heeft, zijn muzikale kennis op peil gebracht heeft en tot priester gewijd is. In januari 1575 wordt hij door Duust opgevolgd en in 1577, onder het rectoraat van deze laatste treedt hij in dienst als *ludimagister*. Intussen is hij in 1575 benoemd tot kapelaan van Sint-Victor te Stuivenberg. In 1585 wordt hij pastoor van het Brugse begijnhof, in 1591 wordt hij rector van de Bogaerdenschool, een ambt dat hij een tweetal jaar zal uitoefenen. Op 13 februari 1605 wordt hij pastoor van de eerste portie van Sint-Salvators. Anderhalf jaar later sterft hij. A. DEWITTE, *De kapittelschool van de collegiale Sint-Salvator te Brugge, 1516-1594*, in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, CIV (1967), pp. 44-45. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 54-55.

L. Mathys 1571, ?⁷⁴ ; J. Goossins 1571, ?⁷⁵.

11. SAB, 438, Bogaerdenschool, 149, f° 116 e.v. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 383-384. A. SCHOUTEET, *Een beschrijving van de bogaerdenschool*, pp. 152-154.

B. 1. Jan Flaneel.

2. 20 januari 1557.

3. Leuven of een andere universiteit.

4. 1, *artes*. Vervolgens naar keuze van de student één der hogere faculteiten.

5. *Artes* : tot promotie ; theologie : tot baccalaureaat ; rechten en geneeskunde : tot licentie.

6. Ter financiering schenkt hij een boerderij, gelegen in Middelkerke en verhuurd voor 10 pond groten per jaar.

7. Leerlingen van de Bogaerdenschool.

8. De regent van de school kiest de leerling ; de gouverneurs van de Elisabethschool voeren de controle uit op het naleven van de bepalingen.

72. Na zijn studies te Leuven (*artes*) dient hij als ondermeester in de Bogaerdenschool. Op 22 januari 1573 wordt hij kapelaan van het St.-Column-altaar te Damme. In 1574 wordt hij aangesteld als koster van Sint-Salvators en volgt het jaar daarop A. Chastelet op als regent van de kapittelschool. Intussen is hij tot priester gewijd. In maart 1579 doet hij afstand van zijn functie en wordt met een *prebenda diaconalis* lid van het kapittel. A. DEWITTE, *De kapittelschool*, pp. 44-45. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, pp. 68-69.

73. Samen met Lieven Matthys en Jacob Goossens naar Leuven gezonden in oktober 1571. Komt in januari 1574 terug als *magister artium*. «...es gaen woenen met de prelaet te Berghen Sint Wynox, van daer ghetrocken naer Rome ende duer goeden dienst heeft hij vercreghen een canonysie inde kercke van O.L.V. te Brugge ende als canonick overleden september 1622». Hij wordt inderdaad benoemd tot kanunnik in 1585 nadat hij één jaar als ondermeester in de Bogaerdenschool gediend heeft. Op 1 maart 1587 draagt hij zijn eerste mis op. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 67.

74. Promoveert te Leuven in de *artes* in 1574. Had zijn studies enkele maanden moeten onderbreken omwille van de benarde situatie te Leuven. Na zijn terugkeer in de school dient hij als ondermeester tot begin 1577. Nadat hij tot priester gewijd is wordt hij op 2 april 1577 benoemd tot onderpastoor van Sint-Jacobs. Van 1577 tot 1588 eveneens *rector scholarum* in diezelfde parochie. A. DEWITTE, Zangmeesters, organisten en schoolmeesters aan de Sint-Jacobsparochie te Brugge, ca. 1471-ca. 1570, in : *Biekorf*, 72, (1971), p. 348. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 116-117.

75. Promoveert in de *artes* in 1573. Na zijn studies dient hij als ondermeester in de school. Geen verdere informatie bekend. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 84.

9. Als de student zich niet behoorlijk gedraagt kunnen de gouverneurs hem de beurs ontzeggen.
 10. B. van Heltre 1559, *pauper*⁷⁶; J. Pitte 1565, *pauper*⁷⁷; S. Faber 1571, ⁷⁸; M. Clauwaert 1575, ⁷⁹.
 11. SAB, 438, Bogaerdenschool, 149, f° 132 e.v. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 148 en 520.
- C.
1. Meester Martin vander Weerde.
 2. 15 januari 1565⁸⁰.
 3. Leuven of een andere universiteit.
 4. Zes kinderen worden door de stichting onderhouden in de Bogaerdenschool. Twee van hen zullen naar de universiteit gezonden worden. *Artes* en vervolgens een hogere faculteit naar keuze.
 5. Dezelfde voorwaarden als de voorgaande stichting.
 6. Erfrente, 50 pond groten per jaar.
 7. Twee van de vernoemde zes; één van hen moet van Aalst afkomstig zijn⁸¹.
 8. De meesters van de «*helich-geest-tafel*» van Aalst.
 9. De fundatie gebeurt expliciet in navolging van beide voornoemde stichtingen.
 10. Franciscus Lupus 1567, *pauper*⁸².
 11. SAB, 438, Bogaerdenschool, 149, f° 140 e.v.. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 560-562.

76. Wordt op 4 december 1557 naar de broeders te Gent gezonden. In 1559 trekt hij naar de universiteit. De Bogaerdenschool zorgt voor «...een bedde, oorpelue, saerge, koffer, slapedeckens, nachthemde, naelden, gaeren, pampier en pennen». Hij is terug in de school in april 1561. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 90-91.

77. Na zijn promotie in de *artes* (maart 1568) dient hij in de Bogaerdenschool als ondermeester. Op 30 juni 1572 krijgt hij een beurs in het Sint-Donatiaancollege voor studies in de rechten. Als hij in 1574 promoveert tot licentiaat in het kanonieke recht schenkt de school hem 4 pond 10 schellingen groten. Op 8 juni 1574 schenkt het Brugse stadsbestuur hem 6 pond groten ter gelegenheid van zijn licentie in de beide rechten en zijn priesterwijding, «*te wetene vier p. ter aenziene vande licencie ende 2 ter priesterdomme*». P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 135-136.

78. Promoveert tot licentiaat in de *artes* op 18 februari 1574. Geen nadere gegevens bekend. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 72.

79. Promoveert in 1577 in de *artes*. Geen nadere informatie... P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 56.

80. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, p. 560, dateert 15 januari 1569. De akte stipuleert echter duidelijk «*den vichtiensten dach van laumaent, int jaer XVc vierenzestich*».

81. De stichter zelf was afkomstig van Aalst.

82. Kort na zijn immatriculatie te Leuven sterft hij.

- D. 1. Meester Pieter Adornes⁸³.
2. 5 oktober 1568.
3. Leuven of een andere universiteit.
4. Twee kinderen worden door de stichting onderhouden in de Bogaerdenschool. De beste ervan mag naar de universiteit. *Artes* en vervolgens naar keuze een hogere faculteit.
5. *Artes* : tot promotie ; hogere faculteit : 5 jaar.
6. Erfrente : 8 pond, 11 s., 8 groten per jaar.
7. Kinderen van de Bogaerdenschool.
8. Gouverneurs van de school.
9. Na de studies krijgt de student nog gedurende één jaar de opbrengst van de rente.
10. J. Tavernier 1574/5, ?⁸⁴.
11. SAB, 438, Bogaerdenschool, 149, f° 159 v° e.v.. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 573-575. Zie noot 41 bis.
- E. 1. Meester Jan van den Heede-Meester Willem Pamele⁸⁵.
2. 8 maart 1571.
3. Leuven.
4. 1, *artes* gevolgd door theologie.
5. *Artes* : tot promotie. Vervolgens moet de bursaal twee jaar als ondermeester dienen, «om binnen middelen tijde wat gescickt politijcque ende gemaniert ende onderkendt mach werden of hij ijdone nut ende bequame wesen sal totten de studie van theologie». Na deze periode : twee jaar theologie.
6. Erfrente : 8 pond groten per jaar.
7. Een leerling van de school, poorter van Brugge.
8. Gouverneurs van de school.
9.

83. Cfr. P. VANDERMEERSCH, *Een boedelrekening*, pp. 177-179.

84. Op 30 januari 1569 wordt hij ontvangen als kind van de Bogaerdenschool. Promoveert in 1577 in de *artes*. Komt terug naar de Bogaerdenschool maar sterft reeds op 23 augustus 1579.

85. Zoon van Adolf van Joigny van Pamele, heer van Caestre en Gotthem. Willem studeert te Leuven in 1543 en te Dole. Wordt pensionaris te Brugge, raadsheer in de Grote Raad van Mechelen, voorzitter van de Raad van Vlaanderen en in 1581 hoofdvoorzitter van de Geheime Raad. Broer van Jacob, S.T.L. en benoemd bisschop van Sint-Omaars. Voor deze fundatie is Willem waarschijnlijk lastgever van Jan van den Heede. M. BAELDE, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)*. *Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw*, Brussel, 1965 (VKVA, Klasse der Letteren, 60), pp. 293-294.

10. In het «*Registre van de burssalen*» zijn de folia, voorbehouden om er de bursalen van deze stichting te noteren, niet beschreven. Ook de rekeningen vermelden vóór 1579 geen enkele bursaal in deze fundatie.
11. SAB, 438, Bogaerdschool, 149, f° 186 e.v.. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 583-584.

II. Het kapittel van Sint-Donaas

- A. 1. Meester Antoon Hanneron⁸⁶.
2. 25 augustus 1484.
3. Leuven.
4. 6, kerkelijk recht.
5. 5 studenten : 7 jaar, of zij al dan niet de licentie behalen. De *magister* : 10 jaar.
6. Erfrente, 100 gulden per jaar.
- 7.
8. De dekaan en de faculteitsraad van de *artes* hebben het presentatieright, de proost van Sint-Donaas heeft het begevingsrecht.
9. Het gaat hier om de stichting van een totaal nieuw college voor studenten in het kerkelijk recht (Sint-Donatiaancollege). Alle beursen zijn direkt geënt op het college zelf.
10. Ludovicus Carrio vóór 1568, *dives*⁸⁷ ; Judocus Silvius 1571, ?⁸⁸ ; Jacob

86. Doctor in het kerkelijk recht van de Sorbonne. Was o.a. raadgever van Karel de Stoute en Maximiliaan van Oostenrijk. Doceert in 1430-1437 aan de *artefaculteit* te Leuven. Hij bekomt in 1446 de zevende prebende van Sint-Donaas en wordt in 1467 proost van dit kapittel. Sterft in december 1490. J. VINDEVOGHEL, *Hanneron Antoon*, in : NBW, III, kol. 374-377. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, p. 21. J. DE THEUX, *Le chapitre de Saint-Lambert à Liège*, Brussel, 1871-1872, dl. III, pp. 274-275.

87. Immatriculeert in 1560 in de *artefaculteit* te Leuven. Vanaf 1563 zou hij er de studies in de rechten aangevat hebben. Tot 1568 geniet hij er een beurs. In elk geval voert hij in 1570 de titel *Licentiatius Utriusque Juris*. Zijn vorming te Leuven wordt echter in grote mate bepaald door de lessen die hij volgt aan het *Collegium Trilingue*. Hij maakt er deel uit van een groep die rond Cornelius Auwater gevormd is met o.a. Willem Canter, Franciscus Modius, Victor Giselinus, Janus Lernutius, Martin-Antonio Delrio en Andreas Schottus, stuk voor stuk mensen die later zullen uitblinken door hun gewaardeerde tekstkritische uitgaven. Nadat hij enkele jaren *preceptor* geweest is van Martin-Antonio Delrio zwerft hij doorheen gans Europa : hij verblijft respectievelijk te Dowai, Keulen, Parijs, Bourges, Orléans en Leuven. Aan deze laatste universiteit behaalt hij een doctoraat in de rechten in 1586. In november van dat jaar wordt hij benoemd tot professor van de Instituten. Aan diezelfde universiteit wordt hij respectievelijk benoemd tot president van het Sint-Yvo-college (1587-1593), koninklijk professor van de Decreten (1588), rector (augustus 1591 -

van de Pitte 1572, ?⁸⁹. Daarnaast kennen we nog een tiental niet-Bruggelingen die tussen 1565 en 1576 van de beurs gebruik gemaakt hebben.

11. ARALv, 2001-2020. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 21-33. V. ANDREAS, *Fasti academici studii generalis Lovaniensis*, Leuven, 1560², p. 298 e.v.. E. DE MAESSCHALCK, Een sociaal drama in het Sint-Donaaskollege (1513), in : *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving*, 14 (1974), pp. 65-79.
- B. 1. Jean Carondelet⁹⁰.
2. 25 juni 1544.
 3. Leuven.
 4. 3, kerkelijk recht (Sint-Donatiaancollege).
 5. Idem als Hanneron.
 6. 25 carolus gulden per jaar per beurs.
 7. Familieleden of arme doch bekwame studenten.
 8. Faculteit van de *artes*.
 9. Bovendien verstevigt hij de 6 oorspronkelijke beurzen in het Sint-Donatiaancollege. Deze worden eveneens op 25 carolus gulden gebracht. In 1547 worden de 9 beurzen opgetrokken tot 36 carolus gulden en sticht hij opnieuw 3 beurzen in ditzelfde college. De bursalen in deze laatste beurzen kunnen eveneens Romeins recht studeren.
- 10.
11. ARALv, 2019. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 66-80.

februari 1592) en decaan van de rechtsfaculteit (tweede helft 1592). Hij sterft 23 juni 1595. E. VAN DEN ABEELE, *Bijdrage tot de studie van de zestiende eeuwse humanist en philoloog Ludovicus Carrio, Brugensis. Leven-Brieven-Werken*, Gent, 1954 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling). J. ROULEZ, Carrión (Louis), in : *Biographie Nationale*, III, kol. 252-257. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 43-46.

88. Promoveert tot *magister artium* op 27 mei 1570. In oktober 1571 krijgt hij een beurs in het Sint-Donatiaancollege. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 155.

89. Zie noot 77.

90. Geboren te Dole. Kumuleert verschillende kerkelijke beneficiën. Hij was o.a. bisschop van Palermo, proost van Sint-Donaas te Brugge en Sint-Walburga te Veurne. Oefende verschillende functies uit in de Grote Raad van Mechelen, de Geheime raad en de Raad van State. Zie M. BAELDE, *De Collaterale Raden*, pp. 245-246.

- C. 1. Jean de Hoya⁹¹.
 2. 1513.
 3. Leuven.
 4. 1, theologie.
 - 5.
 6. Tot het baccalaureaat ; indien de student het wenst tot en met de licentie.
 7. Een *magister artium*, geboren te Gent of te Brugge. In de promotie van de *artes* moet hij bij de eerste 20 gerangschikt zijn.
 8. De decaan en de regenten van de faculteit der theologie.
 9. Wanneer niemand gevonden wordt van Brugge of van Gent mogen de begevers iemand anders zoeken die aan de gestelde eisen voldoet van de Vlaamse of een andere natie.
 - 10.
 11. ARALv, 1659. Rijksarchief Brugge (RAB), Nieuw Kerkarchief, 624. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 35-38.
- D. 1. Meester Jacob de Molendino — Meester Jacob Regis⁹².
 2. 22 september 1550.
 - 3.
 4. Dankzij deze stichting kunnen 13 refectionalen aanvaard worden in de kapittelschool. Als de inkomsten het toelaten kan men er enkele naar de universiteit zenden. Zowel aantal als studierichting : niet bepaald⁹³.
 - 5.
 6. Twee maal 24 pond groten per jaar voor de gehele fundatie. In praktijk krijgen de studenten 6 pond groten per jaar⁹⁴.

91. Geboren te Gent. *Doctor Sacrae Theologiae* ; wordt *Pastor laicorum* en kanunnik van Sint-Donaas. Doceert theologie aan de Leuvense universiteit van 1496 tot 1518 (†). Zie A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, p. 35.

92. De Molendino (Van der Muelen), afkomstig van Belle. Sedert 1525 kanunnik van de twaalfde prebende. Jacob Regis (De Coninck) studeerde te Leuven in 1508 en wordt op 10 december 1537 kanunnik van de tiende prebende, *via nominationis Lovaniensis*.

93. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 93-94 : «*Et si fortasse, Domino prosperante, dictum officium accessionibus felicibus ditesceret, poterunt aliquot ex eisdem refectionalibus majoris eruditionis et spei, expensis eiusdem officii ad Universitatem mitti, modo sufficere queat sive ad unius, duorumve aut trium sustentationem, iuxta vires et facultatem officii*».

94. *Ibidem*, pp. 80-81. Slechts E. Volator krijgt drie pond groten. Dit blijkt echter onvoldoende te zijn.

7. Refectionalen van Sint-Donaas die arm zijn, van goede eer en poorter van Brugge.
 8. Het kapittel van Sint-Donaas.
 9. De stichting is slechts in tweede instantie bedoeld als studiebeurs.
 10. E. Volator 1562, *dives*⁹⁵; A. Hoyus 1568, *dives*⁹⁶; D. Desuus 1569, *pauper*⁹⁷.
 11. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, I, pp. 80-82; II, pp. 81-95. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique*, pp. 471-475.
- E. 1. Meester Jan Reyniers⁹⁸.
2. 13 oktober 1560.
 3. Leuven.
 4. 4, *artes (Castrum)*; vervolgens «*si obtineant honestum locum in philosophia*» naar keuze een hogere studierichting.
 5. *Artes*: tot promotie; theologie: 4 jaar; rechten en geneeskunde: 3 jaar.
 6. Erfrente; 50 gulden per student per jaar.
 7. In dalende volgorde; verwanten van de stichter; mensen van Nederweert en Overweert; mensen van 's Hertogenbosch, Leuven, Brugge en Geraardsbergen. Het moeten arme studenten zijn «*ut sine eiusmodi subsidio nequaquam in studiis perseverare possint*».
 8. Beide *professores ordinarii* van de theologische faculteit en de houder van de leerstoel in het kerkelijke recht.
 9. De beurzen worden *Bursae Volantes* genoemd⁹⁹.
 - 10.
 11. ARALv, 968 en 4516.

95. Ook Velater of de Vlieghe. Promoveert in 1565 in de *artes*. Bij die gelegenheid ontvangt hij van het kapittel een gratificatie van 21 Rijns gulden en 16 stuivers. Na zijn studies is hij gedurende korte tijd *hypodidasculus* (= *submonitor*, assistent van de rector) bij kanunnik Brants. Op 23 september 1566 wordt hij *rector scholarum*, een functie die hij tot december 1567 blijft uitoefenen. Vervolgens verliezen we hem uit het oog. Hij overlijdt op 23 november 1591. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 170.

96. Zie noot 54.

97. Sedert 19 april 1563 refectieaiaal van de kapittelschool van Sint-Donaas. Wordt in 1569 naar Leuven gezonden en promoveert er in 1571 in de *artes*.

98. Geboren te Nederweert, S.T.L., deken van Sint-Jan te 's Hertogenbosch, kanunnik van de 18^e prebende van Sint-Donaas *via nominationis universitatis* sedert 1 maart 1544. Regent van de pedagogie «de Burcht» en praeses van het Drietalencollege van 1544 tot 1559. Zie H. DE VOCHT, *History*, IV, pp. 219-224.

99. H. DE VOCHT, *History*, IV, p. 224: *That foundation became one of the chief «flying sholarships» in use at the university of Louvain,...*

- F. 1. Petrus Curtius¹⁰⁰.
2. 7 augustus 1567.
 3. Leuven.
 4. 1 beurs in de *artes* (Lelie) ; 2 beurzen in de theologie (Sint-Donatiaan- of Houterlécologie)¹⁰¹.
 5. *Artes* : tot promotie ; theologie : 8 jaar.
 6. *Artes* : erfrente, 30 gulden ; theologie : erfrente, 50 gulden per beurs.
 7. Naaste familieleden ; refectionalen en choralen van Sint-Donaas.
 8. Naaste familieleden, de bisschop van Brugge.
 - 9.
 10. *Artes* : A. Dassonneville 1572, ?¹⁰² ; P. Goosins 1574, ?¹⁰³ ; H. Hoeymakere 1576, ?¹⁰⁴.
Theologie : B. Baten 1568, ?¹⁰⁵ ; F. Lucas 1571, ?¹⁰⁶ ; S. Joyeux 1577, ?¹⁰⁷.

100. Zie A. DE LEYN, *Esquisse biographique de Pierre de Corte (Curtius), premier évêque de Bruges, ancien professeur de l'université de Louvain*, Leuven, 1863. E. REUSENS, De Corte (Pierre), in : *Biographie Nationale*, IV, kol. 915-918.

101. Het Sint-Donatiaancollege was geen college voor studenten in de theologie maar nam wel commensalen op uit andere studierichtingen.

102. Studeert *artes* vanaf einde 1572 of begin 1573. In februari 1574 promoveert hij tot *magister artium*. In juni van datzelfde jaar krijgt hij een beurs in het Sint-Donatiaancollege om rechten te studeren. Alexander is de zoon van Pieter en Marie Huusman, zuster van Meester Joos Huusman, raadsheer in de Raad van Vlaanderen. Alexander huwt Marie de Vulder geboren te Duinkerke. Na haar overlijden stapt hij in het huwelijksbootje met Marie de Mil, dochter van Meester Maarten, griffier van de vierschaar van het Vrije. Na zijn studies is onze student te Brugge actief als schepen, raad, thesaurier en gouverneur van de Bogaerdenschool. Hij is tevens lid van de broederschap van het Heilig Bloed, dismeester van Sint-Salvator en lid van de broederschap van Sint-Barbara en Sint-Cecilia. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 65-66.

103. Zoon van Carolus, geneesheer. Geen nadere informatie bekend. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 85.

104. Bloedverwant van Curtius. Geniet van de beurs tussen 9 november 1576 en 8 november 1578. P. VANDERMERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 93.

105. Promoveert in de *artes* op 4 februari 1564 ; op 30 mei 1588 promoveert hij tot S.T.L. Reeds in november 1565 was hij benoemd tot kanunnik van Sint-Salvator. Hij resigneert echter in 1574 en wordt op 9 november van dat jaar *custos* van deze collegiale. Inmiddels was hij tot priester gewijd (1569) en benoemd tot pastoor van Dudzeele (27 februari 1571). Hij brengt het tot kanunnik van Sint-Donaas (1588; 25^e prebende, voorbehouden voor gediplomeerden in de theologie), aartspriester van het bisdom en aartsdiaken (18 september 1596). Deze laatste functie zal hij vervullen tot zijn dood (15 januari 1605). P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 19-20.

11. RAB, Nieuw Kerkarchief, 628. ARALv, 1234 en 2461. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 119-123.
- G. 1. Joannes Brants¹⁰⁸.
2. 7 maart 1568.
 3. Leuven.
 4. 1, *artes* (Lelie).
 5. Tot de promotie ; eventueel tot het feest van Sint-Bavo volgend op de promotie.
 6. 6 pond groten per jaar.
 7. Een refectieaal of choraal van Sint-Donaas, een kind van de Bogaerdenschool of een arme scholier van om het even welke andere Brugse school «*ita tamen ut inter idoneos magis idoneus semper preferatur*».
 8. Na de dood van de stichter heeft de Leuvense artesfaculteit het presentatierecht, het kapittel van Sint-Donaas het benoemingsrecht.
 - 9.
10. R. de Winckele 1577, ?¹⁰⁹.

106. Na zijn promotie in de *artes* (1568) vat onze student de theologie aan en promoveert op 20 mei 1577 tot S.T.L. Op 30 september van datzelfde jaar wordt hij lid van de faculteitsraad van de *artes*. Intussen is hij in juni 1574 tot diaken en in april 1577 tot priester gewijd. Op 7 juni 1578 wordt hij kapelaan van het altaar van de Heilige Petrus en Paulus in Sint-Donaas. In mei van het volgende jaar wordt hij benoemd tot kanunnik van de «*hoogmisse*» in de Sint-Salvatorskerk. Als hij moet vluchten voor de calvinisten wordt hij te Sint-Omaars belast «*juxta decretum concilii Tridentini*» met de les in de H. Schrift aan de kathedraalschool. Op 8 juli 1583 wordt hij kanunnik te Sint-Omaars van de prebende voorbehouden voor theologen. In maart 1593 wordt hij penitencier en op 31 juli 1602 dekaan van het kapittel van Sint-Omaars. Hij sterft in 1619. A.C. DE SCHREVEL, Lucas (François), in : *Biographie Nationale*, XII, kol. 550-563. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, pp. 108-110.

107. Promoveert tot *magister artium* op 21 februari 1572. Hij had reeds de tonsuur ontvangen in februari 1569. In 1572 wordt hij kapelaan van de Sint-Walburgakerk. Vijf jaar later is hij reeds tot priester gewijd als hij door het Sint-Donaaskapittel wordt voorgedragen voor de beurs Curtius. Hij vertrekt hoogstwaarschijnlijk wel naar Leuven doch de slechte toestand in deze stad doet hem terugkomen. Op 2 november 1578 krijgt hij de toelating de biecht te horen in de Sint-Walburgakerk.

108. Afkomstig van 's Hertogenbosch. Doceert een aantal jaren filosofie in de Lelie. Bekomt in 1559 de zesde prebende in het Sint-Donaaskapittel. Sterft 9 juli 1577. Zie A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, p. 124.

109. Op 13 februari 1570 wordt hij aanvaard als refectieaal van Sint-Donaas. Na een examen wordt hij «*idoneus et qualificatus*» bevonden. Op 31 maart 1578, nadat hij enkele maanden te Leuven gestudeerd heeft, beslist het kapittel dat hij zijn studies te Dowaaï mag voortzetten tot de rust en veiligheid te Leuven is teruggekeerd. P. VANDERMEERSCH, *Een onderzoek*, II, p. 180.

11. ARALv, 1235. RAB, Nieuw Kerkarchief, 623. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 124-128.
- H.
1. Joannes Brants.
 2. 13 november 1570.
 3. Leuven.
 4. 1, theologie «*in collegio theologorum*».
 5. 7 jaar of tot de graad van licentiaat.
 6. 7 pond groten per jaar.
 7. Familie van de stichter, een choraal of refectionaal van Sint-Donaas, een student van het Brugse seminarie. Alle kandidaten moeten reeds in de *artes* gepromoveerd zijn.
 8. Na de dood van de stichter : het kapittel en de bisschop.
 - 9.
 - 10.
 11. ARALv, 1690. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 137-140.

III. Overige stichtingen

- A.
1. Victor de Slinghere¹¹⁰.
 2. 10 mei 1575.
 3. Leuven.
 4. 2, theologie (Ruard Tapper college).
 - 5.
 6. 50 gulden per jaar per beurs.
 7. Studenten geboren of afkomstig van Sluis.
 8. De president van het genoemd college.
 - 9.
 - 10.
 11. ARALv, 3932, 3861, 3323. RAB, Nieuw Kerkarchief, 629. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire*, II, pp. 160-165.

110. Geboren te Ieper. Immatriculeert te Leuven in 1550. In 1576 wordt hij kanunnik van O.L.V. te Brugge. Bovendien parochiepriester van Sint-Bavo te Oostburg en deken van de christenheid te Sluis. Hij vlucht in 1580 naar Sint-Omaars waar hij op 17 mei 1583 sterft. Meer biografische gegevens bij A.C. DE SCHREVEL, *Le collège de Ruard Tapper à Louvain*, Brugge, 1888.

- B. 1. Adrienne de Berquin¹¹¹.
2. 14 februari 1569.
3. Leuven.
4. 3, *artes* (Lelie).
 1, theologie (Pauscollege).
 1, rechten (Sint-Yvocollege).
5. *Artes* : tot promotie ; theologie en rechten : niet bepaald.
6. 50 gulden per jaar per beurs.
7. Studenten van Brugge en het Vrije.
8.
9. Tot in 1679 heeft men geen werk gemaakt van de uitvoering van deze fundatie. Pas in juli van dat jaar neemt de kleinzoon van Adrienne de Berquin deze taak op zich. Bijgevolg heeft de stichting geen gevolgen wat onze periode betreft.
10.
11. ARALv, 1945, 1236, 2744.

111. Weduwe van Jan Wyts, heer van Boucharderie. Zie over de familie Wyts : J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, Brugge, 1857-1864, II, pp. 408-426.

DE BRUGSE BIERVOERDERS EN DE AKSIJNSKONTROLE (eind 15de-17de eeuw)

A. VANDEWALLE

Het thuisbrengen van bier uit de brouwerijen te Brugge werd uitgeoefend als een officie, d.w.z. als een van stadswege toegekend, gereguleerd en gecontroleerd beroep. Het werd ingesteld in het laatste kwart van de 15de eeuw, wat in vergelijking met de andere arbeidersofficiën vrij laat is. Het is evenwel ook als een van de langste blijven bestaan, tot aan de eerste wereldoorlog¹.

De verklaring voor de laattijdige ontwikkeling van het biervoerderschap is te zoeken in de evolutie van het bierverbruik in de stad. Lange tijd nam dit bescheiden proporties aan, vooral gebaseerd op invoer. Het is voldoende bekend dat hier in de late middeleeuwen

1. A. VANDEWALLE, *Arbeiders rond kaaien en markten. De stedelijke officiën ten behoeve van de haven en de handel te Brugge, 15de-17de eeuw*, Brussel, 1986 (uitgave voorzien in de reeks Historische Uitgaven van het Gemeentekrediet van België). Hierin werd i.v.m. de biervoerders het aspect loon en loondeling uitgewerkt. Voorlopig gaan de verwijzingen in de navolgende bijdrage nog terug op ID., *De arbeidersofficiën van Brugge ca. 1440 - ca. 1670. Een institutionele studie, met economische en sociale aspecten*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling K.U. Leuven, 1983. Veder raadplege men: A. VAN DE VELDE, *De biervoerders*, in *De arbeidersofficiën der stad Brugge*, z.p.z.j. (overdruk uit het *Brugsch Handelsblad*), p. 8-10. Volledig daarop gesteund zijn CH. HERMANS, *De Bierkruiers van Brugge*, in *Jaarboekje Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, dl. III (1913), p. 13-18; en G. MICHIELS, *De corporatie der biervoerders te Brugge*, in *5e Wieze Oktoberfeesten 17 sept.-2 okt. 1960*, programmabrochure, p. 57-61. Het hoofdstukje over de biervoerders in J. PENNINGCK, *Het bier te Brugge*, St.-Andries, 1963, p. 17-20, is gebaseerd op de verschenen literatuur en de gepubliceerde bronnen. Alleen voor de 19de eeuw geldt E. VANDERVELDE, *Enquête sur les associations professionnelles d'artisans et ouvriers en Belgique*, Brussel, 1891, p. 2-3.

relatief veel wijn werd gedronken. Toch werden hier ook belangrijke hoeveelheden bier ingevoerd via Sluis, vooral Duits bier (hoofdzakelijk uit Hamburg). Dat bier was gebrouwen op basis van hop, wat het een betere smaak en een grotere houdbaarheid gaf dan het ter plaatse gekende gruitbier. De Hollandse steden zoals Leiden, Delft en Haarlem waren de eerste om in de twintiger jaren van de 14de eeuw de techniek van het hophrouwen over te nemen, en hun produktie ook naar de Zuidelijke Nederlanden uit te voeren. In 1388 zou Brugge tijdens een half jaar 11.840 ton hobbier hebben ingevoerd, terwijl de belasting op stedelijk bier slechts 2.625 ton trof. Niettegenstaande het verzet van de lokale regeerders met het oog op hun inkomsten uit het gruitrecht zou het hophrouwen hier ook snel ingang vinden, ten laatste in het begin van de 15de eeuw. Dit bracht dadelijk een verhoogd bierverbruik mee : halfweg dezelfde eeuw werd de opbrengst van de aksijns op de wijn al overvleugeld door deze op het bier, en deze trend zou zich verder doorzetten.

Dit zou evenwel de invoer van vreemd bier niet volledig uitschakelen, wellicht ook omdat de kwaliteit van het inheems bier wegens de moeilijkheid van het vinden van geschikt grondwater niet tegen het uitheemse kon optornen. In de Hollandse steden, vooral in Gouda, was trouwens een nieuwe biersoort ontwikkeld, het kuitbier (waarschijnlijk een nogal dik, weinig gehopt bier, op basis van gerst- en haverhout), dat in Vlaanderen snel het hobbier van Haarlem verdrong. Niettemin schijnt de Brugse brouwindustrie tegen het einde van de 15de eeuw een hoge bloei te hebben bereikt. In de periode 1 dec. 1492 - 1 dec. 1493 was er een totale produktie van 52.000 ton (Brugse kuit en dubbele kuit), waarvan zelfs 1/5 werd uitgevoerd, naast een uitermate geringe import van Hollandse kuit en Engelse ale (niet meer dan 1/25 van het verbruik). Het was trouwens kenmerkend voor heel Vlaanderen, volgens een verklaring van aartshertog Maximiliaan in 1495, dat door de ontwikkeling van de inheemse brouwerijen de invoer in het graafschap van Hollandse en vreemde bieren tot op 1/4 was teruggefallen. De bloei van de Brugse biernijverheid zou zich in de 16de eeuw nog verder doorzetten².

2. H. SOLY, *De economische betekenis van de Zuidnederlandse brouwindustrie in de 16de eeuw. Problematiek*, in *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het Colloquium te Brussel 17-19*

Het is dan ook begrijpelijk dat precies in het laatste kwart van de 15de eeuw, het tijdstip van de opbloei van de lokale brouwindustrie, de noodzaak tot een goede organisatie van de uitlevering van het bier zich opdrong. Dat deze taak niet langer aan de brouwersknechten werd overgelaten, maar aan een specifiek biervoerdersofficie werd toevertrouwd, moet in nauw verband worden gezien met de mogelijkheid die daarmee werd geschapen tot een efficiënte controle op de inning van de bieraksijns. De aksijnzen of indirecte belastingen op de verbruiksgoederen waren in de beschouwde periode de voornaamste voedingsbron voor de stedelijke financiën. Deze op de dranken, en zoals gezegd mettertijd voornamelijk op het bier, speelden hierbij een hoofdrol. In een tijd van economisch verval en toenemende financiële nood bij de overheid is het begrijpelijk dat deze sterk bekommerd was om de aksijnsopbrengsten, en de controle op hun inning verscherpte³. Het is dan ook in deze optiek dat de instelling van het officie van het biervoeren moet gezien worden. Overigens stond niet alleen de oorsprong van het officie in dit teken, maar ook de verdere dagelijkse werking en het hele verenigingsleven van de biervoerders⁴.

nov. 1971, Brussel, 1972, p. 100-103 ; E. AERTS, *De Zuidnederlandse brouwindustrie tijdens het Ancien Régime. Status quaestionis van het onderzoek*, in *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, dl. XXXIII (1979), p. 5-34 ; ID., *De bibliografie van de Zuidnederlandse biernijverheid tot omstreeks 1800. Een aanvulling*, in *Id.*, dl. XXXVII (1983), p. 5-12 ; R. VAN UYTVEN, *Haarlemmer hop, Goudse kuit en Leuvense Peterman*, in *Arca Lovaniensis. Artes atque historiae reserans documenta. Jaarboek 1975*, p. 334-351 ; J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt-Bussum, 1982, p. 158 en 164 ; P. BOGAERTS en V. DELJOUTTE, *Notice historique sur les impôts communaux de Bruges*, Brussel, 1846, p. 14-47.

Hier dient, samen met E. AERTS, *a.a.* (1979), p. 22-27, het gebrek aan kwantitatieve gegevens betreffende de bierindustrie (productie, import, verbruik...) in Brugge en de andere Vlaamse steden betreurd te worden. In afwachting dat deze voornamelijk op basis van de aksijnzen kunnen opgemaakt worden, is het niet van belang ontbloeit hier het mechanisme uiteen te zetten waardoor de biervoerders tot de inning van deze laatste bijdroegen.

3. J.A. VAN HOUTTE, *a.w.*, p. 337 ; N. MADDENS, *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer Karel V (1515-1550)*, (*Standen en Landen*, dl. LXXII), Heule, 1978, p. 86-87 ; E. AERTS, *a.a.* (1979), p. 23, en 14-15, 17-18 en 20.

4. Voor de hierna volgende bronnen uit het SAB. (Stadsarchief Brugge) zie A. VANDEWALLE, *Beknopte inventaris van het Stadsarchief van Brugge*, dl. I : *Oud Archief*, Brugge, 1979.

Het biervoerdersmonopolie

Bij de oprichting van het biervoerdersofficie op 5 nov. 1477 werd aan de brouwers verboden het bier door hun knechten te laten thuisbezorgen, zoals ze tot dan toe gewoon waren. Voortaan zouden 36 biervoerders daarvoor instaan. De brouwers waren daar geenszins mee ingenomen : voortaan zouden ze hun knechten een loon moeten uitbetalen, waar deze vroeger genoeg namen met hetgeen ze voor het thuisvoeren van het bier ontvingen. Enige jaren later echter, nadat de brouwersknechten beloofd hadden aartshertog Maximiliaan te helpen een oproer te Brugge te onderdrukken, werden deze op 22 okt. 1485 ervan ingelicht dat ze opnieuw het bier van hun bazen mochten thuisvoeren. Dientengevolge werden dan ook op 21 nov. daaropvolgend de biervoerders afgezet⁵.

Deze afzetting kan nochtans niet lang van kracht geweest zijn. Er werd op 26 maart 1491 een hallegebod uitgevaardigd met de bepaling dat niemand voortaan bier dat van buiten de stad werd ingevoerd, mocht lossen of vervoeren tenzij de gezworen biervoerders van de markt⁶. En op 8 nov. 1494 werden de biervoerders officieel heringesteld ten getale van 38⁷. Wie toen het officie wilde uitoefenen moest

5. Gegevens gebaseerd op kronieken : CH. CUSTIS, *Jaer-boecken der stad Brugge*, tweede druk, dl. II, Brugge, 1765, p. 189-190 en 261-262 ; *Het Boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe, sichten jaer 1477, 14 februari, tot 1491*, uitg. door C.C. (*Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen*, 3e serie, nr. 2), Gent, 1859, p. 96.

De biervoerders kwamen evenwel reeds vanaf 1470 in de stadsrekeningen voor als huurders van een ruimte in de Waterhalle : SAB., 216 : *Stadsrekeningen*, 1470-71, f° 16v°, rubriek ontvangsten van huishuren, booghuren, winkelhuren, enz. ; en vlg. rekenjaren telkens onder zelfde rubriek. Biervoerders bestonden dus reeds vóór 1477, wat niet wegneemt dat in dat jaar het biervoeren van overheidswege als officie kan zijn ingesteld.

6. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1490-99, f° 54v°. De woorden «van de markt» zijn wellicht toegevoegd omwille van het feit dat het biervoerdersgezelschap een vergaderplaats had aldaar : cfr. infra ; ofwel betrof het hier alleen die groep van biervoerders die dienst deed in het kwartier van de markt : cfr. infra.

7. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1490-99, f° 173. In de stadsrekeningen was toen al sprake van de «nieuwe» biervoerders : SAB., 126 : *Stadsrekeningen*, 1496-97, f° 14, rubriek booghuren enz. (stadrek. 1494-95 behelst nog de huur van maart 1494 ; stadsrek. 1495-96 ontbreekt) ; zie ook *Ibidem*, 1494-95, f° 176v°, uitg. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, dl. VI, Brugge, 1876, p. 401.

zich in de stedelijke thesaurie komen aanmelden. Hij moest poorter zijn en zeker geen brouwersknecht. De brouwers die Brugse kuit of dubbel bier brouwden mochten daarvan niets laten wegvoeren of dragen in tonnen, noch op een wagen of een schip laten laden, dan alleen door de gezworen biervoerders⁸.

Evengoed werd het beroepsmonopolie van de biervoerders verder begrepen in de reglementeringen ten behoeve van de brouwers. Deze hadden vooral tot doel de inning van de aksijnzen op het bier te waarborgen. In het eerste uitgewerkt stedelijk reglement voor de inning van de bieraksijns van 19 okt. 1534 heette het dat de brouwers het bier dat zij brouwden, hetzij Brugse kuit, dubbel bier, *waghebaert*⁹ of *marsbier*¹⁰, niet uit hun huizen mochten laten dragen of voeren in grote of kleine tonnen, noch op een wagen of een schip laten laden, tenzij met een «teken» of bewijs van de kommies van de bieraksijns en door de gezworen biervoerders van de stad¹¹. Het werd de biervoerders evenwel in 1575 verboden enig bier te voeren of te dragen uit de brouwershuizen vóór het twaalf uur getond was en op de stellingen gelegen had. Aan overtreders werden geldboeten en schorsingen opgelegd¹². In 1581 werd de straf voor de brouwer die het bier liet «werken» door anderen dan de biervoerders, gesteld op 50 lb. par. bij de eerste overtreding, 100 lb. par. en schorsing uit de nering voor één jaar bij de tweede overtreding, en 300 lb. par. alsmede verbanning uit de stad bij de derde overtreding. Er werd

8. Er blijken ook een tijdlang vijf kuitvoerderschappen bestaan te hebben, waarvan de bedienaars door de thesaurier-principaal mochten aangewezen worden. Deze officies hielden het vervoer van vreemde, dus ingevoerde bieren in. Zij werden op 10 juli 1591 met de gewone biervoerderschappen versmolten, mits konditie dat de biervoerders maandelijks één onder hen zouden uitloten die zich met het vervoer van de vreemde bieren zou inlaten. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1511-25, f° 34v° ; *Ibidem*, 1585-1609, f° 122v° en 123v° ; SAB., 393 : *Biervoerders*, stuk 1591.

9. Soort bier van goede kwaliteit : E. GAILLIARD, *Glossaire flamand*, Brugge, 1879-82, p. 364 ; E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. IX, 1929, kol. 1596 ; R. VAN UYTVEN, *a.a.*, p. 343.

10. Soort bier, geen nadere uitleg bekend.

11. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1530-42, f° 136 ; P. BOGAERTS en V. DELJOUTTE, *a.w.*, p. 37.

12. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 11 (dd. 7 maart 1575 n.s.), en f° 361v°-362 (dd. 2 sept. 1581).

toen ook nog bijgevoegd dat de biervoeders de zondag niet mochten werken¹³. Er was overigens vroeger al bepaald dat ze de brouwers niet moesten dienen op hun brouwdag, op de zondagen en de hoogdagen¹⁴.

Ook in de verpachtingsvoorwaarden van de bieraksijnzen was gestipuleerd dat al het bier, hoedanig het ook was, moest «gewerkt» worden door de gezworen biervoeders¹⁵. Dit gold ook voor het bier dat bestemd was om uit de stad te worden gevoerd¹⁶. Evenzo was deze verplichting van kracht voor de «thuisbrouwers» of partikulieren die toelating hadden om zelf bier voor eigen konsumptie te brouwen in hun eigen huis¹⁷. Tot deze categorie behoorden ook de mannen- en vrouwenkloosters in de stad, die zelf in hun behoeften van bier voorzagen¹⁸.

Samengevat was dit alles als volgt terug te vinden in de loonregeling van 1643¹⁹. Voor al het bier dat de biervoeders uit de brouwerijen, hetzij deze van de stad hetzij van de brouwers die bij de brouwersnering waren aangesloten, transporteerden naar de huizen van de poorters, herbergiers of partikulieren, mochten zij 0-0-8 lb. gr. per ton ontvangen. Voor azijnbier was dit 0-0-6 lb. gr. Voor de bieren die ten huize van de poorters of andere inwoners van de stad gebrouwen werden en die de biervoeders aldaar moesten kelderen, ontvingen zij slechts 0-0-6 lb. gr. per ton.

13. *Ibidem*, f° 371v°-372 (dd. 3 nov. 1581), en f° 390-391 (dd. 17 febr. 1582).

14. *Ibidem*, 1490-99, f° 173-173v° (dd. 8.11.1494).

15. SAB., 366 : *Brouwers*, stuk 1583 ; SAB., 127 : *Pachtboek officiën*, 1630-37, f° XXVIII (art. 13).

16. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1584-96, f° 418-418v° (dd. 21 okt. 1589) ; *Ibidem*, 1603-16, f° 61v°-62 ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1619-28, f° 140.

17. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1617-36, f° 96-97v° (dd. 25 aug. 1622) ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, geëxtendeerde akten, 1663-71, f° 1 (dd. 4 juli 1663) ; SAB., 393 : *Biervoeders*, reg. akten en ordonnantiën, f° 2-2v° (dd. 19 juni 1675). De huisbrouwerijen waren toen zeer talrijk. In 1680 waren er te Brugge niet minder dan 425 : A. VAN DE VELDE, *a.w.*, p. 9.

18. SAB., 393 : *Biervoeders*, reg. akten en ordonnantiën, f° 12-13v° (dd. 27 sept. 1700).

19. SAB., 393 : *Biervoeders*, keurboek, f° 13v°-14 ; SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1636-54, f° 160-160v°.

Eigenlijk kregen de biervoerders zelf een formele afkondiging van hun beroepsmonopolie «als punt van keure» pas op 19 juni 1677. Het luidde dat niemand enig bier, zowel vreemd als «ingebrouwen», binnen de stad Brugge mocht «werken» dan wel de gezworen biervoerders van de stad. De overtreders zouden een boete oplopen van 24 lb. par. per halve of kwartton ten voordele van het gezelschap van de biervoerders²⁰. Deze bepalingen werden in de daaropvolgende jaren herhaaldelijk ingeroepen als basis van het bedrijfsmonopolie²¹. Een maand na hun afkondiging werden ze trouwens al aangevuld als volgt. Al hetgene vastgesteld was t.o.v. het voeren en werken van het bier gold ook t.o.v. het *spoel en dik*²². Bijgevolg moest dit ook gevoerd worden door de gezworen biervoerders met uitsluiting van alle andere personen, in geijkt vaatwerk en met kennis van de pachter of kollekteur van de stedelijke bieraksijnzen. Daarbij werd nog bevolen dat de hop voor het brouwen van het bier uit de brouwerijen moest gedragen worden in manden en niet in open vaten of kuipen²³.

Het recht van het voeren van spoeling was trouwens in de praktijk reeds verworven, zoals blijkt uit de beslechting van geschillen dienaangaande. Dit was de biervoerders door de overheid toegestaan met de bedoeling de fraude uit te schakelen die er kon in bestaan bier voor spoeling te laten vervoeren²⁴.

Eén beperking op het bedrijfsmonopolie van de biervoerders valt te noteren. Zij hadden geen recht bier te vervoeren dat in wijnvaten was vervat. In dit geval kwam het vervoer aan de wijnschroders toe, uit hoofde van hun keure²⁵. Het was tevergeefs dat de biervoerders aanvoerden dat zij die vaten mochten «werken» zolang zij ze «ten

20. SAB., 393 : *Biervoerders*, keurboek, f° 3-4v°.

21. *Ibidem*, f° 9, 14, 19v°.

22. Afvalstoffen : spoelwater en bezinksel.

23. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 371v°-372 (dd. 3 nov. 1581) ; SAB., 393 : *Biervoerders*, f° 4v°-8 (dd. 19 juli 1677).

24. *Ibidem*, f° 1-1v° (dd. 2.08.1645) ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1628-33, f° 41v° (dd. 7.07.1629) ; *Ibidem*, 1658-60, f° 141v°-142 (dd. 5.04.1660) ; SAB., 393 : *Biervoerders*, keurboek, f° 1-1v° (dd. 7.07.1629).

25. A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën...*, a.w., p. 98 ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1658-60, f° 93 ; en de twee vlg. noten.

halze» konden dragen²⁶, en dat het onlogisch was dat zij dan geen wijn of wijnazijn mochten «werken» als deze in biertonnen was vervat²⁷.

Aan de biervoeders die persoonlijk hun officie bedienden was het verboden zich tegelijkertijd met brouwen bezig te houden²⁸. Ook mochten de biervoeders geen handel drijven in bier. Ze mochten enkel bier inleggen voor hun eigen gebruik²⁹.

De aksijnstekens

Het toekennen van een bedrijfsmonopolie zoals hierboven beschreven had een bijzonder doel. Het feit dat alleen de biervoeders de betreffende goederen mochten verplaatsen, maakte een sluitend systeem van controle op de inning van de aksijnzen op die goederen mogelijk. Door de biervoeders te verplichten bij elke lading bier een «teken» of bewijs van de kommis van bieraksijns in handen te hebben, kon in principe niet de minste hoeveelheid te verbruiken bier onbekend blijven.

De aksijns op het bier kwam reeds voor in de vroegste stadsrekeningen van het einde van de 13de eeuw. Ze vormde toen één van de zgn. grote aksijnzen, samen met de wijn en de mede³⁰. In tegenstelling tot deze laatste soorten, steeg de opbrengst van de bieraksijnzen gestaag, tot deze in de 16de en 17de eeuw veruit de hoogste was³¹. In 1490 waren de aksijnzen op de verschillende biersoorten als volgt vastgesteld : 0-0-16 lb. gr. per ton Brugs bier ; 0-0-4 lb. gr. per ton klein (= niet sterk) bier ; 0-3-6 lb. gr. per ton dubbel bier ; 0-11-6 lb. gr. per vat Engels bier ; 0-0-6 lb. gr. per ton Duits bier³². Vanaf 1627 werden ook rechten geheven op het bier ten behoeve van de fortificaties³³.

26. SAB., 393 : *Biervoerdes*, reg. akten en ordonnantiën, f° 108-111v°.

27. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, geëxtendeerde akten, 1641 vlg., laatste f°.

28. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1617-36, f° 407v° (dd. 23.06.1633).

29. *Ibidem*, 1490-99, f° 407v° (dd. 8.11.1494).

30. P. BOGAERTS en V. DELJOUTTE, *a.w.*, p. 14.

31. *Id.*, *Ibid.*, p. 39 en 42.

32. *Id.*, *Ibid.*, p. 35.

33. *Id.*, *Ibid.*, p. 44 ; A. VANDEWALLE, *Beknopte Inventaris...*, *a.w.*, p. 111 (reeksen 262 en 263).

En vanaf 1543 hadden de biervoeders ook rekening te houden met de provinciale verbruiksbelastingen op o.m. het bier, met name de (latere oude) «impost», en vanaf 1588 ook de «nieuwe impositiën»³⁴.

Bij de officiële herinstelling van de biervoeders in 1494 waren volgende bepalingen i.v.m. de aksijnskontrolle afgekondigd. Elke biervoerder moest dagelijks de «tekens» binnenbrengen van de bieren die hij uitgevoerd had. Bleef iemand daarbij in gebreke, dan verbeurde hij zijn officie en kon zelfs verbannen worden of een andere straf oplopen. De pachters en kollekteurs van de aksijnzen of hun boekhouders of dienaars hadden het recht bezoek te doen in de huizen van de tappers en poorters en elders waar ze het nodig vonden. De tappers, poorters of andere ingezetenen moesten de aksijns kontant betalen vooraleer men het bier uit de brouwerijen mocht voeren. Indien de biervoeders enig geld van die aksijnzen ontvingen, en ze dit geheel of gedeeltelijk achterhielden, dan moest het gezelschap van de biervoeders dat vergoeden, en werd de fraudeur gestraft met verbanning of een andere straf naar beschikking van de schepenen³⁵.

In het reglement op de inning van de bieraksijns van 19 okt. 1534 was eveneens bepaald dat de brouwers geen bier mochten uitleveren vooraleer de aksijns betaald was. Ze mochten het pas laten wegvoeren wanneer ze er een «teken» voor verkregen hadden van de kommies van de aksijns. Het vervoer moest gebeuren door de gezworen biervoeders, en dit overdag tussen de twee werkklokken. Ook voor het wegvoeren van «lek», d.i. door barsten uitgelopen bier, en van spoeling, was de toestemming van de kommies van de aksijns vereist en het bijzijn van de biervoeders³⁶.

34. J. DHONDT, *Bijdrage tot de kennis van het financieuzen der Staten van Vlaanderen*, — *Nederlandse Historiebladen*, dl. III (1940-41), p. 162-165 ; N. MAD-DENS, *De invoering van de «nieuwe middelen» in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer Karel V*, — *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, dl. LVII (1979), p. 363 en 871-898 ; A. VANDEWALLE, *Beknopte Inventaris...*, a.w., p. 47-48 (reeks 23 vlg.) ; SAB., 393 : *Biervoeders*, procesdossier 1596-97 ; SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1564-74 (dd. 3 nov. 1564).

35. *Ibidem*, 1490-99, f° 173-173v°.

36. *Ibidem*, 1530-42, f° 136 en 137v° ; P. BOGAERTS en V. DELJOUTTE, a.w., p. 37 ; SAB., 393 : *Biervoeders*, reg. akten en ordonnantiën, f° 4v°-8.

Hiermee is duidelijk geworden dat de biervoerders de «tekens» die ze dienden in te leveren, vóór het werk moesten ontvangen van de brouwer. In 1581 werd nog enige nadere toelichting gegeven. De biervoerders mochten geen «tekens» aanvaarden tenzij ten huize van de brouwers. Ze mochten geen «tekens» weigeren die een brouwer hen geven wilde, met dien verstande dat ze er niet meer mochten aannemen dan waarvan zij terstond het bier zouden wegvoeren. Dit bier moesten ze dan voeren naar het huis van de persoon op het «teken» vermeld en nergens elders. Verder was elke biervoerder verplicht de «tekens» van de bieren door hem gevoerd bij zich te houden, tot hij ze moest inleveren. Hij mocht ze niet vermengen met andere tekens. Wanneer een kommies van de aksijnzen ze wenste te zien, moest hij ze voorleggen. Iedere avond moesten de «tekens» afgeleverd worden in het biervoerdershuisje op de markt, waar de kommies ze kwam afhalen³⁷.

Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw hadden de biervoerders ook verplichtingen t.o.v. de provinciale imposten. Ook hiervoor waren ze verplicht een «teken» bij te hebben, afgeleverd door de pachter of kommies daarvan, en aan hem terug over te dragen³⁸. De volgende verordeningen betreffende de controle op de bierakstijns zijn dan ook gericht op de bescherming van zowel de stedelijke als de provinciale rechten. In 1582 wordt de biervoerders voorgeschreven de «tekens» te *corthooren*³⁹ vooraleer het bier te vervoeren. Ze mogen geen geleende «tekens» gebruiken of «tekens» die op een andere naam spreken. Er is ook sprake van blauwe «tekens», die gegeven worden voor de bieren die uit de stad gevoerd worden. Voortaan moesten de «tekens» in het aksijnskantoor afgehaald worden, niet langer door de brouwers, maar door degenen die het bier wilden indoen⁴⁰.

Toch bleek er nog heel wat fraude t.o.v. de aksijnzen te bestaan. Daarom werden in 1585 nog aanvullende maatregelen bij hallegebod

37. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 362.

38. *Ibidem*, 1564-74 (dd. 3.11.1564) ; *Ibidem*, 1574-83, f° 339 (dd. 29.04.1581) ; SAB., 393 : *Biervoerders*, procesdossier 1596-97.

39. D.i. : aftekenen (letterlijk : het oor inkorten, een hoek afscheuren).

40. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 390-390v°.

afgekondigd. Ze betroffen vooral de ouderdom van de «tekens». Er werd vastgesteld dat, gezien er geen limiet stond op de ouderdom van de «tekens», hetzelfde «teken» soms gebruikt werd voor meerdere leveringen. Daarom werd voorgeschreven dat geen «tekens» meer mochten gebruikt worden die ouder waren dan acht dagen. Dit mocht gecontroleerd worden om 't even waar, zelfs in volle straat⁴¹. De bieren die uit de stad gevoerd werden per schip moesten door de biervoerders op het schip geladen worden, en dit eveneens vergezeld van een «teken». In 1591 werd bepaald dat dit «teken» niet ouder mocht zijn dan van de dag zelf van het uitvoeren, of de dag ervoor⁴². In 1605 mocht het toch weer drie dagen oud zijn⁴³. In het hallegebod van 8 okt. 1621 luidde het dat de «tekens» voor de bieren af te leveren binnen de stad slechts twee dagen oud mochten zijn, en de «tekens» voor de uit te voeren bieren drie dagen, waarin begrepen de dag van het halen van de bieren. Zowel bij de brouwers als bij de biervoerders mochten de aksijns pachters dit ten allen tijde controleren⁴⁴.

Wat de thuisbrouwers betreft, deze moesten eveneens zorgen voor zo'n «teken». Zij moesten het gaan afhalen op het kantoor van de aksijns, met opgave van precieze soort en kwaliteit, en dit vooraleer het bier te laten «werken». Dit laatste moest gebeuren door de biervoerders, die het betreffende «teken» moesten ontvangen en inleveren⁴⁵.

De «konditiën voor de verpachting» van de bieraksijnzen hielden ook in het kort de bepalingen in betreffende de verplichte tewerkstelling van de biervoerders en de aflevering van het *gecorthoorde* aksijnsteken⁴⁶. De pachters hadden dan ook — zoals aangehaald —

41. *Ibidem*, 1584-96, f° 159-160 (dd. 8.06.1585).

42. *Ibidem*, 1553-64, f° 387v° (dd. 14.03.1562 n.s.) ; *Ibidem*, 1564-74, f° 140 (dd. 17.04.1568 n.s.) ; *Ibidem*, 1584-96, f° 418-418v° (dd. 21.10.1589) en f° 482-482v° (dd. 30.03.1591).

43. *Ibidem*, 1603-16, f° 61v°-62 (dd. 15.01.1605).

44. *Ibidem*, 1617-36, f° 88v°.

45. *Ibidem*, 1617-36, f° 97 (dd. 25.08.1622).

46. SAB., 366 : *Brouwers*, stuk 1583 ; SAB., 127 : *Pachtboek officiën*, 1630-37, f° XXVIII (art. 13) ; SAB., 393 : *Biervoerders*, stuk 1663.

het recht de biervoerders hierop te controleren. Dat deze zich niet steeds goedschiks bij onaangekondigde controles neerlegden, valt wel te begrijpen⁴⁷. Ook de dagelijkse inlevering van de aksijnstekens werd wel eens geboycot⁴⁸. Toch was deze dagelijkse inlevering en de daarmee gepaard gaande rekening één der hoofdaspekten van het gezelschapsleven van de biervoerders.

Het biervoerdersgezelschap

Wie een biervoerderschap kocht aan de stad of aan een partikulier en dit officie persoonlijk ging uitoefenen⁴⁹ werd opgenomen als gezelschap in het biervoerdersgezelschap. In 1626 werd tussen dekens en gezellen overeengekomen dat een nieuw lid bij zijn intrede aan de «koning»⁵⁰ de som van 2-2-0 lb. gr. moest geven als «koningsgeld». Ook moest aan de dekens en gezellen een ton groot bier gegeven worden. Ten derde diende een welkomstgift gegeven aan de gezellen van het kwartier waar men volgens de lottrekking het werk diende aan te vatten⁵¹. Deze intredingsvoorwaarden werden in 1643 gewijzigd, en dit tengevolge van de stijging van de bierprijs. Het koningsgeld werd gebracht op 4-4-0 lb. gr., en de ton bier voor de gezellen moest voortaan 9 gulden kosten in plaats van 7⁵².

Ter gelegenheid van een geschil in 1652 werd geëxpliciteerd dat men geen nieuw gezelligeld diende te betalen wanneer men na een tijdelijke staking van zijn werkzaamheden deze opnieuw wenste op te nemen. Dit was het geval met een biervoerder die regelmatig ingetreden was, daarna zijn officie gedurende zijn afwezigheid uit de stad verpacht had, en thans zijn officie weer zelf wenste te bedienen⁵³.

47. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1658-60, f° 10v° (dd. 3.04.1658) ; *Ibidem*, 1660-65, f° 58v° (dd. 28.11.1661) ; *Ibidem*, 1665-67, f° 106v°-107 (dd. 29.03.1666).

48. SAB., 393 : *Biervoerders*, procesdossier 1657.

49. Men kon het ook verpachten : A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën...*, a.w., p. 54 en 75-76.

50. Opperdekens : zie verder.

51. SAB., 393 : *Biervoerders*, keurboek, f° 6v°-7 (dd. 24.08.1626).

52. *Ibidem*, f° 17v° (dd. 17.06.1643).

53. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1652-58, f° 21v°.

Elke biervoerder moest bij zijn intrede ook een eed afleggen. Daarin werd gezworen onderdanig te zijn aan de oversten, geen bier te voeren zonder aksijnsteken of samen met een niet-biervoerder, de vastgestelde werkregeling in acht te nemen, en de provinciale en stedelijke rechten niet te frauderen of daaraan mee te werken⁵⁴.

Aan het hoofd van het biervoedersgezelschap stonden een opperdeken en vijf dekens, samen zes dekens dus⁵⁵. De opperdeken droeg de titel van «koning»⁵⁶. De gewone dekens waren respectievelijk verbonden aan de vijf kwartieren waarin de stad door het gezelschap werd opgesplitst. Elke deken had dus de verantwoordelijkheid over de biervoeders die in zijn kwartier de brouwerijen bedienden⁵⁷.

Eigenaardig genoeg waren de dekens zelf nog ondergeschikt aan één of twee personen die van het biervoederschap geen deel uitmaakten, nl. de pegelaar(s)⁵⁸. Een pegelaar was een beambte door de stad aangesteld om de inhoud van de brouwketels te meten en het gehalte van het gebrouwen bier vast te stellen. Met deze gegevens kon men dan de te betalen aksijns bepalen⁵⁹. Het gezag van de pegelaars over de biervoeders valt dan ook te begrijpen in het licht van de aksijnskontrolle die in feite de bestaansreden was van het biervoedersmonopolie.

54. Volgens de tekst in *Ibidem*, 1658-60, f° 199v°, en de gedrukte tekst (ongedateerd) in SAB., 122 : *Plakkaten*, reeks I, reg. 3, nr. 3, uitgegeven in L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *La loterie à Bruges, — La Flandre*, dl. II (1868-69), p. 466.

55. SAB., 310 : *Charters ambachten*, nr. 226 (dd. 8.12.1587).

56. SAB., 393 : *Biervoeders*, keurboek, f° 6v° ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1655-58, f° 216.

57. SAB., 393 : *Biervoeders*, memorie werkregeling 17de eeuw ; *Ibidem*, procesdossier 1657, rekwes ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1655-58, f° 122v° ; E. HUYS, *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamsche gilden*, dl. Bijlagen, Kortrijk, 1926, p. 190. Voor de kwartieren zie verder.

58. SAB., 366 : *Brouwers*, konditiën verpachting bieraksijns 1583, art. 15 : SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1596-1602, f° 139v°-140 (dd. 16.01.1598) ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1585-1609, f° 123v° ; vlg. noten.

59. SAB., 366 : *Brouwers*, pegelboek 1680 ; *Ibidem*, pegelboekje 1681 ; E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. VI, 1907, kol. 213-215, s.v. pegelen ; F. DE BRABANDERE, *Stallaert's Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamse, Brabantse en Limburgse bronnen*, dl. III, Handzame, 1977, kol. 50, s.v. pegeling.

Hoe verhiel zich nu precies de uitoefening van het gezag van de pegelaars t.o.v. dit van de dekens ? De pegelaars blijken vooreerst te hebben ingestaan voor de tucht bij de afrekening elke avond. Op 8 dec. 1587 vaardigde de pegelaar Wouter Huyghelijncq dienaangaande een reglement uit. De toepassing ervan kwam aan de pegelaar toe. Enkel bij diens afwezigheid konden de dekens klacht indienen tegen overtreders⁶⁰. Vervolgens hadden de pegelaars er ook voor te zorgen dat de biervoeders «het gemeente» geriefden en dienden zoals het hoorde⁶¹. Zij waren het dan ook die de loting verrichtten volgens dewelke het werk werd verdeeld⁶². Daarenboven stelden zij de dekens aan die elk voor een groep van biervoeders verantwoordelijk waren⁶³. En wanneer niet volgens de voorschriften werd gehandeld traden zij gerechtelijk tegen die dekens op⁶⁴.

In een aantal gevallen kunnen pegelaars en dekens op dezelfde hoogte gesitueerd worden, nl. waar ze gezamenlijk optraden. Dit was het geval voor het afsluiten van een paar overeenkomsten in het gezelschap, waarbij beiden medebeslisten en ondertekenden⁶⁵. Ook dienden ze wel eens gezamenlijk een rekwes in⁶⁶, of traden ze samen op als partij in processen⁶⁷. Maar in andere gelijkaardige gevallen waren de pegelaars niet betrokken : overeenkomsten in het gezelschap werden aangegaan onder de leiding van de dekens⁶⁸ ; rekwes-ten werden ingediend door de dekens en gemene suppoosten van het

60. SAB., 310 : *Charters ambachten*, nrs. 225-227 (dd. 8.12.1587). Zie de uitgave in bijlage ; en cfr. infra.

61. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1584-96, f° 160 (dd. 8.06.1585).

62. SAB., 393 : *Biervoeders*, rekwes midden 17de eeuw.

63. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1652-55, f° 59v° (dd. 19.02.1653).

64. *Ibidem*, 1667-70, f° 58v° en 62, en f° 158-158v°.

65. E. HUYS, a.w., p. 189-190 (dd. 16.12.1617) ; SAB., 393 : *Biervoeders*, keurboek, f° 17-18 (dd. 17.06.1643).

66. SAB., 393 : *Biervoeders*, rekwes 1585.

67. *Ibidem*, procesdossier 1604, eis ; SAB ; 283 : *Ferie thesaurie*, 1633-37, f° 187-187v° en 189v° ; 1652-55, f° 59v° ; 1660-65, f° 216v°.

68. SAB., 393 : *Biervoeders*, keurboek, f° 6-8v° (dd. 24.08.1626) en f° 19-21 (dd. 14.01.1645).

gezelschap⁶⁹; en de dekens traden op als partij in gerechtelijke akties⁷⁰.

Op het vlak van de overeenkomsten, de rekwesten en de processen moet dus gesproken worden van een gedeelte macht tussen de pegelaars en de dekens, met toch een overheersende positie voor de eersten aangezien ze konden tussenkomen wanneer zij dit nodig oordeelden. Er kan gesteld worden dat de dekens eigenlijk enkel eigenmachtig waren voor wat betreft de dagelijkse werkregeling binnen de kwartieren.

De werk- en tuchtregeling

Het belangrijkste onderdeel van de gezelschapswerking bestond in de regeling van het werk onder de gezellen. Daartoe was reeds bij de herinstelling van het biervoedersofficie in 1494 het volgende vastgelegd. De biervoeders moesten dagelijks op 5 plaatsen aanwezig zijn, te weten 6 voeders op de Markt, 4 aan de Carmersbrug, 6 aan de Molenbrug, 8 aan de Zuidzand- en Noordzandbruggen, en 4 aan de Ezelbrug. Elke groep mocht steeds de andere helpen indien dit nodig was⁷¹.

De vijf standplaatsen of kwartieren bleven in de 17de eeuw en ook nog later dezelfde. Alleen kennen we er voor de 17de eeuw ook de brouwerijen bij die in elk kwartier moesten bediend worden⁷²:

1. Het kwartier van de Molenbrug, met de brouwerijen *De drie Monniken*, *De Marminne*, *De Torre* en *Het Sweert*.
2. Het kwartier van de Markt, met de brouwerijen *De Pensé*, *De Wulf*, *De Zwaan*, *Het Stedenhuis* (stedelijke brouwerij), het *Kapittel van O.-L.-Vrouw* en dat van *St.-Donaas*.

69. *Ibidem*, reg. akten en ordonnantiën, f° 3-4v° (dd. 19.06.1677) en 4v°-8 (dd. 19.07.1677).

70. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1619-28, f° 140 ; 1645-48, f° 35v°-36 ; 1645-48, f° 105, 110, 113 ; 1648-52, f° 233v°-234, 234v° en 238v° ; 1652-58, f° 21v° ; 1655-58, f° 122v° ; 1667-70, f° 41-41v° ; SAB., 393 : *Biervoeders*, procesdossier 1657.

71. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1490-99, f° 173.

72. SAB., 393 : *Biervoeders*, memorie werkregeling 17de eeuw. Vergelijk met de opsomming van de brouwerijen in 1673 in J. GAILLIARD, *De ambachten en neringen van Brugge*, Brugge, 1854, p. 157. Voor de kwartieren in de 19de eeuw zie de beschrijving van de lotboeken door R.A. PARMENTIER, in *Gemeentebld Brugge*, dl. 76 (1935), Bijvoegsels, p. 111-113.

3. Het kwartier van de Vrijdagmarkt, met de brouwerijen *Het Kruiske*, *Breydel*, *Het Schak*, *De Gapaert*, *De Sloter*, en *'t Haentje*.
4. Het kwartier van Carmers, met de brouwerijen *De Arend*, *De Brandthaeck*, en *De Rudder*.
5. Het kwartier van de Ezelbrug, met de brouwerijen *De Sterre* en *De Schaere*.

Voor dezelfde periode is bekend dat de groepen van biervoerders die in elk kwartier dienst moesten doen, maandelijks werden uitgeloot. In die kwartieren moesten zij dan niet enkel de opgesomde brouwerijen dienen, maar ook de «huisbrouwerijen» of partikuliere brouwerijen. Het werd noodzakelijk geacht dat het werk voor deze laatste enkel werd aangenomen door de dekens, en niet door de gezellen zelf. Het was de deken die dan elke avond in het biervoerdershuisje het werk voor de brouwerijen en de huisbrouwerijen voor 's anderendaags moest verdelen.

De maandelijks uitloting van de groepen werd een paar maal op de helling gezet om te worden vervangen door een wekelijkse. Eerst was er een hallegebod van 8 juni 1585 dat o.m. voorschreef dat de biervoerders voortaan elke week moesten veranderen van brouwerij, en niet langer een maand voor dezelfde brouwerij werken zoals tot dan toe het geval was geweest⁷³. De biervoerders begrepen daaruit dat zij nu elke week zouden moeten loten. Ze stelden dat het altijd de gewoonte was geweest slechts om de maand het lot te werpen, maar dat ze binnen het aangeduide kwartier toch altijd om de week van brouwerij verwisselden⁷⁴. Deze handelwijze is dan blijkbaar toch behouden gebleven, want halfweg de 17de eeuw was er een nieuw voorstel tot aanpassing van de maandelijks loting. Ditmaal ging het uit van de pachters van de bierakijnzen. Tot dan toe werd er geloot de laatste dinsdag of de laatste donderdag van elke maand tussen 11 en 12 uur in het biervoerdershuisje. Alle biervoerders lieten dan het werk staan en begaven zich ter plaatse, omdat ze na de aanduiding van de kwartieren zelf hun werkmakker mochten kiezen binnen hun kwartier. Bij onpare groepen was er één man over voor het vormen

73. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1584-96, f° 160.

74. SAB., 393 : *Biervoerders*, rekwest 1585.

van koppels. Deze «wisselman» werd aangeduid door «werpen met de steen». De pachters vonden dat door deze manier van werken de fraude in de hand gewerkt werd, doordat mannen «met dezelfde gezindheid» elkaar konden opzoeken. Ze stelden voor ook de koppels uit te loten. De laatst overblijvende werd dan «wisselman». Een groot deel van de biervoerders was wel voor dit nieuwe systeem, omdat alle ruzies meteen zouden uitgeschakeld zijn. Trouwens indien er twee mannen bij elkaar geloot waren die niet bekwaam waren om samen te werken, zou nog steeds kunnen gewisseld worden met toestemming van de pegelaars en de dekens⁷⁵.

Niettegenstaande de gestelde aankoopvoorwaarden⁷⁶ waren er inderdaad nog steeds biervoerders die niet konden lezen en schrijven, wat nodig was voor het behandelen van de aksijnstekens. De pegelaars en dekens kregen daarom opdracht te zorgen dat bij elk koppel steeds een van beide kon lezen. Bleven er dan nog koppels over waar beiden niet konden lezen, dan moesten deze tewerkgesteld worden in de brouwerijen van dubbel bier of van Brugse keyte⁷⁷.

Blijkbaar werd meer belang gehecht aan de lichaamskracht waarover de biervoerders toch in zekere mate moesten beschikken om hun werk te kunnen uitvoeren. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat zij veelal vrij ruwe kerels waren. Bovendien werden zij geregeld door hun cliënten op een beker bier getrakteerd. Drankmisbruik en werkverwaarlozing waren niet ongewoon in hun midden⁷⁸. Op hun dagelijkse avondvergadering in hun gezelschapshuisje ging het er ook niet steeds even kalm en gemanierd aan toe. In 1587 vaardigde Wouter Huyghelijnc een ordonnantie uit met tuchtmaatregelen voor die vergadering. Alle gezellen waren in de eerste plaats ertoe gehouden rekenschap af te leggen van het gepresteerde werk en het ontvangen loon en de bijkomende aksijnstekens in een speciaal

75. *Ibidem*, rekwest ongedateerd (midden 17de eeuw). Of het voorgesteld systeem aanvaard werd is niet geweten. Het kan ook niet afgeleid worden uit de 19de eeuwse lotboeken, cfr. *supra*, n. 72.

76. A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën...*, a.w., p. 60.

77. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 390 (dd. 17.02.1582) ; *Ibidem*, 1617-36, f° 89v° (dd. 8.10.1621).

78. SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 362 (dd. 2.09.1581) ; SAB., 393 : *Biervoerders*, procesdossier 1637.

daartoe bestemde kist te steken. Wie fraudeerde werd bij een eerste overtreding voor drie maanden van deelzaamheid aan de winsten uitgesloten, bij een tweede overtreding voor zes maanden en bij een derde overtreding werd hij voorgoed geschorst. De overige maatregelen verboden beledigingen, ongemanierdheden, ruzies en vechtpartijen, en stelden daar sankties op⁷⁹. Schorsingen uit het werk werden trouwens veelvuldig toegepast voor allerhande overtredingen van de reglementen⁸⁰.

Annex : de uitrusting van de biervoerders

Voor de uitvoering van hun werk waren de biervoerders speciaal uitgerust. Vooreerst was er de uniforme kledij. Deze bestond uit een rode *journeye*⁸¹, met zowel voor- als achteraan een ton op geborduurd⁸². Bij de herinstelling van de biervoerders in 1494 bekostigde de stad hun nieuwe kostuums, die ongeveer dezelfde waren : rode laken *jourmayen* met een ton op geborduurd⁸³. Naderhand is dat kostuum wel enigszins geëvolueerd. In 1593 spraken de biervoerders van hun *groene rok of kazakke*⁸⁴. Ook droegen ze een hoed⁸⁵. Aan dit kostuum is later niet veel meer gewijzigd. Op een 18de-eeuws schilderij van J. Garemijn droegen ze nog het groene vest met uitgesneden mouwsgaten, alsmede de slappe hoed. Ook een voor-schoot behoorde tot hun uniform⁸⁶.

79. Zie bijlage.

80. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, geëxtendeerde akten, 1641 vlg., dd. 4.06.1646 ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1658-60, f° 40 ; 1660-65, f° 58v° en 216v° ; 1665-67, f° 138 en 152 ; 1667-70, f° 62-62v° en 158-158v°.

81. Bovenkleed, meestal mouwloos : E. GAILLIARD, *Glossaire...*, a.w., p. 352 ; E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. III, 1894, kol. 1075.

82. *Het Boeck van al 't gene datter gheschiedt is...*, a.w., p. 36.

83. SAB., 216 : *Stadsrekeningen*, 1494-95, f° 176v°, uitg. L. GILLIODTS, *Inventaire...*, a.w., dl. VI, p. 401.

84. SAB., 405 : *Wijnschroders*, reg. akten enz., f° 108v°.

85. SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1652-55, f° 32v° (dd. 12.08.1652).

86. H. PAUWELS, *Groeningemuseum Brugge. Catalogus*, Brugge, 1960, p. 152, nr. 160. Ook in de 20ste eeuw was die kledij nog dezelfde : zie een foto van 1905 in A. DUCLOS, *Bruges. Histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, p. 58 en cfr. p. 177-178. Er bestaat een legende die het dragen van het groene vest verklaart : *Of 't waar is*, — *Rond den Heerd*, jg. II (1867), nr. 48, p. 384. Zie ook afb. 2.

Voor het transport van de biertonnen maakten de biervoerders gebruik van een «bierboom». Met dergelijk instrument droegen twee mannen één ton «ten halze»⁸⁷. Voor langere trajekten gebruikten de biervoerders ook wagens en karren⁸⁸.

De biervoerders beschikten ook over een vergaderlokaaltje, nl. het biervoerdershuisje op de Markt. Het was daar dat zij samenkwamen voor de werkverdeling, de afrekening en andere gezamenlijke activiteiten⁸⁹. Dat huisje was in feite een ruimte met gewelfvormige zoldering, kortweg geheten «boog», in de nieuwe halle of waterhalle op de oostzijde van de markt, die door het biervoerdersgezelschap werd gehuurd aan de stad⁹⁰. Het was trouwens in die halle dat het ingevoerde of uit te voeren bier werd gelost uit of geladen op de schepen⁹¹.

In het biervoerdershuisje was een kistje geplaatst waarin elke biervoerder 's avonds zijn aksijnstekens diende te deponeren⁹². In 1657 verkregen de pachters van de kleine bieraksijns van het schepenkollege dat een afzonderlijk bakje zou gebruikt worden voor de hen toekomende «tekens», waardoor deze zouden gescheiden zijn van de aksijnstekens van de grote bieren. Daartoe werd, niet zonder

87. SAB., 405 : *Wijnschroders*, reg. akten enz., f° 108v° ; SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 371v°. Zie de in vorige noot geciteerde afbeeldingen. Een schets en beschrijving van de bierboom zoals te Brugge gebruikt vindt men in A. MAES, *Een en ander over bier II*, — *Ons Heem*, jg. XXII (1968), afl. 1, p. 30.

88. SAB., 405 : *Wijnschroders*, reg. akten enz., f° 108v° ; SAB., 120 : *Hallegeboden*, 1574-83, f° 371v° ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1619-28, f° 227v°-228 ; *Ibidem*, 1658-60, f° 40 ; SAB ; 393 : *Biervoerders*, processtuk 1652 en procesdossier 1690. Dergelijke kar op twee wielen, getrokken door twee biervoerders, is afgebeeld op een schilderij van de Burg door J.B. Van Meunincxhove uit 1696 : H. PAUWELS, *a.w.*, p. 122, nr. 108 ; A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Catalogus van de Brugse stadsgezichten*, Brugge, 1977, p. 22, nr. S5 ; G. MICHIELS, *Iconografie der stad Brugge*, dl. I, Brugge, 1964, p. 95, nr. 228.

89. SAB., 310 : *Charters ambachten*, nr. 226 (dd. 8.12.1587) ; SAB., 393 : *Biervoerders*, memorie betreffende de werkregeling 17de eeuw ; *Ibidem*, rekwest midden 17de eeuw ; *Ibidem*, keurboek, f° 17 ; SAB., 283 : *Ferie thesaurie*, 1648-52, f° 238v° ; 1655-58, f° 122v° ; 1660-65, f° 58v° ; 1667-70, f° 58v°.

90. SAB., 216 : *Stadsrekeningen*, 1470-71, f° 16v°, rubriek ontvangsten van huishuren, booghuren, winkelhuren, enz. ; en volgende jaren tot 1669-70, telkenjare in dezelfde rubriek. Tot 1494 was de huurprijs 3 lb., daarna 2-10-0 lb. gr.

91. SAB., 405 : *Wijnschroders*, reg. akten enz., f° 94v°-95v°.

92. SAB., 310 : *Charters ambachten*, nr. 226 (dd. 8.12.1587).

tegenstand van sommige biervoeders die medepachters waren van de grote bierakstijns, een kastje opgehangen vervaardigd uit eikenhout en belegd met ijzerwerk⁹³.

Besluit

De toename van het bierverbruik en de ontwikkeling van de eigen bierbrouwerij brachten te Brugge in het laatste kwart van de 15de eeuw het ontstaan mee van de biervoeders. De mannen met het groene vest en de bierboom, die het bier uit de brouwerijen uitleverden, zijn eeuwenlang typisch geweest voor het Brugse stadsbeeld. De toekenning van het monopolie van hun beroep en de instelling ervan als officie kan evenwel niet los gezien worden van de controlefunctie die de biervoeders i.v.m. de inning van de bierakstijzen te vervullen kregen. Door de steeds verdere uitbouw van het systeem van de akstijnstekens kon niet de minste hoeveelheid te verbruiken bier in de stad onbekend blijven, althans indien de biervoeders zelf niet aan fraude meewerkten. Er mag zonder overdrijven gesteld worden dat het dagelijks werk van de biervoeders en hun hele verenigingsleven overheerst werd door de handhaving van het controlesysteem en de verplichtingen die dit meebracht.

93. SAB., 393 : *Biervoeders*, procesdossier 1657.

— Bijlage —

Ordonnantie van pegelaar Wouter Huyghelijncx, tot onderhoud van de goede orde en tucht op de dagelijkse avondvergaderingen van de biervoerders.

1587, dec. 8

A. *Origineel* : niet voorhanden

B. *Afschrift* : SAB., 310 : *charters ambachten*, nr. 225. Geauthenticeerd afschrift van 23 juni 1629. Perkament, H. 54 cm, B. 38,5 cm., calligrafisch beschreven en met randversiering.

Ordonnancie ghemaect op de Biervoerders deser stede bij Wouter Huyghelijncx als gheswooren peghelare omme te belettene alle discoort ende onghehoorsaemheijt daghelijckx int thuyseken ter maerckt int doene van huerlieder rekeninghe, dit al bij wille, consente ende ter presentie van alle de ghesellen.

- I. Alvooren dat elc gheswooren biervoerdere deser stede sal neerstelijck onderhouden ende gehoorsaem sijn alle de punten ende artikelen vander keure ghemaect bij mijn heeren vander tresorie nu sijnde ende noch staen te vernieuwen, upde peynen ende boeten naer t'utwijsen vande vornomde keuren.
- II. Voorts ghebiet men alle de ghesellen oversittende ter tafele doende huerlieder rekeninghe met de teeckens vander assijse annegaende twerck van dien daghe bij hemlieden ghevoert, dat soo wanneer elcke rekenaere sal hebben gherekent wort ghehouden stappans alle sijn teeckens behoorlijck te steken inde kiste daer toe van s'wets weghe gheordonneert. Zoo wie ter contrarie dade van eenige teeckens tot s'anderendaechs over hem draghende daermede behoorlijck bier op ghevoert sijnde, ende rekeninghe ter tafel ghedaen es, zal staen ter correctie vande tresoriers naer t'bevinden vander misdade.
- III. Voorts dat van nu voortan eenige van dese ghesellen waeren de tafel onghelijck doende tsij vande teeckens bij hemlieden overghebrocht ofte van t'laedeghelt, dat tselve metter goeder waarheyte bevonden waere, dese overtreders sullen verbueren voor d'eerste reyse drie maenden werckens ende gheen winninghe t'hebben van t'officie, voor de IIe reyse ses maenden ende voor de derde reyse te gheenen daghe te moghen wercken.
- IV. Voorts dat alle de ghuene die alsnu verbonden staen, ende noch andere souden verbonden worden, duer misdoene van alleene niet te moghen wercken, gheen teeckens t'ontfanghene noch oversitten s'avons inde rekeninghe upde peyne dies bevonden sijnde van een maent niet te moghen winnen. Ende de selve alsoo verbonden staende en vermueghen niet langher ter tafel te sitten dan huerlieder rekeninghe

- gedeuren sal, op de peyne van heurlieder dachuere ten proffijte vande tafele.
- V. Voorts dat hem een yghelijck biervoerder sal paysivelijck houden opde quartieren, inde brauwerien, bijder straete, ten huysse daer sij bier wercken ende tsavonts in thuyseken sonder oproeringhe, beroerte oft questie te maeken upde peyne van spelen te ghaene ende buyten winninghe ghesloten te sijne acht dagen.
- VI. Voorts dat niemant van nu voordan tsavonts in thuyseken deen den anderen om questien willen dreeghende te slaene ofte elcanderen sloughen, upde boete die onghelijck hebben sal van eender maent gheen winninghe thebben van sijnder officie, ende voorts den anderen persooene ofte partie van diere sal staen ter correctie naer tbevijnden vande zaecke.
- VII. Voorts waert bij alsoo dat deen den anderen soo waere stekende, slaende oft bloe laetende, tsij metter weye opstekere ofte die sal sijn wercke verboden sijn nochte gheen winninghe hebben mogen den termijn van drie maenden.
- VIII. Voorts soo wie eenich gheweere uuttrect, omme eenen anderen te dreeghene, ofte de wille hebbende te slaene, ende niet en sloughe, sal daeromme spelen ghaen den tijt van acht daghen, ende gheen winninghe hebben.
- IX. Voorts sal eenen yghelijcken hem wachten om gheene saken wille de name Godts, ende alle dat Godt annegaet in ijdelheyt te noemene, noch quade eeden te sweeren, upde peyne van sijnder dachuere van dien daghe, boven dien noch twee soo drie dagen thuyseken ontseyt te sijne ende spelen ghaene sonder winninghe thebben den tijt haer daer toe gestelt sal worden.
- X. Voorts een yghelijck van dese ghesellen sullen hen vermijden in thuyseken malcanderen te iniurieren, heeten lieghen oft eenighe onneerlijcke wercken te heeten doene, upde peyne telcke reijse alst ghebeurt van sijnder dacheure ten proffite vande tafele.
- XI. Voorts tsavondts inde vergaderinghe in thuyseken elck sal hem vermijden van trompen, scheeten, reipsemen ofte eenige diergheelijcke stijnckende vilaine te doene upde verbeurte dies sal bevonden worden telcker reijse sijn dachuere ten proffijte alsvooren.
- XII. Hendelinghe dat hem een yghelijck wachten sal van in thuyseken met elcanderen te schimpen, bespotten, elcanderen oproeijen, nijpen, hurten, steken oft eenich verwyt anseggen zoo int doene vande rekeninghe noch vooren als naer rekeninghe daer groote disordre ende cleene audientie commen mochte, sulcke persoon sal verbeuren hier inne sijnder dachuere van dien daghe oft tanderdaechs spelen te

Afb. 2 — Een biervoerder poseert op de binnenkoer van een Brugse brouwerij rond 1900. Hij draagt de traditionele kledij van het officie. Hij houdt een bierboom vast, en leunt op een bierkar (Opname Fl. Van Acker, verzameling G. Michiels).

Afb. 1 — Het Huidvettersplein te Brugge, met links het ambachtshuis van de huidvetters, en achteraan het ontvangkantoor van de bierakijnzen. Schilderij tweede helft 17de eeuw (Stedelijke Musea Brugge).

gaene ofte te naeste wercke dage daer naer. Voorts niemant en vervoordere hem dese ordonnantie te hinderen tsij met messen oft andersins eenighe woorden uut te schrabben dat waere op gelijcke peyne.

Alle deze punten ende articulen sullen neerstelijck onderhouden ende gheobserveert worden bijde generale geselschepe vande voornoomde biervoorders der stede van Brugghe danof de calaingne doen sal den peghelare nu sijnde ende namaels commende. Ende inde absentie vanden voornomden pegelare vermuegen oock de calaigne te doene opde overtreders van desen de ses gecoren dekens vande quartieren. Dit was aldus gesloten ende geaccordeert inde presentie van theele gheselschap desen VIII in decembre anno XVe zevenentachtentich.

Ghecollationeert ende oversien naer sijn origineel ende bevonden van woorden te worde te accorderen bij Mr. Lambrecht Michiels ende Jan vande Cruyce beede gheswooren pegelaers deser stede van Brugghe ter presentie van Jacques Michiels landmeter als getuijge daer over geroepen ende gebeden, desen XXIIIen Juni XVIe ende neghenentwintich.

Mij present (*getekend*) Michiels 1629.

DE OORSPRONG VAN DE KONGREGATIE DER BROEDERS XAVERIANEN

J. DEVADDER C.F.X.

Aan de stichtingsgeschiedenis van de Xaverianen werden pas in een relatief recent verleden historisch betrouwbare publikaties gewijd, die evenwel nog allemaal op min of meer populaire wijze werden geschreven¹. In deze bijdrage willen we proberen langs meer wetenschappelijke weg de oorsprong van de Xaveriaanse gemeenschap te benaderen.

De waarschuwing van T.J. Rijken

De Stichter van de Kongregatie van de Broeders Xaverianen was een Nederlandse leek, Theodoor Jacobus Rijken, die op 30 augustus 1797 in het Noordbrabantse «kerkdorp» Elshout, in de buurt van 's-Hertogenbosch, werd geboren². De getuigenissen van zijn tijdgenoten zijn unaniem omtrent de intellectuele begaafdheid van Rijken. Toch kreeg de schrandere knaap geen kans tot uitgebreide studies wegens het voortijdig overlijden, in 1807, van zijn vader Antonius Rijken, de timmerman van het kleine dorp. Zo zag de jeugdige Rijken zich genoopt spoedig een ambacht te leren en was hij schoenmaker geworden.

1. Zie o.m. BR. AUBERT, C.F.X., *March On! God will provide*, Boston, Massachusetts, 1962. J. DEVADDER C.F.X., *T.J. Rijken, Stichter van de Broeders Xaverianen*, Brugge, 1977. J. DEVADDER C.F.X., *Aux Origines des Freres Xaverians*, Brugge, 1981.

2. Over T.J. Rijken werden, voor deze studie, vooral volgende archieven geraadpleegd: Archief van het Bisdom Brugge, Rijksarchief van 's-Hertogenbosch, Xaveriaans Generaal Archief te Rome (verder aangeduid als XGAR).

Hoe kwam die schoenmaker dan op het idee een opvoederskongregatie te stichten, die vooral voor het missiewerk in Amerika zou bestemd zijn ?

Om die vraag te beantwoorden staan ons talloze dokumenten ter beschikking. Rijken zelf was bij dat onderzoek uiterst behulpzaam, aangezien hij blijk gaf van een uitzonderlijke zin-voor-de-geschiedenis. Reeds in 1822, dit is 17 jaar vóór het stichten van zijn kongregatie te Brugge, begon hij dokumenten op zij te leggen, die tot op heden werden bewaard. En toch gebruikt diezelfde Rijken, met betrekking tot de oorsprong van zijn stichting, een uitdrukking die bijna als een ontmoedigende waarschuwing klinkt.

Immers, enige tijd na de stichting, zette Rijken zich aan het samenstellen van een autobiografische schets. Jammer genoeg vergat hij het stuk te dateren en bracht hij het, in zijn verhaal, nooit verder dan het jaar 1826. De eerste alinea van die schets bevat de waarschuwing, waarover wij het zojuist hadden. Rijken schreef immers³ : «Om de opkomst dezer Congregatie tot in de diepe wortels na te sporen, verfynen de zelve tot zoodanige fyne haartjes, dat men nauwelyks (om niet te zeggen onmogelyk) de eerste kiem derzelve vinden kan».

Meer dan een waarschuwing schenen die woorden van Rijken een aansporing en een uitdaging in te houden om toch te pogen die «eerste kiem» te gaan zoeken. En Rijken zelf zou, dank zij andere geschriften, een heel hulpvaardige hand toesteken...

De oorspronkelijke inspiratie

In twee dokumenten, respektievelijk geschreven in 1853 en 1864, beweert Rijken dat hij reeds in 1827-1828 aan de stichting van een Broederkongregatie voor de Amerikaanse Missie had gedacht⁴.

In die tijd was Rijken te voet naar Rome gereisd en had hij aan Paus Leo XII zijn stichtingsplan voorgelegd. Dat de Paus, onder andere wegens de gespannen verhoudingen tussen de H. Stoel en de Regering van Willem I der Nederlanden, niet op het voorgestelde

3. XGAR, I-A-4.

4. XGAR, I-D-3, brief van 22 maart 1853 en Archief van het Bisdom Brugge, C. 390, 1864, «Cahier nr. 2».

plan kon ingaan, is een ander verhaal. Hier interesseert ons vooral Rijkens ondubbelzinnige bewering dat hij reeds in 1827-1828, dus 11 jaar vóór de stichting te Brugge, met dergelijke stichtingsideeën rondliep.

Weer duikt de vraag op : hoe was Rijken op die ideeën gekomen ?

Een grondige lezing van Rijkens al te korte autobiografie helpt ons een stapje verder. Rijken vertelt er dat hij «een werelsch leven» leidde vanaf zijn veertiende tot ongeveer zijn negentiende jaar, met andere woorden zowat van 1811 tot 1816. Dit was de merkwaardige periode waarin de Nederlanden (Nederland én België) het einde kenden van de Franse heerschappij onder Napoleon I om, daarna, een onafhankelijk Verenigd Koninkrijk te worden onder Koning Willem I van Oranje. Vermoedelijk heeft Rijken, samen met de «werelsche kammaraten» over wie hij schrijft, net iets te veel genoten van de vieringen die de wisselende politieke situatie meebracht. Hoe dan ook, rond 1816 werd Rijken, naar zijn eigen getuigenis, «door eene diepe vernedering» getroffen. Dat werd de aanleiding van zijn bekering waardoor hij, zo getuigt hij, verliefd werd «op den dienst van God». In zijn autobiografische schets beschrijft hij vrij uitvoerig de gevolgen van die bekering, maar voor onze speurtocht is vooral de volgende bekentenis belangrijk. Hij zegt immers dat hij zich geneigd ging voelen tot een «penitentius (...) leven» dank zij «het lezen van goede boeken die my langzaam (...) al meer en meer in de hand kwamen».

Het merkwaardige is inmiddels dit : we kunnen bijna stuk voor stuk Rijkens lektuur uit die tijd volgen. Immers, voor eigentijdse geestelijke lektuur was hij aangewezen op de éنية katolieke publicist in de Noordelijke Nederlanden van toen, de bekeerling Joachim George Le Sage ten Broek⁵.

De domineezoon J.G. Le Sage ten Broek (1775-1847), een notaris met een flinke praktijk, had zich in 1806 in alle stilte tot het katolicisme bekeerd⁶. Maar in 1816 verbrak hij die stilte door de

5. J. DE JONG, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, Utrecht, Leuven, 1949, Deel IV, p. 116, heet Le Sage de «vader der Nederlandsche katholieke pers die hij jarenlang bijna alleen vertegenwoordigde».

6. Gegevens over J.G. Le Sage ten Broek werden ontleend aan het tweedelige werk van G. GORRIS S.J., *J.G. Le Sage ten Broek en de eerste Faze van de Emancipatie der Katholieken*, Amsterdam, 1947 en 1949.

publikatie van een boekje, dat zowel onder protestanten als katolieken opschudding verwekte : *De Voortreffelijkheid van de Leer der Roomsch-Katholieke Kerk*. Tot aan zijn dood in 1847 zou Le Sage blijven publiceren : brochures, boekjes en boeken, soms erg uitdagend tegenover de protestanten maar steeds bedoeld als ruggesteun voor de zich langzaam emanciperende katolieken in Nederland. Zijn grootste verdienste als publicist lag wel in de uitgave, vanaf 1818, van het maandblad *De Godsdienstvriend*. Daar leverde Le Sage niet enkel vrij stevige theologische en spirituele bijdragen, maar gaf hij ook heel wat informatie ten beste over het leven van de katolieke Kerk in de wereld, speciaal omtrent het vernieuwde missieapostolaat van zijn tijd. In *De Godsdienstvriend* was Le Sages missiegeest duidelijk merkbaar, met name zijn belangstelling voor het missiewerk in de Verenigde Staten van Amerika.

Reeds het allereerste nummer van het tijdschrift, mei 1818, gaf een uitvoerig relaas over de katolieke missies in de U.S.A. Dat Rijken de allereerste nummers van *De Godsdienstvriend* gelezen heeft, is een zeer grote waarschijnlijkheid. We hebben evenwel niet enkel waarschijnlijkheid maar zékerheid omtrent Rijkens bekendheid met een afzonderlijke uitgave, die Le Sage in het begin van 1819 in zijn maandblad aankondigde : de brochure *De Zegepraal van het Catholijk Geloof... uit eenen eigenhandigen brief van den Eerw. Heer Neerinckx* (sic). Die zékerheid danken we aan het feit dat Rijken later, in twee van zijn eigen geschriften, verschillende alinea's overnam uit de brochure van de Vlaamse missionaris Karel Nerinckx (1761-1824).

In feite zouden we moeten spreken van de brochure «Le Sage-Nerinckx», want Le Sage gaf veeleer een samenvatting van Nerinckx' «brief» en citeerde de missionaris pas uitvoerig vanaf bladzijde 31 tot bladzijde 36⁷.

Vooraleer Rijken echter die slotbladzijden bereikte, had hij op

7. Ziehier de volledige titel van die brochure : *De Zegepraal van het Catholijk Geloof, ter beschaming van ongeloof en dwaling, ter bevestiging van godvruchtige, en ter opwekking van trage christenen ; of Verhaal van de Uitbreiding der H. Kerk in Kentucky. Uit eenen eigenhandigen brief van den Eerw. Heer Neerinckx, R. C. Priester en Zendeling. Met eene Voorrede van J. G. Le Sage ten Broek, Notaris te Naaldwijk. Te Amsterdam, bij A. Schievenbus. 1819. Ten voordeele van de Amerikaansche Missie.*

bladzijden 13 en 14 het verslag gelezen van de ontmoeting, in 1818 op het «St. Thomas Seminary», tussen Nerinckx en Mgr. L. W. Dubourg (1766-1833), bisschop van Louisiana. Bij bisschop Dubourg bevonden zich toen, zo schreef Nerinckx, «ook eenige Vlaamsche jongelingen, die mede gekomen waren, om de akkers te bebouwen en aan de Missie tijdelijken onderstand te bezorgen. Zij hebben het voornemen, om zich door geloften te verbinden en eene soort van *religieuse* Gemeente te vormen⁸».

Bovenstaande korte tekst uit 1819 is, historisch gezien, de verst aanwijsbare inspiratiebron van Rijkens eigen stichting. Immers, Rijkens oudste geschreven stichtingsplannen, respectievelijk daterend van 1834-1835 en 1837-1838⁹, gewagen uitdrukkelijk van zijn bedoeling een instituut op te richten van «Broeders» — leke-religieuzen dus — die zich, in de Amerikaanse missie, zouden wijden aan het «onderwijs», in het bijzonder van «handwerken (en) ambagten (...) dienstig voor eene mensch in de werelse saameleving¹⁰.» Dat Rijken zich echter, in tegenstelling tot de mislukte opzet van Mgr. Dubourg, niet wenste te beperken tot het bezorgen van «tijdelijken onderstand (...) aan de Missie», had hij te danken aan zijn nadere bekendheid met de geschriften en, vooral, met de persoonlijkheid van de man die toen in de Nederlanden als een modelmissionaris werd bewonderd, Karel Nerinckx.

De droom van Karel Nerinckx

Dank zij Le Sages publikaties had Rijken Nerinckx' missiewerk leren kennen en waarden. Vanaf het einde van 1823 zou Le Sage voor

8. Over Mgr. L. W. Dubourg, zie o.m. M. J. SPALDING, *Sketches of the Life, Times, and Character of the Rt. Rev. Benedict Joseph Flaget, First Bishop of Louisville, Louisville, Kentucky, 1852*, pp. 172-175. BR. ANGELUS GABRIEL, F.S.C., *The Christian Brothers in the United States 1848-1948*, New York, N.Y., 1948, pp. 46-55. *The Catholic Encyclopedia*, New York, N.Y., 1913, Vol. V, pp. 178-179. *New Catholic Encyclopedia*, New York, N.Y., 1967, Vol. IV, p. 1081. — Wat de (spoedig mislukte) poging van Dubourgs Broederkongregatie betreft, zie in het bijzonder: J.A. GRIFFIN, *The Contribution of Belgium to the Catholic Church in America (1523-1857)*, Washington, D.C., 1932, pp. 131-133; ANT. DE SMET, *Voyageurs Belges aux Etats-Unis du XVIIe siècle à 1900*, Bruxelles, 1959, p. 51.

9. Zie respectievelijk XGAR, I-F-2 en I-F-1.

10. *Relaas* (1834-1835), XGAR, I-F-2, p. 5.

Rijken echter méér zijn dan de uitgever van zeer gegeerde geestelijke lectuur. In april 1823 was Le Sage zich immers gaan vestigen op het landgoed «Meer en Bosch» te Loosduinen bij Den Haag om daar, op eigen kosten, een «kindergesticht» te beginnen — een soort tehuis voor verlaten kinderen aan wie hij een katholieke opvoeding wenste te geven¹¹. Voor een man die, wegens zijn polemische uitgaven, reeds op een slecht blaadje stond bij de Regering van Willem I, was die stichting een uiterst gewaagde zaak. Maar Le Sage dreef zijn stoutigheid nog verder, toen hij de opvoeding en het onderricht van die kinderen ging toevertrouwen aan enkele medewerkers, die binnenshuis als monniken gekleed gingen — «met kap en koorde», zegt een politierapport — en van wie Le Sage hoopte de kern te maken van een kloostergemeenschap, de «Broeders van het Kind Jezus». Welnu, vanaf het einde van 1823 tot de late herfst van 1826 behoorde Rijken tot die «Broeders» van Le Sages gedurfd stichting¹².

In die periode van Rijkens verblijf stierf missionaris Karel Nerinckx, 63 jaar oud, te Ste. Geneviève in de Staat Missouri, op 12 augustus 1824¹³. Toen Le Sage dat vrij onverwachte overlijden vernam, was hij er diep door getroffen. Le Sage herinnerde zich dat hij Nerinckx, gedurende zijn laatste verblijf in de Nederlanden in 1821, verschillende keren had ontmoet en dat hij van hem een manuscript had ontvangen. Dat stuk zou Le Sage in 1825 als een «Nagelaten Brief» in brochurevorm uitgeven als hulde aan de betreurde vriend-missionaris¹⁴.

11. Voor gegevens over Le Sages «kindergesticht» te Loosduinen, zie G. GORRIS S.J., op cit., I, pp. 321-351.

12. XGAR, I-A-4 en I-B-5. Ook G. GORRIS S.J., op cit., I, pp. 328 en 333.

13. Onze gegevens over Nerinckx ontleenden we vooral aan de biografieën die aan hem werden gewijd, met name : C.P. MAES, *The Life of Rev. Charles Nerinckx*, Cincinnati, Ohio, 1880. W.J. HOWLETT, *Life of Rev. Charles Nerinckx*, Techny, Illinois, 1940. HELENE MAGARET, *Giant in the Wilderness*, Milwaukee, Wisconsin, 1952. Zie ook : *The Catholic Encyclopedia*, New York, N.Y., 1913, Vol. X, p. 752. *New Catholic Encyclopedia*, New York, N.Y., 1967, Vol. X, p. 341.

14. *Nagelaten Brief van den Weleerw. Heer Carolus Nerinckx, in leven Missionaris (sic) in Kentucky, aan zijne Bloedverwanten en Vrienden in Nederland*, 's-Gravenhage, 1825. Zie de «Voorrede» (door Le Sage), p. IX.

Nerinckx' missieroeping was, menselijk gesproken, het gevolg geweest van de moeilijke situatie waarin de ijverige priester zich onder de Franse heerschappij had bevonden. Geboren te Herfelingen, bij Ninove, op 2 oktober 1761, in een doktersgezin waarvan nog verschillende kinderen priester of kloosterling(e) werden, was Karel Nerinckx in 1785 priester gewijd. In 1794 werd hij benoemd tot pastoor te Meerbeek in het Leuvense, precies het jaar waarin de Zuidelijke Nederlanden onder Frans bewind kwamen. Toen vanaf 1797, ook in onze gewesten, de fameuze «eed» van de priesters werd geëist, weigerde Nerinckx beslist en zette hij klandestien zijn apostolaat voort als een van de vele «onbeëdigde priesters». Maar ook nadat in 1802 een konkordaat werd gesloten tussen Pius VII en Napoleon I, vertrouwde Nerinckx de hele kwestie niet. De toekomst zou hem enigszins gelijk geven wanneer Napoleon eigenmachtig een aantal artikels aan het konkordaat toevoegde.

Wegens zijn weigerige houding kon Nerinckx echter geen officiële pastorale benoeming krijgen en hij begon uit te zien naar andere apostolaatsmogelijkheden. Zo was hij in 1804, met een heel geringe kennis van het Engels maar met zeer veel goede wil om het te leren, in de Verenigde Staten aangeland, waar de toenmalige enige katolieke bisschop, Mgr. J. Carroll, hem met vreugde welkom heette.

Spoedig ontpopte Nerinckx zich in Amerika tot een dynamische missionaris. Voor ons onderwerp volstaat het te vermelden dat hij, bezorgd om de katolieke opvoeding van de jeugd, in 1812 de stichter werd van de allereerste Zusterkongregatie in Amerika, de «Zusters van Loretto»¹⁵. Diezelfde kommer bracht Nerinckx op het idee om voor de jongens iets soortgelijks te doen door de stichting van een onderwijzende Broederkongregatie. Blijkbaar vond hij niet zo gemakkelijk kandidaten voor die stichting in Amerika zelf, en daarom besloot hij ze te zoeken in Europa. Maar vooraleer naar Europa te reizen had hij reeds, met de drieduizend dollars die zijn «Zusters» bijeen gebedeld hadden, een eigendom voor de geplande Broeder-

15. J.A. GRIFFIN, op. cit. pp. 107-108 : «(...) on April 25, 1812, the first postulants received the veil (...). This was the commencement of the first purely American Congregation of Sisters». Ook : *New Catholic Encyclopedia*, New York, N.Y., 1967, Vol. X, p. 341 : «In 1812, with two young women, (he) founded the Sisters of Loretto, the first native American community.»

kongregatie gekocht : Mount St.-Mary's, in de Staat Kentucky¹⁶.

Wanneer Nerinckx, in augustus 1821, niettegenstaande de controle van Koning Willems politie, erin slaagde elf jonge mannen vanuit Amsterdam naar Amerika «over te smokkelen»¹⁷, bevonden zich onder hen ook drie kandidaten voor de geplande Broederkongregatie : de Engelse bekeerling Charles Gilbert, Jacobus Van Rijsselberghe uit Maastricht en een Vlaming van wie de naam onbekend is gebleven omdat hij kort na de aankomst in de States overleed.

Maar vóór dat overlijden was reeds het onherstelbare gebeurd : Nerinckx vond «zijn» eigendom bezet door een goedmenende maar voortvarende priester, William Byrne, die er een «high school» was begonnen. Om geen schandaal te verwekken door het inspinnen van een proces tegen een mede-priester, verliet Nerinckx zijn geliefd Kentucky en zou hij zijn laatste jaren werkzaam zijn in Missouri. Zijn «Broeders» gingen echter uiteen, voorgoed !

Le Sage kende de tragiek van Nerinckx' laatste levensjaren en hij heeft er stellig over gepraat met Rijken, die drie jaar lang met hem onder hetzelfde dak woonde als zijn trouwste medewerker bij Le Sages eigen poging tot het stichten van een Broederkongregatie.

Toen Rijken inzag dat Le Sages stichting wegens de argwaan van de Regering geen toekomstmogelijkheden had, bleven de mislukte pogingen van Mgr. Dubourg en van priester Nerinckx hem aansporen om stilaan zelf aan het oprichten van een onderwijzende kongregatie voor Amerika te denken. Dat verklaart hoe hij reeds in 1827-1828 een dergelijk stichtingsplan te Rome kon voorleggen aan Paus Leo XII...

16. M. MATILDA BARRETT, *Courage, American*, Louisville, Kentucky, 1962, p. 24. — Het verhaal van Nerinckx' poging tot het stichten van een Broederkongregatie en van de wijze waarop die stichting mislukte, is eveneens te vinden in C.P. MAES, op. cit., pp. 385, 457-458 ; BEN. J. WEBB, *The Centenary of Catholicity in Kentucky*, Louisville, Kentucky, 1884, p. 235 ; J.A. GRIFFIN, op. cit., p. 114 ; W.J. HOWLETT, op. cit., pp. 129, 350-359 ; K. SCHOETERS S.J., *P.-J. De Nef, 1774-1844*, Leuven, 1948, pp. 72-75 ; HELENE MAGARET, op. cit., pp. 162-177.

17. Die avontuurlijke, maar uiterst wel geplande afreis van de door de politie gezochte Nerinckx wordt uitvoerig verhaald in de bovenvermelde biografieën van C.P. MAES, W.J. HOWLETT en HELENE MAGARET. Omdat de later beroemde «Grote Zwartrok», de Jezuïet Pieter Jan De Smet uit Dendermonde, in 1821 ook tot Nerinckx' gezellen behoorde, wordt die afreis eveneens beschreven in E. LAVELLE S.J., *Le P. De Smet, Apôtre des Peaux-Rouges (1801-1873)*, Louvain, Paris, 1928, pp. 16-25.

De brochure van 1819 en Rijken

Voor Rijken was vooral priester Nerinckx de stimulerende inspiratie gebleven. Dat was zozeer het geval dat Rijken, toen hij zijn eigen plannen uitvoeriger op schrift ging stellen, als vanzelf teruggreep naar de brochure die Le Sage in 1819 had gepubliceerd. Bij het opstellen van zijn «Relaas» in 1834-1835 en van zijn «Plan» in 1837-1838 had Rijken drie hoofdbedoelingen : bisschopen en priesters gunstig stemmen voor zijn projekt, kandidaten werven voor de geplande stichting, en de beurzen openen van eventuele weldoeners. Ook Le Sage had, bij de publikatie van Nerinckx' verslag in 1819, kandidaten en weldoeners voor Nerinckx' missiewerk op het oog gehad. Daarom meende Rijken dat sommige citaten uit Nerinckx' brief best voor zijn eigen bedoelingen konden dienen en, zonder vrees voor plagiaat, nam hij bijna woordelijk enkele slotpassages over. Wanneer we de drie teksten onderling vergelijken, dan vallen sommige wijzigingen op die door Rijken werden aangebracht maar die — jammer genoeg — de lezing niet altijd vergemakkelijken. Nerinckx' oproep had immers een zekere allure en dat werd ook in de ingewikkelde zinsbouw merkbaar, maar het akkuraat gebruik van leestekens (door «uitgever» Le Sage ?) maakt alles duidelijk genoeg. In zijn geschriften bekommerde Rijken zich doorgaans weinig om leestekens en ook met de spelling nam hij weleens een loopje. Toch meenden wij dat het historisch belangrijk was hieronder de drie versies naast mekaar te publiceren, zoals ze in de respektieve stukken te vinden zijn.

DE BROCHURE VAN NERINCKX-LE SAGE 1819

Aan God, den gever en uitdeeler van al het goede alleen, zij dan eeuwigen lof en dank. Gijlieden, zeer lieven ! hebt met eene heilige voldoening bespeurd de eer en het geluk, u door dien goeden God geschonken, toen Hij ulieder hart bewoog, om deel te nemen in deze luistervolle uitvoeringen van de Goddelijke besluiten over dit gedeelte van het mensdomein, door een klein gedeelte uwer tijdelijke middelen aan deze groote bedoelingen dienstbaar te doen zijn ; voegende uwe gebeden bij de gift, om die Gode aangenamer te maken en er de goede uitwerking van te verzekeren. Laat anderen zich uitputten in het bouwen van kostelijke huizen en paleizen, in het oprigten van schouwburgen, danszalen en logiën, in het aanleggen van vermaak- en lustplaatsen, laat hen, te duren prijze, najagen, en, is het mogelijk, ook bekomen alles, wat het hart lust, wat de lust kan begeeren, en wat de begeerte verzadigen kan ; wat is er van dit alles, hetwelk in den dag des Heeren de geringste vertroosting verschaffen kan ? Helaas ! arme,

De oorsprong der Broeders Xaverianen

blinde en bedrogene stervelingen ! dan zult gij ontbloot van verdiensten zijn !!

Uwe handelwijze, allerliefsten ! door welke gij de vereering van uwen God bevordert, zijne kerken versiert, zijne huizen gesticht, zijne lijdende ledematen vertroost, zijne Dienaars geholpen, zijne dwalende schapen vergaderd, zijne verwilderde schepselen, de door den redelijken mensch dikwerf zoo onredelijk als onnatuurlijk verachte wezens, opgezocht, gevonden, gekoesterd, en van de laagste degradatie tot den verhevenen trap van leden der maatschappij, van Lidmaten der ware Kerk, van erfgenamen des Hemels opgevoerd hebt, deze mijte, zeg ik, zal ulieden als eene heldere sterre voorlichten, om, in den geduchten dag van doodelijke duisternissen, in te gaan in het eeuwig licht, alwaar al de goede en getrouwe Dienaars van onzen Heer, als zoo vele zonnen, blinken zullen, tot in de eeuwen der eeuwen.

Zijt dan overtuigd van en gevoelig over het groote aandeel, hewelk gijlieden in deze wonderdaden hebt, Allerliefsten ! En hebt gijlieden bespeurd, dat gij zoo gelukkig geweest zijt in dit werk, dat, nauwelijks begonnen, reeds zoo ver gevorderd is, laat toch, om Gods wille, uw liefde en uwen ijver niet verflaauwen, gijlieden verliest niets en uw interest is honderd voor één !»

RIJKENS «RELAAS» 1834-1835

wy zullen ons gebet hierom stieren aan God den gever en uitdeeler van alle goede alleen,

dat hy ulieden gelieft te beweegen om deel te nemen in deze luistervolle uitvoering van de Goddelyke besluiten over dit gedeelte van het menschdom door een gedeelte uwer tydelyke middelen aan deze groote bedoelingen dienstbaar te doen zyn, voegende uwe gebeden by de gift om die Gode aangener te maaken en er de goede uitwerking van te verzekeren. Laat anderen zich uitputten in het bouwen van kostelyke huizen en paleizen, in het oprigten van schouwburgen dans Zalen en logiën, in het aanleggen van vermaak- en lustplaatsen laat hen te duren pryzen najagen en is het mogelyk ook bekoomen alles wat het hart lust wat de lust kan begeeren en wat de begeerte verzadigen kan, wat is er van dit alles hetwelk in den dag des heeren de geringste vertroosting verschaffen kan ? helaas arme blinde en bedrogene stervelingen dan zult gy ontbloot van verdienste zijn !!

Uwe handelwyze allerliefsten door welke gy de vereering van uwen God bevorderen kunt, Zyne kerken en huizen gesticht, Zyne Dienaars geholpen, Zyne dwaalende Schapen vergadert, Zyne verwilderde Schepselen de door den redelyken mensch dikwerf zoo onredelyk als onnateurlyk veragte wezens opgezocht gevonden gekoesterd en van de laagste degradatie tot den verhevenen trap van leden der maatschappij van lidmaten der ware Kerk van erfgenamen des hemels opgevoerd hebt deze *myte* zeg ik zal ulieden als eene heldere sterre voorlichten en troosten om den geduchten dag van doodelyke

duisternissen in te gaan in het eeuwig licht alwaar al de goede en getrouwe Dienaars van onze heer als zoo veel zonnen blinken zullen tot in de eeuwen der eeuwen.

Zyt dan overtuigd van en gevoelig over het groot aandeel gylieden zult nemen in deze wonderdaden, allerliefsten, bespeurt gy dat uwen iever hier toe word (sic) opgewekt, laat hem om Gods wille niet verflaauwen gylieden verliest niets en uwen intrest is honderd voor één !»

RIJKENS «PLAN» 1837-1838

wy zullen ons gebet hier om stieren aan God den gever en uitdeeler van alle goede alleen,

dat hy ulieden gelieft te beweegen om deel te nemen in deze luistervolle uitvoering van de Goddelyke besluiten over dit gedeeld van het Menschdom om u zelve daaraan op te offeren of door een gedeelte uwer tydelyke middelen aan deze groote Bedoeling dienstbaar te doen zyn uwe gebeden voegen by de gift om die Gode aangenamer te maaken en er de goede uitwerking van te verzekeren. Laat andere zig uitputten in het bouwen van kostelyke huizen en paleizen in het oprigten van Schouwburgen en Danszaalen en Logiën in het aanleggen van vermaak en Lustplaatsen laat hun de deure pryzen najagen en is het mogelyk ook bekoomen alles wat het hart lust wat de lust kan begeeren en wat de begeerte verzadigen kan wat is er van dit alles het welk in den dag des heeren de geringste vertroosting verschaffen kan ? helaas arme blinde en bedroogene stervelingen dan zult gy ontblood van verdienste zyn !!

Uwe handel wyze Beminde Christen door welke gy de vereering van uwen God bevorderen kunt zyn huizen en gestichten zyne lydende ledematen vertroosten, zyne Dwaalende Schaapen vergadert zyne verwilderde Schepselen de door den redelyken mensch dikwerf zoo onredelyk als onnatuurlyk veragte wezens opgezogt gevonden gekoesterd en van de laagste Degradiatie tot den verheven trap van Leden der Maatschappy van Lidmaten der waare Kerk van erfgenamen des hemels op gevoerd hebt dit zeggen wy zal ulieden als eene heldere Sterre voorligten en troosten om in den geduchten Dag van de Doodelyke duisternissen in te gaan in het Ewig licht alwaar al de goede en getrouwe Dienaars van onzen heer als zoo veel zonnen blinken zullen tot in de Eeuwen der Eeuwen.

Zyt dan overtuigd over het groot aandeel gy lieden zult gaan nemen in deze goede daden, beminde Christen, Bespeurt gy dat uwen iever hier toe word (sic) op gewekt laat hem om Gods wil niet verflaauwen gylieden verliest niets en uwen intrest is *honderd* voor één !»

AMEN

Tot besluit

De «diepe wortels» van de Kongregatie van de Broeders Xaverianen — waarover Stichter Rijken spreekt in zijn autobiografische schets — moeten dus blijkbaar worden gezocht bij Nerinckx en Le Sage. Door Le Sages geschriften las Rijken voor het eerst over de Amerikaanse Missie, en heel bepaald over Mgr. Dubourgs poging tot het stichten van een Broederkongregatie. Door diezelfde publicaties, versterkt door een jarenlang persoonlijk samenleven en samenwerken met Le Sage, verwierf Rijken bovendien een grondige bekendheid met het leven en de geest van de Vlaamse missionaris Karel Nerinckx.

Het was in de lijn van Dubourg maar vooral van Nerinckx, dat schoenmaker Rijken in juni 1839, met een kleermaker en een wever uit Belgisch Limburg als eerste gezellen, in de Ezelstraat te Brugge (op heden nr. 68) heel bescheiden met zijn «missie-instituut» van wal stak.

Pas op 4 september 1841, door de goedkeuring van de eerste «Regels» van de nieuwe kongregatie door Mgr. F.-R. Boussen, bisschop van Brugge, zou Rijkens instelling officieel de naam krijgen van Broeders van de Heilige Franciskus Xaverius of Broeders Xaverianen¹⁸. Maar reeds in januari van datzelfde jaar 1841 had Le Sage in zijn *Godsdienstvriend* een kort berichtje gepubliceerd over de Brugse stichting, hoewel die toen zelfs nog geen naam had. Het luidde¹⁹:

«*Theodorus Rijken*, een Noord-Brabander, en leekenbroeder-Missionaris, die reeds tweemaal de reis naar Noord-Amerika gedaan heeft, houdt zich te Brugge bezig met het oprigten eener congregatie van brave jonge ambachtslieden, om ook onder de wilden van America de weldaden der Christen beschaving te gaan verspreiden».

Met dat berichtje zitten we heel dicht bij de «verborgen oorsprong» of, zoals Rijken het uitdrukte, de «diepe wortels» die — menselijk

18. XGAR, LX-A-1 (A).

19. *De Godsdienstvriend*, Amsterdam, 1841, p. 95 ; (afschrift welwillend meege-deeld door F.J.M. Wassenaar S.J. in een brief van 4 mei 1948). Cf. ook G. GORRIS S.J., op. cit., I, p. 329.

gesproken althans — het ontstaan van de Xaverianen verklaren. Evenwel, toen Rijken in 1854 vanuit Brugge zijn eerste groep van zes missionarissen naar Amerika vergezelde, was de toestand in de States grondig verschillend van de situatie die Le Sage en Nerinckx hadden beschreven en waardoor Rijken oorspronkelijk was geïnspireerd.

De massale inwijking van Duitsers en Ieren, vooral vanaf 1840²⁰, nodigde Rijken uit tot een aanpassing van zijn plan. Nu ging het niet zozeer om de opleiding van de Indianen, speciaal door vakonderwijs²¹, maar wel om de godsdienstige opvoeding van de arme inwijkelingen : kinderen vooral uit katolieke Ierse en Duitse gezinnen. Met dat apostolaat zouden de Broeders Xaverianen hun missiewerk in de States beginnen toen ze, in augustus 1854, twee scholen openden te Louisville, in de staat Kentucky²².

Stichter Rijken stemde volledig in met die aanpassing die, na enkele moeilijke jaren, een grote bloei zou kennen. De beschrijving van die ontwikkeling ligt echter buiten het bestek van deze bijdrage, waar we enkel wilden speuren naar de verst bereikbare «wortels» van de Brugse — maar tevens internationale — Kongregatie van de Broeders Xaverianen.

20. Cf. C.E. McGUIRE, *Catholic Builders of the Nation*, Boston, Massachusetts, 1923, pp. 1-15, 63-83, 101-110 ; TH. ROEMER, O.F.M. Cap., *The Catholic Church in the United States*, St. Louis, Missouri, 1954, p. 211 : «From 663,000 in 1840 the number of Catholics increased to about 1,606,000 in 1850 ; and immigrants accounted for approximately 700,000 of this number. More than 500,000 of the immigrants came from Ireland, about 100,000 from Germany, (...)» ; J. TRACY ELLIS, *American Catholicism*, Chicago, Illinois, 1956, pp. 49-51.

21. Zie *Relaas* (1834-1835) en *Plan* (1837-1838), respectievelijk in XGAR, I-F-2 en I-F-1.

22. XGAR, II-A-5 ; BR. CAJETAN VAN TOURNHOUT, *Fragments from the History of the Xaverian Brothers*, Baltimore, Maryland, 1911, p. 16.

**BRIEF VAN J.B. MALOU, BISCHOP VAN BRUGGE,
AAN PROFESSOR J. MOELLER
OVER HET ONDERRICHT IN DE GESCHIEDENIS
IN DE COLLEGES, 20 SEPTEMBER 1853.**

B. JANSSENS DE BISTHOVEN

De bisschop van Brugge, Jean-Baptiste Malou (1848-1864), die voorheen professor was aan de Leuvense universiteit, hield nauwkeurig toezicht op het onderwijs in de Westvlaamse bisschoppelijke colleges. Hij liet zich hierin bijstaan door de ijverige inspecteur Désiré de Haerne (1804-1890) en gaf richtlijnen aan de leraars op de jaarlijkse vergadering van de «principaals». Ook de schoolboeken waren het voorwerp van zijn wetenschappelijke en pedagogische bezorgdheid. Merkwaardig is in dit opzicht de volgende brief, uit het Frans vertaald, aan Jean Moeller (1806-1862), die sedert 1834 professor was aan de katholieke universiteit, eerst te Mechelen, daarna te Leuven. In de jaren 1849-1857 was professor Moeller bezig met een groot werk uit te geven, dat zes boekdelen zou beslaan : *Cours complet d'histoire universelle à l'usage des collèges*. Een copie van de originele brief is opgenomen in de *Handelingen*, archief van het Bisdome, nr B 114, blz. 489-491.

Brugge, 20 september 1853.

Aangezien u een nieuwe uitgave voorbereidt van uw cursus in de geschiedenis haast ik mij u een aanmerking mee te delen, welke door verscheidene geestelijken gemaakt werd, die zich toewijden aan het onderricht met behulp van uw handboeken. In 't algemeen zijn zij van oordeel, dat uw werk nuttiger en makkelijker bruikbaar zou zijn, moest u, in plaats van een tekst met verklaringsnoten te behouden, een uiteenzetting geven van de gebeurtenissen, welke u wilt laten kennen en beoordelen, op een klare, duidelijke en beknopte wijze. Wij zijn ervan overtuigd, dat de tweevoudige redactie, tot hertoe

door u aangenomen, aan de klaarheid van de geschiedenis schaadt en de leerlingen in verwarring brengt. Dit bezwaar bleek voor sommige directeurs zo gewichtig, dat zij uw handboek in hun colleges niet meer willen voorschrijven, in tegenstelling met hetgeen wij verlangen. Overweeg zelf en oordeel, in welke maat u daarmee rekening meent te moeten houden. In uw eigen voordeel deel ik u dit mee. Men heeft ook aangemerkt, dat de meeste leraars noch de tijd noch de gelegenheid hebben om de bronnen, welke u in groot aantal vermeldt, te raadplegen. Deze menigvuldige verwijzingen naar de bronnen hebben geen ander gevolg, dan dat zij de leerlingen opmerkzaam maken op hetgeen bij hun leraars aan geleerdheid ontbreekt. Men is van mening, dat de gedeelten van uw werken, die voor de leraar bestemd zijn, wellicht afzonderlijk zouden kunnen uitgegeven worden. Gelieve volgens uw eigen standpunt te oordelen of deze aanmerking gegrond is. Ten slotte wenst men, dat de stijl, vooral bij sommige uiteenzettingen, zou herzien worden. Ik twijfel er niet aan, dat uw ondervinding, uw geleerdheid en de raadgevingen van uw vrienden zullen bijdragen om aan de komende uitgave een hogere waarde te geven, hetgeen het succes van uw werk nog meer zal verzekeren. Ik zal het met genoeg onderwinden.

(G.) J.B. Bisschop van Brugge

HET AANDEEL VAN OOSTENDE EN BRUGGE IN HET «OORLOGSTOERISME» TIJDENS HET INTERBELLUM

M. CONSTANDT

De Eerste Wereldoorlog is voor het toeristisch gebeuren aan de Belgische kust ronduit rampzalig geweest. De toeristische infrastructuur werd zwaar gehavend en soms zelfs volledig van de kaart geveegd. Reken daarbij het feit dat de toeristen vijf jaar lang niet meer opdaagden en we krijgen een niet te fraai beeld.

Gelukkig werd het opstartend toerisme gestimuleerd door de ... gevolgen van de oorlog. Paradoxaal genoeg ontstonden door de oorlog ook een nieuwe reeks toeristische attracties. Als bewijs hiervoor kan ondermeer verwezen worden naar de speciale reisguides voor de frontstreek¹. De Eerste Wereldoorlog in West-Vlaanderen verliep over twee fronten ; het Yzerfront en de kustverdediging. Na de val van Antwerpen trok het Belgisch leger zich terug achter de Yser. De stellingoorlog was geboren. Meteen werd België opgedeeld in een vrij en bezet gedeelte. In dat laatste gedeelte kwam er een front langs de kuststreek van waaruit de Duitsers de geallieerde scheepvaart aardig in de war stuurden. Ook werd in die streek een reeks Duitse batterijen opgesteld. De Engelse tegenactie culmineerde in de versperringsoperaties van 1918 waarbij gepoogd werd de havens van Zeebrugge en Oostende voor Duits gebruik ongeschikt te maken.

Beide fronten hebben in het naoorlogse België een invloed gehad op

1. Voor een eerste overzicht zie : *Stille Getuigen 1914-1918, Kunst en Geestesleven in de frontstreek*, Brugge, Provinciebestuur, 1964, pp. 128-129.

Het fronttoerisme werd door Karel Van Isacker beschreven in : *Mijn Land in de kering, Deel 2 : 1914-1980*, Antwerpen - Amsterdam, 1983, pp. 44-46.

het toeristisch leven te Oostende en te Brugge. We hopen die invloed hier te kunnen aantonen. Natuurlijk is in de frontstreek zelf een toeristische industrie geboren, maar die valt buiten het bestek van ons artikel. Het is dus duidelijk niet onze bedoeling om alle slagvelden, oorlogsrelicten en oorlogskerkhoven² van West-Vlaanderen minutieus te beschrijven. We hadden de indruk dat beide genoemde steden de centra van deze nieuwe trend onder het toerisme vormden en hopen dit hier dan ook te kunnen aantonen.

Dat het Yzerfront een eigen herdenkingsgebouw zou krijgen lag in de lijn van de verwachtingen. Maar dat het «Panorama de l'Yser» te Oostende zou komen was niet zo vanzelfsprekend. De «Panoramage»³ was reeds over zijn hoogtepunt heen toen op 12 april 1921 de samenwerkende vennootschap «Panorama de la Bataille de l'Yser» werd gesticht⁴. De stichters waren Jules Ingenbleek, secretaris van koning Albert, Baron Edouard Empain en Henri Lambert⁵; met daarbij vier financiële instellingen: de Société Générale, de Bank van Brussel, de Banque d'Outremer en de bank «F.M. Philippon et Cie». We zouden bijna kunnen spreken van een clubje van bankiers. Door die groep werd het groots doek over de veldslag van de Belgische schilder Alfred Bastien⁶ verworven. In 1921 werd het werk te Brussel opgehangen in een gebouw langs de Maurice Lemonnier-

2. Over de oorlogskerkhoven bvb. zie: L. SCHEPENS, *In Pace, soldatenkerkhoven in Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1974.

3. Een situering van dat vrij belangrijk gebeuren in: E.J. FRUITMA en P.A. ZOETMULDER, *Het Panoramafenomeen, Panorama Mesdag, 1881-1981*, Den Haag, Stichting Behoud Honderdjarig Panorama Mesdag, 1981. (P. de l'Yser, pp. 84-85)

4. *Annexe au Moniteur*, 1921, nr. 4583.

5. INGENBLEEK (Jules) 12/04/1876 - 14/11/1953.

Zie E. VANDEWOUDE, *Jules Ingenbleek, secretaris van de koning (1900-1918)*, in: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, LV, 1977, pp. 484-508.

EMPAIN (Edouard) 20/09/1852 - 22/07/1929.

Zie o.m.: P. JEANJOT, *Empain Edouard Louis Joseph*, in: *Biographie Nationale*, XXXIV, 1969, kolom 265-269.

LAMBERT (Henri) 1/03/1887 - 6/10/1933. Zie R. CAMBIER, *Lambert Henri*, in: *Biographie Coloniale*, IV, 1955, kolom 474-475.

6. BASTIEN (Alfred).

Zie o.m. *Biografisch Woordenboek der Belgische kunstenaars van 1830 tot 1970*, Brussel, Arto, 1979, pp. 19-20.

laan waar voorheen een panorama over de slag van Waterloo te zien was. Na contactname met de stad Oostende kon het doek in 1924 naar die stad overgebracht worden in een speciaal daartoe geconstrueerde rotonde aan de Vindictivelaan. De toegang tot dit schouwspel dat in juli, augustus en september open was van 10 tot 20 uur en anders van 10 uur tot de avond, was niet gratis⁷. In 1927 bvb. betaalde men 3 fr., als lid van de «Touring Club» genoot men een korting van 75 centiem. Twee frank vijftwintig werd ook betaald door leden van groepen vanaf 10 personen. Militairen en oudstrijders kwamen er met 1,50 fr. binnen. Kinderen tot 14 jaar en leerlingen van het secundair onderwijs werden met 1.50 fr. toegelaten. Lagere schoolgangers moesten slechts 0,60 fr. neertellen. Oorlogsinvaliden hadden gratis toegang.

Het Panorama bleef te Oostende tot de Tweede Wereldoorlog waarin het bedacht werd met een bommenregen uit een Engels vliegtuig. Het gehavende doek hangt nu in het legermuseum te Brussel.

Voor Oostende is naast het «Panorama» de Vindictive periode niet onbelangrijk. De Vindictive was het verzwaarde schip dat door de Engelse marine tot zinken werd gebracht in 1918 om zo de vaargeul te versperren⁸. Na de oorlog had de lichter van het wrak veel bekijks van de toeristen. De boeg ervan werd als monument opgesteld nabij de Demeysluis. Verder werd een laan en een hotel naar dat schip herdoopt. Bij de tienjaarlijkse verjaardag van dat Engels exploit werd te Oostende een comité opgericht om het gebeuren passend te herdenken. Dat comité waarin ondermeer Gustave Stinglhamber en Carlo Loontjens zetelden⁹, organiseerde op 3 juni 1928 een heuse «Vindictive Day», waarvan een optocht met praalwagens de apotheose vormde. Dat van zo'n stoet een toeristische aantrekkingskracht uitging hoeft geen betoog.

7. *Annuaire Catholique de Belgique*, Brussel, 1927, p. 66.

8. Daarover is een vrij omvangrijke lijst van publicaties voorgebracht, zie bvb. J.W. STOCK, *Zeebrugge en Oostende 1918*, Antwerpen en Amsterdam, Standaard Uitgeverij, 1979. (Vertaling uit het Engels)

9. Verz. De Plate, Oostende, *Dossier «Cortège Vindictive, participation militaire»*, 1928.

Door het voorbeeld van die geslaagde herdenking vatte Carlo Loontiens, de Oostendse stadsbibliothecaris, het idee op om in het Fort Napoleon een museum in te richten waar ondermeer de Vindictive-gebeurtenissen blijvend zouden herdacht worden. Dat genoemde Fort werd tijdens de Eerste Wereldoorlog door de Duitsers gebruikt als kwartier voor de soldaten die de batterij Hinderburg bemanden. Een van die «gasten» een zekere «Pieper» heeft op de muren zelfs een aantal fresco's aangebracht. Loontiens werd voor zijn idee bijgetreden door Gustave Stinglhamber, de stichter en directeur van het «Zeebrugge Museum» waarop we nog terug komen, die met hem kennis had gemaakt bij de organisatie van de hoger vernoemde Vindictive optocht. Stinglhamber kende dit fort en de Duitse fresco's daar zijn medewerker Maurice Sieron die gecopieerd had voor zijn museum te Zeebrugge¹⁰. Daarbij was Stinglhamber vóór de oorlog nog te Oostende op vakantie geweest. In 1904 verbleef hij namelijk in de villa «La Blanche Voile» op de Van Iseghemlaan 133¹¹.

Stinglhamber die het project van Loontiens bijzonder genegen was, wendde al zijn invloed als ere-kolonel aan om het fort als militair gebouw af te schrijven. Dit stedelijk museum opende in 1930 zijn deuren en de toegang ervoor was omstreeks 1936 drie frank als solitaire bezoeker en 1,50 frank als men met 20 personen tegelijk binnen kwam¹². Naast de oorlog werd, hoe kan het ook anders, vooral het Napoleontische tijdvak geëvoceerd¹³.

Dus de beide fronten werden te Oostende aan de toerist voorgesteld. Dat kan mogelijk nieuwe bezoekers tot een uitstap naar de badplaats hebben verleid.

Te Brugge werden de beide fronten eveneens door twee initiatieven aan het publiek voorgesteld. Het oudste ervan is het reeds vernoemde «Zeebrugge Museum» dat door Gustave Stinglhamber werd

10. M. CONSTANDT, *Het fonds Zeebrugge, inleiding en beknopte catalogus*, in : Jaarboek 1982 Stedelijke Musea Brugge, Brugge 1983, p. 87.

11. *Le Nouveau Guide d'Ostende et du Littoral, saison 1904*, Oostende, 1904, p. 37.

12. *Guide-Plan Ostende*, s.l., Agence Poirette, ca 1930.

13. C. LOONTIENS, *Le fort Napoléon, son histoire, le musée, catalogue descriptif illustré*, Oostende, l'Echo d'Ostende, 1933.

gesticht¹⁴. De directe aanleiding en bestaansreden van het museum, geopend in 1923, waren de Engelse blokkadeacties van 1918. Zoals te Oostende de *Vindictive* tot zinken werd gebracht liet men in Zeebrugge drie verzwaarde schepen zinken op de zogenaamde St.-George's day.

Dit museum te Zeebrugge kreeg een Naamloze Vennootschap als juridische basis. Het vond onderdak in het staatsgebouw dat dicht bij de muur van Zeebrugge was gelegen.

Omstreeks 1930 waren de toegangsprijzen als volgt : 3 frank, 1,25 frank voor kinderen en 0,25 frank voor oorlogsinvaliden. Groepen en scholen kwamen tegen een gereduceerd tarief binnen¹⁵. Dat Stinglhamber de mogelijke toeristische aantrekkingskracht van zijn museum niet onderschatte bewees hij door de oprichting van het «Syndicat d'Initiative de Zeebrugge» met zetel in het museum. Zo'n syndikaat was van Franse origine¹⁶ en had tot doel het toerisme in de betrokken regio te promoveren. Stinglhamber als afgevaardigd beheerder¹⁷ nam het dagelijks beheer van die organisatie waar.

Te Brugge ontstond nog een tweede dergelijk museum ; het Erkentelijkheidsmuseum dat in de Kruispoort onderdak vond. De aanleiding voor de oprichting van het museum was het dodelijk ongeval dat Koning Albert I overkwam. De dood van «le roi soldat» bracht enkele Bruggelingen op het idee om de Eerste Wereldoorlog te Brugge met een museum te herdenken. De bezieler van het project was A. Haezaert, griffier bij de rechtbank van eerste aanleg te Brugge¹⁸.

14. STINGLHAMBER (Gustave) 30/10/1870 - 18/03/1952.

A. DUCHESNE, *Gustave Stinglhamber*, in : *Biographie Belge d'Outre-Mer*, VI, Brussel, 1968, kolom 944-948.

M. CONSTANDT, *Het Zeebrugge Museum 1923-1980*, in *Museumleven*, X, 1982, pp. 57-65.

15. *Indicateur Officiel des Lignes du Littoral du 1er juillet au 15 septembre*, s.l., N.M.V.B., 1931, p. 68.

16. Voor een eerste situering van het verschijnsel «Syndicat d'initiative» of «ondernemingssyndikaat» zoals de gebrekkige vertaling luidt, zie : *Mémorial du Royal Touring Club de Belgique 1895-1955*, Brussel, T.C.B., 1955, pp. 99-101.

17. *Annuaire T.C.B. 1935*, Brussel, T.C.B., 1935, p. 784.

18. *Annuaire administratif et judiciaire de Belgique*, Brussel, E. Bruylant, 1935, p. 321.

Het eerste resultaat van dat idee werd vanaf 11 november 1935 geëxposeerd in de concertzaal in de St.-Jacobsstraat¹⁹. De publieke respons leek bevredigend en men keek uit naar een definitieve huisvesting. In 1936 werd het stadsbestuur bereid gevonden om de Kruispoort op te knappen om er het museum in onder te brengen. Die plaats leek vrij interessant gezien de nabijheid van het Gezelle-museum, de Molen, de Gilde van St.-Sebastiaan en de Muur der Gefussilieerden.

Tot de belangrijkste medewerkers mogen wel de kunstschilder Van Sassenbroeck en de kunstsmid Van Muylder met miniatuurwapens gerekend worden²⁰. Op 3 juli 1938 had de officiële opening plaats²¹. Het is duidelijk dat dit initiatief niet te volle kon ontwikkelen daar een nieuwe wereldoorlog kort erop werkelijkheid werd.

Naast de voornoemde oorlogsmusea te Oostende en Zeebrugge zijn er nog twee herdenkingsinitiatieven langs de Belgische kust te weerhouden. Zo werd te Knokke de Duitse batterij Willem II tot een commercieel herdenkingsoord uitgebouwd en werd te Middelkerke vanaf 1933 de bunkers van vice-admiraal Von Schroeder en de generale staf door de Invalidenbond als museum opengehouden²².

Vanuit Oostende en Zeebrugge waren beiden natuurlijk per kusttram vlot bereikbaar.

Daarnaast was er in de genoemde steden interesse voor de talrijke soldatenkerkhoven, de Menenpoort te Ieper, het bloedige Front rond Steenstrate het noodhospitaal in het hotel Ocean in De Panne, de ruïnes van de kerk van Woesten, de noodbarakken te Nieuwpoort en zo veel meer sites.

Die belangstelling kwam er vrij vroeg na de wapenstilstand want omstreeks 1919 verscheen al een brochure bij de «Pers en Publiciteitsdienst van het Ministerie van Spoorwegen, Zeewezen, Posterij-

19. *Het Erkentelijkheidsmuseum*, in : Brugsch Handelsblad, 26/10/1935, 9/11/1935 en 21/12/1935 steeds p. 2.

20. *Heropening van het Erkentelijkheidsmuseum door schepen Ryelandt te Brugge*, in : Brugsch Handelsblad, 11/06/1938, p. 4.

21. *Officieele opening van het Erkentelijkheidsmuseum der Kruispoort te Brugge*, in : Brugsch Handelsblad, 9/07/1938, p. 4.

22. D.T., *Het oorlogsmuseum te Middelkerke*, in : De Badgast, I, 1933, 17, p. 2.

en en Telegrafen» over de «Roemrijke Slagvelden»²³. Daarin werden vier reisroutes voor de frontstreek voorgesteld hetzij met een motorfiets, fiets of gewoon te voet. Als mogelijke vertrekpunten hiervoor werden Oostende en Brugge voorgesteld.

Naast de reeds genoemde individuele uitstapjes vanuit Oostende naar de frontstreek werden er in die stad ook initiatieven genomen voor een collectief bezoek aan de slagvelden.

Zo'n gezamenlijke uitstap werd geregeld georganiseerd door de directie van het «Royal Phare Hotel» op de Oostendse zeedijk. Dat hotel was in 1920 in handen gekomen van een Engelse groep die haar clientele vooral onder landgenoten hoopte te vinden. Gezien de grote belangstelling onder de Engelsen voor de frontstreek en om haar concurrentiepositie te verbeteren legde de hoteldirectie begeleidde autobusuitstappen in²⁴. Zo werden de gasten in de gelegenheid gesteld vanuit het hotel heen en terug naar de slagvelden te reizen onder begeleiding van een gids. Naast dit eerder beperkt gebleven initiatief werd op deze trend ook ingespeeld door reisbureau's. In de Vlaanderenstraat was het «British Travel Bureau» gevestigd. Meer bepaald vanuit de vestibule van de cinema «Forum» werd «since 1923 by an Ex-Service Englishman²⁵» geopereerd. Die zaakvoerder was een zekere W. Oeters²⁶. De reisdoelen waren Nederland, Brussel, Ieper en de Yzerstreek, en een namiddagexcursie naar Zeebrugge en Brugge. Te Zeebrugge werd ondermeer het voornoemde museum bezocht. Vermelden we nog dat het reisagentschap in 1926 een reisgidsje voor de Belgische kust uitgaf²⁷.

23. GROOT HOOFDKWARTIER, *Op de roemrijke slagvelden : Belgisch front aan den IJzer*, Brussel, Pers- en Publiciteitsdienst van het Ministerie van Spoorwegen, Zeewezen, Posterijen en Telegrafien, [1919].

24. Dat een hotel begeleidde reizen naar de frontstreek inlegde is zeker geen unicum. Zie bijvoorbeeld de opname nr. 10719-10 van de Ieperse/Oostendse fotograaf Maurice Antony. In : K. VAN ISACKER, Op. cit. p. 44. Daarop ziet men een autobus van het «Grand Hôtel de la Reine» van Menen die voorbij de vernielde lakenhalle van Ieper rijdt.

25. *Programme des fêtes de la saison au littoral et à bruges*, Oostende, Publimar, 1929².

26. Idem.

27. *The Golden Guide to the Belgian Resorts*, Oostende, The British Travel Bureau, 1926.

Dichtbij dit «British Travel Bureau» kwam in 1919 in de James Ensorgaanderij de «Wipers Auto service» met «daily char-a-banc cars with British drivers to the Battlefields, Brussels, Bruges, Holland ...²⁸.» Beide genoemde agentschappen waren dus duidelijk van Engelse origine en gerund met medewerking van Engelse ex-militairen, en klaarlijkkelijk op Engelse bezoekers afgestemd.

Dat de Vlaanderenstraat met zijn centrale positie tussen de zeedijk en het Wapenplein een interessante toeristische zone was wordt nog eens bewezen door het derde reisbureau dat er kwam. Op de hoek van de Vlaanderenstraat en de Van Iseghemlaan was er het filiaal van de «The Internationaal Travel Agency» dat onder het handelsmerk «The Blue Cars» werkte²⁹. Van hieruit vertrokken de zogenaamde «Blue Cars» naar Sluis en Middelburg in Nederland, naar Duinkerke en Arras in Frankrijk. Voor eigen land kon men inschrijven voor een tocht naar Brussel, Antwerpen, Brugge, Zeebrugge en naar de «Champs de Bataille». Deze laatste uitstap behelsde zowat alle bekende oorlogsrelicten.

Voor de toeristen die met de trein uit Antwerpen, Doornik, Brussel, Charleroi, Gent ... kwamen en de slagvelden wilden bezoeken had de «Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen» te Oostende een autobus klaar³⁰. Van 15 juni tot 30 juni enkel de maandag, maar tussen 1 juli en 15 september werd die ook nog de dinsdag ingelegd. De uitstap die om 9 u. 40 begon en de ronde som van 50 fr. kostte, verliep langs het Kanon van Leugenboom, Diksmuide, Engels kerkhof van Tyne Cot, Ieper, het Frans kerkhof te Kimmel, de Dodengang te Diksmuide, de sluizen van Nieuwpoort en de onderstand te Middelkerke. Omstreeks 18 u. was men terug aan het station van Oostende.

Dat ook vanuit Brugge dergelijke reizen werden ingericht wordt bewezen door : «Numerous tourist-agencies organize wonderful (sic)

28. *Belgium, her cities and her coast*, Londen, The Southern Railway of England, 1936¹², p. 38. Op p. 10 over het British Travel Bureau.

29. *Comment visiter la Belgique par «The International Travel Agency» avec «The Blue Cars»*, Brussel, 1928, pp. 53-66.

30. *N^e M^o der Belgische Spoorwegen haar rondritten par autocar*, Brussel, N.M.B.S., april 1938, (Vrouwblad nr. 15)

excursions to the Battlefields, Dixmude, Ypres, Middelburgh, Ghent, Antwerp, Brussels, etc³¹».

Een dergelijk bureau was het Brugse filiaal van «The International Travel Agency» dat op de Simon Stevinplaats gevestigd was. De «Blue Cars» vertrokken er ondermeer voor een uitstap naar de slagvelden³². Een concurrent was het «Central Advertising and Touring Agency», kortweg C.A.T.A. Tours. Dat was te bereiken op drie punten ; in de Sint-Catharinastraat, een kiosk aan het station of op de markt. De garage en administratielokalen bevonden zich aan het Fort Lapin. De voornaamste reisdoelen waren naast de slagvelden ; Antwerpen, de Belgische kust, Brussel, Gent, Middelburg, Sluis en Arras³³. Naast deze «autocar excursions» kon men er ook terecht voor hotelreservaties, boekingen voor alle mogelijke reizen en voor wisseloperaties.

Deze onderneming zou filialen te Gent, Blankenberge, Knokke en Oostende hebben gehad³⁴. De zaakvoerder was René G. Daled. Terloops weze opgemerkt dat diens broer de uitbater was van het «Hôtel de Flandre» te Oostende.

Natuurlijk verdwenen na verloop van tijd, al dan niet als gevolg van de massale toeristenstroom, een aantal puinhopen en oude versterkingen. Die hadden voor sommigen een sentimentele waarde. Dat werd ook sterk betreurd door Gustave Stinglhamber, die in 1928 samen met Langdale hiervoor een aktiegroep wou opzetten³⁵. Die aktiegroep rond de «Battlefields» zou de publieke belangstelling rond de getuigenissen van de Eerste Wereldoorlog levendig moeten houden en ook streven naar een optimaal behoud ervan. Het resultaat van die oproep is ons niet bekend.

Het oorlogstoerisme heeft tot het ontstaan van een reeks reisbureau's geleid die mettertijd een ruimer actieveld gingen bestrijken.

31. J. FRANCK, *Bruges and the Belgian sea-resorts*, Brugge, 1929, p. 21. Terloops weze opgemerkt dat Brugge soms wel bijna als deel van de kust werd beschouwd.

32. *Comment visiter...*, Brussel, 1928, pp. 91-96.

33. *C.A.T.A. Tours Bruges*, Brugge, [1935].

34. H.A. NEWELL, *Bruges, The City of the seven wonders. An illustrated guide with map and plans*, Brugge, J. De Plancke, s.d.

35. *La Saison d'Ostende*, 2/09/1928, p. 2.

Naast het inleggen van reizen werd ook hotelreservatie en boekingen voor buitenlandse reizen aangenomen.

Het viel op dat ere-kolonel Gustave Stinglhamber in het naoorlogse toerisme in Vlaanderen een vrij grote rol heeft gespeeld. Vooreerst door de uitbouw van het museum te Zeebrugge met het daaraan verbonden informatiekantoor voor de toerist. Maar ook bij de uitbouw van het Fort Napoleon te Oostende en voor de behoud van de Yzerstreek was hij actief. Daar die initiatieven voornamelijk voor Engelsen bedoeld waren kunnen we bij Stinglhamber wel Anglofiële gevoelens vermoeden.

De Engelsen lieten zich echter hierin ook niet onbetuigd. Denk maar aan het hotel te Oostende waar de Engelse directie uitstappen organiseerde en aan de Engelse bezetting van de meeste reisbureau's. Ook de benaming van de meeste agentschappen was Engelstalig. Maar toch dringt zich de vraag op of de toenemende stroom van Engelse toeristen het verlies van de Duitse toeristen volledig zou hebben gecompenseerd. Dat de Duitsers een hele tijd niet gewent waren in toeristisch België staat ons inzien wel vast. We zouden dan ook niet durven stellen dat dit nieuw gegeven, het bezoek aan de getuigenissen van de Eerste Wereldoorlog, meteen tot het herstel van het peil van het vooroorlogse toerisme heeft geleid. Daarenboven mag ook de schade aan de toeristische infrastructuur niet uit het oog verloren worden. Toch hebben we de indruk dat zowel Brugge als Oostende behoorlijk hebben geprofiteerd van die nieuwe trend. De Engelsen hadden immers slechts de keuze tussen Dover - Oostende en Harwich/Hull - Zeebrugge om West-Vlaanderen rechtstreeks binnen te komen. Voor Oostende en Brugge was de kans groot dat die toeristen er een gedeelte van hun continentaal verblijf doorbrachten.

We hopen met dit verkennend overzicht het belang van het oorlogstoerisme te hebben aangetoond.

FERDINAND AUGUSTIJN SNELLAERT **— VAN ARMEN HUYZE BEN IK «NIET» —**

Ludo VALCKE

De geneesheer F.A. Snellaert (Kortrijk 1809 - Gent 1872) heeft, vooral sinds de herdenkingsvieringen in 1972, bij velen opnieuw de plaats ingenomen die hij verdient : opvolger van Jan Frans Willems geëerd met de titel «Vader van de Vlaamse beweging» en medecompaan van Prudens Van Duyse, Philippe Blommaert, Johan De Laet en andere Consciences.

Anno 1985 is Snellaert op heel wat terreinen uit de duisternis getreden. Over zijn werken en leven is vrij veel bekend. Over de familie Snellaert en meer bepaald over zijn vader en moeder zijn we niet met zoveel exacte gegevens begiftigd. Vooral de kennis van de financiële draagkracht van de familie vertoont belangrijke lacunes.

Over de eventuele verwantschap heen met Willem en Claes Snellaert, vermeld in «Het Schilder-Boeck» van Carel Van Mander (Haarlem 1604) komt men terecht bij Joannes Jacobus Snellaert die op 29 juni 1773 in het huwelijk trad, te Kortrijk in de St.-Maartenskerk, met Anna Catharina Felhoen.

Uit dit huwelijk werden zeker zeven kinderen geboren, namelijk :

- Maria Carolina Benedicta, 21 maart 1774, later doopmeter van Ferdinand Augustijn ;
- Joannes Joseph en zijn tweelingszuster
- Florentina Joanna, 13 augustus 1775 ;
- Willem Karel Joseph, 10 juni 1780, vader van Ferdinand Augustijn ;
- Isabelle, 28 februari 1782 ;
- Constantijn, 3 augustus 1783 ;
- Franciscus Joseph, 28 februari 1785. Hij huwde 2 maal, eerst met Reine Bolle, nadien met Anna Catharina Pringiers.

Willem Karel huwde op 16 juli 1806 met Maria Josepha Monteyne. Dit paar zette zes kinderen op de wereld, namelijk :

- Jan Adolf (1807-1809) ;
- Ferdinand Augustijn (1809-1872) ;
- Justina Regina (1811-1903) ;
- Natalie Jozefa (1813-1882) ;
- Alexander Jozef (1816-1893) ;
- Jan Willem (1817-1893).

Na het overlijden, in 1826, van moeder Monteyne hertrouwde Willem Karel met Coleta Affenaer(e). Dit huwelijk bleef kinderloos.

Meteen zijn alle rechtstreeks betrokkenen bij wat volgt, opgesomd en kan aandacht besteed worden aan de vraag hoe financieel sterk of zwak het gezin Snellaert-Monteyne stond.

In de naoorlogse literatuur over F.A. Snellaert heerst enige verscheidenheid bij de bepaling van de economische draagkracht. J. Crick noemt de ouders van Ferdinand Augustijn «weinig bemiddelde ouders»¹. Bij L. Elaut heet het dat ze «weinig bemiddelde lieden»² waren. A. Deprez spreekt van «niet arm maar toch weinig bemiddeld»³. R. Gheyselinc situeert de familie in de betere middenstand⁴. Ook het feit dat Ferdinand Augustijn zijn doktersopleiding in het leger ging volgen, wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd. R. Gheyselinc is van mening dat de familie gegoed geweest moet zijn vermits F.A. Snellaert als «onbezoldigd kwekeling» (leerling) toch zelf moest instaan (via de familie) voor logies en andere uitgaven⁵. A. Deprez schrijft dat vader Snellaert opgetogen was met de idee dat hij als weduwnaar met kinderen de last van 1 zoon kon afschudden terwijl die toch, en wel op kosten van de staat, voor dokter kon studeren⁶.

1. J. Crick : *Dr. F.A. Snellaert, Dr. Guislain, Fr. De Potter, Fl. Van Duyse*. Sint-Amansberg-Gent, s.d. (1948) p. 5.

2. L. Elaut : *F.A. Snellaert, de geneesheer* in Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde (KVATL), 1969, 2, p. 188.

3. A. Deprez : *De jonge Snellaert (1809-1838)* in Verslagen en Mededelingen KVATL, 1970, 1, p. 10.

4. R. Gheyselinc : *De chirurgijn Snellaert* in Nieuw Vlaams Tijdschrift 23 (1970) 9, p. 924.

5. R. Gheyselinc : o.c. p. 931.

6. A. Deprez : o.c. p. 12-13.

Een nog weinig gebruikte bron, die vaak richtinggevende informatie kan geven bij dergelijke financiële twistvragen, is spijtig genoeg niet meer beschikbaar. De erfenisaangiften namelijk voor Kortrijk Stad, zowel voor 1826 als voor 1837, respectievelijk het overlijdensjaar van de moeder en van de vader, zijn niet bewaard. Dit is des te meer te betreuren daar bij de dood van moeder Monteyne de kinderen Snellaert nog minderjarig waren zodat de erfenisaangifte heel wat ophelderende gegevens moet bevat hebben.

De beroepsvermeldingen in officiële akten — geboorte, huwelijk, overlijden — kunnen enigszins als alternatief gelden. Daaruit kan een beeld opgebouwd worden dat echter vrij vaag en schemerig blijft.

Volgende beroepsaanduidingen zijn bekend :

- vader Willem Karel verschijnt in 1806 bij zijn huwelijk als schoenlapper⁷, in 1807⁸ en 1809⁹ als visverkoper. In 1840, 3 jaar na zijn dood, vinden we hem als schoenmaker terug¹⁰. Vóór zijn dood in 1837 zou hij bediende bij de Berg van Barmhartigheid geweest zijn¹¹ ;
- Willem Karels oudste broer, Joannes Josephus, oefent in 1806 het beroep uit van bakker⁷ ;
- Ook Willem Karels jongste broer, Franciscus Josephus, is, in 1825, bakker¹².

Bij de families die zich rond het gezin Snellaert bewegen, zoals Nounkele en Pringiers, en bij de vrienden en bekenden die optreden als getuigen bij doop, huwelijk of overlijden, horen beroepsaanduidingen zoals slager, visverkoper, kruidenier, behanger, wapenmeester. Daarmee is het element middenstand duidelijk aange-toond. Het begrip middenstand kan echter een uiterst verscheiden lading dekken en kan evengoed slaan op een geslaagde timmermans-

7. Burgerlijke Stand Kortrijk, huwelijken, Snellaert-Monteyne, 16 juli 1806.

8. B.S. Kortrijk, geboorten, Jan Adolf Snellaert 25 sept. 1807.

9. B.S. Kortrijk, geboorten, Ferdinand Augustijn Snellaert, 21 juli 1809.

10. R.A.K. Mod. Archief, hypotheken, overdrachten dl. 260 nr. 60.

11. F. Comer : *De stamboom van Ferdinand Augustijn Snellaert* in Verslagen en Mededelingen K.V.A.T.L., 1969, 2, p. 215-216.

12. R.A.K., Mod. Archief, hypotheken, overdrachten dl. 77 nr. 3

baas met knechten, die eigenaar is van zijn eigen bedrijf en van meer als op een kleine kruidenier, in een huurwinkeltje en met 2 al even berooide klanten per dag.

Blijft dus de vraag waar de familie Snellaert-Monteyne zich ergens bevindt op de financiële middenstandsladder.

Een nog minder gebruikte en ook vrij moeilijk te hanteren bron zijn de hypotheekregisters. De raadpleging gebeurt in drie fases. Eerst kijkt men na in de alfabetische lijst of de gezochte naam voorkomt. Als de naam opgenomen is, wordt verwezen naar het eigenlijk register (deel en nummer) (repertorium) waar bij de naam alle overdrachten vermeld staan. Bij elke overdracht wordt verwezen naar het overschrijvingsregister d.w.z. naar de plaats waar de volledige akte terug te vinden is.

De consultatie van die bron is voor de Snellaertfamilie spijtig genoeg niet onverdeeld succesvol. De alfabetische lijst vermeldt namelijk :

- Snellaert Guillaume Charles : vol. 22 nr. 8558 bis
- Snellaert Jean, boulanger : vol. 22 nr. 8558
- Snellaert Guillaume, la succession : vol. 22 nr. 8558 bis
- Snellaert les héritiers de Guillaume Charles Joseph, Gand et Bruxelles, vol. 180 nr. 353.

Volume 22 van het verwijzingsregister is bewaard maar achteraan ontbreken een aantal bladen o.m. die waarin de nummers 8558 en 8558 bis opgenomen zijn. Daardoor is meteen de weg afgesloten om snel de eigenlijke overdrachtakten terug te vinden. Alleen een zoektocht in de chronologisch opgestelde overschrijvingsregisters kan hier nog soelaas bieden. Het verwijzingsregister 180 nr. 353 leert dat de akte i.v.m. «les héritiers de Guillaume Charles Joseph Snellaert» integraal gelezen kan worden bij de overdrachten, volume 260 akte 60 : Onderstaande gegevens zijn dan ook aan die akte ontleend¹³.

De akte is in het Nederlands opgesteld en vermeldt dat op 28 januari 1840 voor notaris Willem De Deken te Kortrijk verschenen is : advocaat Leonard Rosseeuw, als gevolmachtigde van :

1. Coleta Josepha Affenaere, weduwe zonder kinderen van Willem Karel Joseph Snellaert, bijzondere, wonende te Gent, handelend

13. R.A.K., Mod. Archief, hypotheeken, overdrachten reg. 260 akte 60.

1. op basis van de gemeenschap van goederen tussen haar en Willem Karel J. Snellaert ;
2. Ferdinand Augustijn Snellaert, doctor in de medecijnen te Gent ;
3. Juffrouw Justine Regine Snellaert, bijzondere, zonder beroep te Gent ;
4. Juffrouw Natalia Josepha Snellaert, bijzondere, zonder beroep te Gent ;
5. Alexander Josephus Snellaert, schrijver te Brussel ;
6. Joannes Snellaert, slotmaker te Brussel.

De eerste vijf hebben reeds op 21 december 1838 — op dat ogenblik verbleef Alexander nog in Rijsel — volledige volmacht gegeven aan Leonard Rosseeuw. Joannes Snellaert deed dit eerst op 2e Kerstdag 1839. Aan Rosseeuw wordt opgedragen om de erfenis Snellaert-Monteyne via openbare verkoop te liquideren. De kinderen Snellaert zijn erfgenamen, elk voor 1/5. Coleta Affenaere tekent de volmacht niet, tenzij met een kruisje omdat ze niet kan schrijven, een grote uitzondering in de familie Snellaert.

Volgt dan de opsomming van de te verkopen goederen met de lasten en voorwaarden.

1. Een huis en erf in de «Paepegaeystraet 41» te Kortrijk¹⁴. Het huis bevat een kelder ; gelijkvloers een winkel, een kamer, een keuken met waterpomp en een koer ; op de 1ste verdieping twee slaapkamers en een «achterkaemerken» ; op de zolder twee plaatsen. Het huis is bewoond door Petrus Nounckele¹⁵, visverkoper die 163,28 fr. huur per jaar betaalt.

Dit huis is dubbel belast :

- a) met een eeuwig en erfelijk kapitaal van 1.904 fr. 36 ct. à 5 % per jaar, ingesteld door Joannes Willem Snellaert¹⁶ respectie-

14. Paepegaeystraat, nu Papenstraat.

15. Petrus Nounckele, vishandelaar, treedt in 1806 op als huwelijksgetuige voor Willem Karel Snellaert. De huwelijksakte vermeldt voor Petrus «neef van de bruidegom». Een zuster van moeder Snellaert huwt met Jean Nounckele, slager, die als getuige tekent bij de geboorte van Ferdinand Augustijn Snellaert. Ene Anna Catharina Pringiers is gehuwd met Joseph Nounckele, vleeshouwer.

16. Wie is die Joannes Willem Snellaert ? Is hij een broer van Joannes Jacobus († 1805), grootvader van Ferdinand Augustijn of is het een nog oudere Snellaert maar werd de akte voor het eerst in 1807 geregistreerd ?

velijk broodbakker en schoenmaker te Kortrijk en geregistreerd in 1807 ;

- b) met de «pieuse fondatie», in 1777 op het huis gevestigd door Petrus Felhoen¹⁷. De fondatie voorziet jaarlijks in 12 gelezen missen «tot laevenisse van zijne ziele mits gaeders van zijne overledene huysvrouwe».

Beide lasten moeten door de koper overgenomen worden maar de kapitaallast mag in mindering gebracht worden op de koopsom.

2. Een huysekin en erf in de Lambrechtstraete 17 te Kortrijk, verhuurd voor 78 fr. per jaar.
3. Een woonhuis met 1771 m² tuin en zaailand te Wevelgem. Het huis is van recente datum, gebouwd in steen en is de oostwoonst van een tweewoonst. Het huis bevat een keuken, kamer, weefkamer, washuis, grote kelder, voutekamer, zwingelkot en geitehok. Het is verhuurd voor 87 fr. 7 ct. per jaar. De «steenput» (waterput) die op dit bezit gelegen is, is in gemeen gebruik met de volgende koop.
4. De westwoonst van de tweewoonst, «in steen onlangs gebouwd» en voor de rest identiek aan nummer 3.
5. Een huis te Gullegem met 885 m² tuin. Het huis heeft een keuken, werkwinkel, slaapkamer, keldertje, voutekamer, washuis, achterkamer en nog een slaapkamer. Het paalt aan de Kleine en aan de Grote Ieperstraat en heeft 2 huurders die respectievelijk 50 en 36 fr. huur per jaar betalen.
6. Een woonhuis te Gullegem, zelfde omgeving als 5, met 1771 m² grond, een keuken, weefkamer, werkwinkel met «zolderinge» washuis, kelder, voutekamer, steenput en verdere gerieflijkheden, verhuurd voor 76 fr. 19 ct. per jaar.
7. Een woonhuis te Kuurne «uyt den grond in steen nieuw gebouwd en gedekt met pannen», met 26 a 56 ca (2656 m²) grond, een steenput, een gemeen uitgangspoortje (met koop 8), een keuken, slaapkamer, washuis, weefkamer voor 2 getouwen, voutekamer, zolder met 2 kamers, zwingelkot, varkenshok en

17. De naam Felhoen verschijnt in de Snellaertfamilie bij het huwelijk in 1773 van de grootouders van F.A. Snellaert. Joannes Jacobus huwt dan met Anna Catharina Felhoen, dochter van Michael (cfr. supra).

- aalput. Het huis paalt aan de «Ouden Brugschen heirweg» en is verhuurd voor 103 fr. 40 ct. per jaar.
8. Een woonhuis te Kuurne, palend aan en identiek aan koop 7.
 9. Een partij zaailand te Bellegem, 35 a 42 ca (3542 m²) groot, verhuurd voor 59 fr. 87 ct. per jaar.
 10. Een schuldvordering, eisbaar op 31 jan. 1842, met een kapitaal van 1.000 fr., ten laste van Martinus Loof, landbouwer te Wevelgem en met een interest van 50 fr. per jaar.

Bij elke koop moet de koper, naast de koopsom, een instelpenning¹⁸, godspenning¹⁹ en lijfkoop²⁰ betalen.

De kopers moeten ook opdraaien voor de kosten die gemaakt werden voor het drukken, ronddragen en publiceren van de plakbrieven en voor de oproepen i.v.m. de openbare verkoping.

De kopers van de 2 kavels in Kuurne betalen extra — resp. 10 en 40 fr. — voor de bomen die op de percelen aangeplant werden.

Na de opsomming van de te koop aangeboden goederen volgen de voorwaarden «van verkooping». Ze zijn grotendeels bedoeld om de rechten van de verkopers te beschermen en komen samengevat hierop neer :

- De verkoop gebeurt per opbod van minstens 10 fr. ;
- iedereen mag bieden maar moet, indien gevraagd, zijn solvabiliteit kunnen bewijzen ;
- de verkopers kunnen hun keuze maken uit de kandidaatkopers en de loten scheiden of bijeenvoegen zoals zij verkiezen ;
- de kopers kopen een volledig lot, geen onderdelen ervan ;
- de kopers aanvaarden de goederen met alle rechten en lasten die erop rusten (erfdienstbaarheden, grond- en kerkdis - en/of jaarrenten) ;
- de kopers ontvangen de pachtgelden vanaf de dag dat de koopsom betaald is. Ze betalen vanaf 1840 alle grond- en personele belastingen ;

18. Strijkgeld = premie voor wie het eerste bod doet.

19. Godspenning = handgeld dat ontvangen wordt om een koop- of huurovereenkomst tot stand te brengen.

20. Lijfkoop : het geld dat bij het sluiten van een koop door de koper betaald wordt om op de koop te drinken.

- de betaling van alle extra kosten (penningen, notarisloon, registratierechten...) gebeurt binnen de 3 dagen na de definitieve toewijzing, bij notaris De Deken ;
- alle betalingen moeten gebeuren in gangbaar goud- of zilvergeld ;
- betwistingen worden beslecht door de rechtbank van 1ste aanleg te Kortrijk ;
- ook de rouwkoop is voorzien. Wanneer een koper zijn koopverplichtingen niet nakomt, zal, na een verwittiging door een deurwaarder, het lot opnieuw te koop aangeboden worden. Indien de herverkoop meer opbrengt dan bij de eerste verkoop is de meerprijs voor de verkopers. Is de 2e verkoopprijs lager dan de eerste keer dan moet de eerste koper het verschil bijpassen.

De verkoop gebeurt in 2 zitdagen. De eerste zitdag heeft plaats te Kortrijk Buiten in de herberg «Den Hazewind» op 28 januari 1840. De Kortrijkse bakker Leo Hespel en Petrus Devlaeminck, commissaris treden op als getuigen. Op alle loten wordt een bod gedaan. Op 1 februari 1840 om 9 uur heeft, opnieuw in «Den Hazewind» de definitieve toewijzing plaats nadat een hoger bod werd gedaan op bepaalde kavels. De toewijzing ziet er als volgt uit :

koop	koper	prijs
1.	Carolus Noppe, timmerman, Kortrijk	3.000 fr.
2.	Coleta Gernay, particuliere, Kortrijk (notaris P. Lefevre sluit de koop als gevolgmachtigde)	1.510 fr.
3.	Frederic Callemein, timmerman, Kortrijk	1.550 fr.
4.	Frederic Callemein, timmerman, Kortrijk	1.450 fr.
5 en 6	Franciscus A.G. Van Santvoorde, fabrikant, Kortrijk	3.000 fr.
7.	Joannes De Mets, landbouwer, Kortrijk Buiten	2.575 fr.
8.	Joannes de Mets, landbouwer, Kortrijk Buiten (koop 7 en 8 worden gesloten door Martinus Saverys, broodbakker te Kortrijk, maar voor rekening van J. De Mets)	2.575 fr.
9.	Felicitas Vercruysse, weduwe van Xaverius J. Vercruysse, koopvrouw, Kortrijk	1.500 fr.
10.	Felix Rosseeuw, fabrikant, Kortrijk	720 fr.

Samen : 17.880 fr.

Onder het gras van die openbare verkoop schuilt echter een stevige adder die alle voor de hand liggende conclusies over het toch onverwacht groot bezit van het gezin Snellaert-Monteyne in grote vraagtekens doet veranderen.

Onder de verkoopvoorwaarden staat immers een bepaling die er

eigenlijk niet helemaal thuis hoort, namelijk : «De koopers verbinden zich respectievelijk te betaalen binnen den tijd van dertig daegen, te rekenen van den dag der volkomene toewijzing hunner principaele koopsomme met de prijswaarde der boomen op den voet en wijze als hier vooren is uytgedrukt te weten : Een vierde deel in handen van den gevolmagtigden der verkoopers en 't hunnen behoeve en de dry andere vierde deelen in handen van den heer Petrus Rosseeuw, ontvanger der Borgerlijke godshuizen der Stad Kortrijk en ten behoeve van de Gezeyde Borgerlijke Godshuizen behalvens liquidatie tusschen gezegd bestuer en verkoopers».

Bovenstaande bepaling herleidt het aandeel van de erfgenamen Snellaert tot 1 vierde van de opbrengst van de verkoop terwijl 3/4 aan de Burgerlijke Godshuizen wordt afgedragen. Het waarom van die bepaling krijgt in de akte zelf geen enkele verklaring tenzij dat het gaat om een «liquidatie» d.w.z. een vereffening, een afrekening. Waarvan echter ? Het heeft geen schijn van een gift of een schenking. Dit zou ten andere wel plechtig geacteerd zijn en zeker niet met een term als liquidatie. Een — zij het snelle — zoektocht in dit archief van de «Borgerlijke Godshuizen» dat op het Kortrijks Stadsarchief berust, leverde geen enkele aanwijzing op²¹.

Eens te meer blijkt hoe betreuenswaardig het is dat de erfenisangiften voor Kortrijk in de bewuste periode niet meer kunnen geconsulteerd worden.

Misschien bestond er één of andere overeenkomst tussen Willem Karel Snellaert en de Burgerlijke Godshuizen. Heeft vader Snellaert geld geleend ? Waar echter komt dan dit toch ruim bezit aan onroerend goed vandaan ? Is er een connectie met de vermelding van F. Commer dat Willem Karel Snellaert bediende geweest is bij de «Berg van Barmhartigheid» ? Is er bij de verwerving van dit onroerend goed of van een deel ervan gebruik gemaakt van eigen geld én van kapitaal van de «Berg» of van de «Godshuizen» en

21. Werden doorgenomen : S.A.K. Mod. Archief, voorlopig nummer 694 : burgerlijke godshuizen : aankoop, ruil onroerend goed 1833-'68.

764 : liefdadige instellingen : leden en personeel.

1459 : rekening van de burgerlijke godshuizen 1840-'49. Het eigenlijk archief van de «Borgerlijke Godshuizen» berust nog steeds op het O.C.M.W.

wordt dit nu terugbetaald ? De vermelding bij enkele van de bezittingen «recent in steen gebouwd» wijst op jonge herbouwingen of nieuwbouw. Ook daarvoor was kapitaal nodig.

Was moeder Monteyne de leverancierster van de nodige fondsen ? Het is weinig waarschijnlijk. Zij is de dochter van Petrus Joannes Monteyne die op minderjarige leeftijd huwt met Maria Theresia Reynaert, weduwe van Carolus *Pringiers*. Bij haar huwelijk in 1806 is zij «naaister»⁷. Indien zij uit een goeude familie stamde, zou de vermelding eerder «bezondere of particuliere» zelfs «rentenierster» geweest zijn.

De naam *Pringiers* duikt nog op bij de familie Snellaert. Willem Karels jongste broer, bakker Frans Joseph — verwijzen die namen naar de Oosterlijkse keizerlijke familie ? — sloot immer een tweede huwelijk met Anna Catharina *Pringiers*. Die dame verkoopt in 1825 haar erfdeel in een huis in de Lammerstraat te Kortrijk (voorheen Boerekerkhof 10). Zij is de dochter van de overleden Joannes Joseph *Pringiers*, slachter te Kortrijk en samen met haar moeder Anna Catharina Florin en haar 2 broers Joannes en Augustinus, beiden «jongman en zonder beroep» erfgenaam voor 1/3 van het bovengenoemde huis²² dat ze verkopen aan Zacharius *Pringiers*, vleeshouwer te Kortrijk, oom en eigenaar van een ander derde van het huis. Eén derde brengt 328 gulden 57 cent op.

Dezelfde bakker Frans Joseph Snellaert blijkt volgens de oorspronkelijke kadastrale legger van de Stad Kortrijk, vastgesteld op 10 juni 1834, eigenaar van een hoeve te Kortrijk met een oppervlakte van 4.719 m²³. Het is waarschijnlijk dit bezit dat hij in februari 1842 verkoopt, enkele maanden later vervangt door de helft van een ander huis dat hij aankoopt en door percelen bos en grond die hij in 1845 verwerft.

22. R.A.K., mod. Archief, hypotheken, overdrachten vol. 77 nr. 3.

Het tweede-derde van het huis is in het bezit van Joseph, vleeshouwer ; Ferdinand, vleeshouwer ; Marie, jonge dochter ; Anna Catharina (gehuwd met Joseph Nounckele, vleeshouwer) ; Albertus, jongman, zonder beroep ; allen met de naam *Pringiers*. Zijn dit de kinderen, geboren uit het huwelijk van Carolus *Pringiers* en Maria Theresia Reynaert (grootmoeder van moederszijde van F.A. Snellaert) ?

23. Prov. West-Vlaanderen, arrondissement Kortrijk, 1ste kanton, Stad Kortrijk. Oorspronkelijke kadastrale legger of alfabetische lijst der grondeigenaren art. 785.

Hoe onveilig het ook is om op basis van dergelijke aanvullende randgegevens definitieve conclusies te trekken, toch maken ze duidelijk dat in de familie Snellaert en in de entourage ervan onroerend goed aanwezig was.

De onverwacht grote hoeveelheid onroerend bezit bij vader Willem Karel Snellaert en het feit dat 3/4 van de opbrengst ervan niet bij de Snellaerts terecht komt, wijst op een onbekende factor die wellicht nog in het archief van de Kortrijkse «Borgerlijke Godshuizen» of in ander notariaatsarchief verscholen ligt.

Ferdinand Augustijn zelf vestigt zich samen met zijn twee zusters officieel in Gent op 10 maart 1838. Langs F.A. Spijers, die hij kende via de Gazette van Gend, zocht hij een huurwoning. Schilder-tekenaar en vlaamsgezinde Felix De Vigne voerde de onderhandelingen die leidden tot de huur van een huis in de Sint-Jorisstraat (nu Steendam)²⁵.

Noch zijn erfenis, noch zijn beroepsinkomsten als dokter leidden tot het verwerven van een eigen huis. De Snellaerts bleven wonen in de Sint-Jorisstraat tot in 1866 en verhuisden dan naar een nieuw en groter huurhuis in de Merelbekerstraat. Daar sterft Ferdinand Augustijn in 1872. Zijn erfenis is voor zijn inwonende zusters. Naast het meubilair en ander huisraad blijven er wat onbetaalde doktersrekeningen te innen en enkele kleine of geheel waardelose aandelen. Alleen de bibliotheek blijkt waardevol. Ze wordt voor 24.900 fr. verkocht aan de Belgische staat²⁶.

24. R.A.K., Mod. Archief, hypotheken, register 90 nr. 188.

25. U.B.G. (Universitaire Bib. Gent) G 15763 / 332 (2) en G 157765 / 38 (1) en (2).

26. R.A.G., Mod. Archief, registratie en domeinen, reeks 187, dl. 178 nr. 858.

BOEKBESPREKINGEN

B. JANSSENS DE BISTHOVEN en C. DE BACKER, *Inventaris van het Bisschoppelijk Archief van Brugge*, Kadoc Leuven 1984.

Deze zomer verscheen de eerste volledige inventaris van het Brugse bisschoppelijk archief : een wetenschappelijk werkinstrument dat met de jubileumviering van 150 jaar Bisdom Brugge klaargekomen is. Op een nauwkeurige en typografisch overzichtelijke wijze worden de verschillende fondsen van het archief kort beschreven. En dat zijn er heel wat, van de middeleeuwen tot heden ! In het eerste hoofdstuk wordt het eigenlijke archiefonds van het bisdom Brugge voorgesteld : d.w.z. de documenten die betrekking hebben op het oude diocees Brugge, van 1559 tot 1801, op het nieuwe diocees Gent (West- en Oostvlaanderen), van 1801 tot 1834, en op het nieuwe diocees Brugge, vanaf 1834. Een opmerkelijke reeks hierin zijn uiteraard de Handelingen van de bisschoppen, lopend vanaf bisschop Curtius (1562-1567) t.e.m. Mgr. Lamiroy (1931-1952). Hierbij horen dan verzamelingen m.b.t. de stichting en het herstel van het bisdom, de administratie, het financiële beheer, kerkinspecties, de officialiteit, seminaristen en priesters, sermoenen en geestelijke toespraken, relieken en Westvlaamse heiligen. Het tweede hoofdstuk omvat het archief van het bisdom Ieper, d.w.z. documenten afkomstig van de voormalige bisdommen Terwaan (tot 1559) en Ieper (1559-1801), die in 1834 in het bisschoppelijk archief te Brugge ondergebracht werden. Het derde hoofdstuk behandelt de archieven van allerlei kerkelijke instellingen : kloosters (Proostdij Sint-Amands te Kortrijk, Abdij Voormezele, Abdij van de Rijke Claren te Brugge, e.a.), hospitalen, broederschappen, kapellen, seminaries, colleges, universiteiten, alsook enkele fondsen van afzonderlijke priesters (F.T. Cornelis, D. de Haerne, A. Duclos, A. Decoene, J. Vanneste, K. en H. Suyckers, e.a.). Volgen dan in het vierde hoofdstuk de parochies : in een alfabetische lijst wordt per parochie aangegeven welke bundels of registers er voorhanden zijn, en van welk jaar het oudste archiefdocument dateert. Een handig overzicht dat door veel onderzoekers zal gewaardeerd worden. Een andere waardevolle en omvangrijke sectie is het archief van het kapittel van Sint-Donaas, dat in 1839 naar het bisschoppelijk archief werd overgebracht (hoofdstuk 5). Dit fonds omvat naast de oorkondenverzameling en de Handelingen van het kapittel, ook documenten i.v.m. de tienden van

Sint-Donaas, de goederen en het financieel beheer van het kapittel, de kerkfabriek, de obediëntie, testamenten en fundaties, alsook een uitgebreide reeks processen en sententiën. Het archief van Sint-Salvators werd eveneens in het bisschoppelijk archief gedeponereerd (hoofdstuk 6) : een reeks oorkonden en uitvoerige collecties m.b.t. parochiekerk, kerkfabriek, fundaties, oud en nieuw kapittel, gemeenschap, broederschappen en processen. Het zevende hoofdstuk behelst een verzameling documenten afkomstig van de Staten van Vlaanderen o.a. een lange lijst Acten van de Staten van Vlaanderen aan de geestelijkheid meegedeeld. Onder het achtste en laatste hoofdstuk vindt men tenslotte de Inventarissen van het archief en van de goederen van kloosters en parochiekerken, Handschriften over geschiedenis, theologie, pastoraal en catechese, opgesteld door priesters en leken, documenten van verscheidene aard of zonder verband met de beschreven fondsen (gebedsboeken en antiphonaria, stad Brugge, Gent, universiteitscursussen en examens, bouwkunde, kaarten en etsen, e.a. Het geheel wordt besloten met een uitvoerig register van persoons- en plaatsnamen.

Deze inventarisatie is bescheiden en functioneel. Het gaat slechts om een beknopte en algemene aanduiding van wat er in de resp. bundels, registers of dozen te vinden is : veeleer een voorlopige «magazijnstaat» dus dan een analytische inventaris. Bij elke titel wordt het nummerteken (een letter en een getal) geplaatst, dat met de bestaande klassering van het archief overeenstemt, alsook een aanduiding van het betreffende aantal registers of bundels, en een globale datering. Met die gegevens in de hand kan elk zijn onderzoek in het archief aanvagen. Vermelden we ook dat deze publicatie gerealiseerd werd — althans voor wat de uitgave betreft — in samenwerking met het KADOC (Katholiek Documentatie- en Onderzoekcentrum, Leuven), als nr. 6 in de reeks B : Inventarissen van archieven niet bewaard op het KADOC. Een vorm van technische en wetenschappelijke samenwerking die duidelijk vruchtbaar is ! Een kleine ambachtelijke vraag : verdiende deze uitgave geen steviger inbinding en wat garen met de lijm ? Hoe dan ook : deze inventaris is de vrucht van lang, accuraat en verzorgd werk, waarop lang gewacht is, en waarvan vele historici met dankbaarheid gebruik zullen maken.

J. BONNY

J. MERTENS, «De ontwikkeling van ons meetsysteem», in «Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België», jaargang 45, 1983, nr. 3, pp. 125-140.

Iedereen die zich wel eens met sociaal-economisch onderzoek van het Ancien Régime heeft ingelaten, zal het probleem onderkennen. Afgezien

van allerlei archaisch aandoende termen en begrippen, wordt het vorsingswerk immers nog eens extra bemoeilijkt door een veelvoud van muntstelsels en een onoverzichtelijke wirwar van plaatselijke lengtematen, inhoudsmaten en gewichten. Blijkbaar had ook de tijdgenoot er heel wat last mee, zodat voor de nodige omrekeningstabellen en metrologische handleidingen werd gezorgd. Cfr. de talrijke koopliedenhandboekjes en de «cijferboucken» of «tresoirs» van maten en gewichten die in de 15e-18e eeuw het licht zagen. Gezien het kolossale belang van dergelijke werkinstrumenten is het vrij logisch dat in het recent historisch onderzoek, waarbij trouwens in toenemende mate met kwantitatieve benaderingen wordt uitpakkt, heel wat aandacht naar de metrologie uitgaat. Treffend is verder dat tijdens de voorbije jaren meerdere bibliografieën over maten en gewichten werden uitgegeven. Specifiek voor de Nederlanden kan aldus verwezen worden naar B.H. Slicher van Bath («Alfabetische lijst van boeken en tijdschriftartikelen van belang voor de kennis van de oude Nederlandse en Belgische maten en gewichten», in «A.A.G. Bijdragen», 1964, pp. 210-221) en naar J. Mertens («Bibliografie van werken over oude maten en gewichten in de Nederlanden», Brussel, 1980). Nu is het weliswaar bijzonder handig wanneer men door het consulteren van zo'n metrologisch overzicht voor de nodige omrekeningen kan zorgen en alle aanduidingen in een eenheidsmaat weet te herleiden; ergens blijft niettemin een zeker gevoel van onbehangen hangen, omdat men wel eens wat meer zou willen vernemen omtrent het waarom en de herkomst van al die historische «verwarring». En hoe is men er dan uiteindelijk in geslaagd orde op zaken te stellen met het metriek en decimaal stelsel? Op een bondige maar erg verhelderende manier wordt gans deze problematiek door J. Mertens toegelicht. Na een historische terreinverkenning die tot de oudheid teruggrijpt om nadien de onhoudbare situatie te benadrukken tijdens de commerciële expansie van de Nieuwe Tijden, confronteert de auteur ons met het rationele en sterk technisch geïnspireerde kader van de Verlichting. Meteen lag hier de directe aanleiding voor de latere veralgemening van het tiendelige stelsel, meer bepaald dan in Frankrijk en in de bezette gebieden. Speciale commissies werden toen in alle departementen in het leven geroepen ten einde deze «moeizame» omschakeling van het oude naar het nieuwe matenstelsel zo degelijk mogelijk voor te bereiden. Dat dit alles behalve een overbodige luxe was, weet de auteur (die trouwens meerdere publicaties omtrent de invoering van het metriek stelsel op zijn naam heeft staan) op uitstekende wijze te illustreren. Jarenlang zal nog de allergrootste verwarring optreden. Oude en nieuwe maten werden in den beginne courant door elkaar gebruikt, zonder vermelding om welke eenheid het in werkelijkheid ging. Vandaar dan ook de bedenking in het jaarverslag van de gouverneur van West-Vlaanderen in 1826 dat het erg moeilijk is «de oude gebruiken uit te roeyen, om dezelve door andere, zelfs gemakkelijker en meer geschikte te vervangen» (p. 137). Wie nog enige voeling met het leven op de buiten heeft behouden, zal dit allerminst

verwonderen. Zelfs heden ten dage durven nog tal van boeren en buitenlieden het over «bunders» en «honderd lands» hebben ! En dan maar zeggen dat lessen over metrieke en decimale stelsels reeds anderhalve eeuw in het lessenpakket van de lagere school thuis horen.

CHR. VANDENBROEKE

R. CALCOEN, Th. A. Mann en zijn studie over Nieuwpoort, in *Academiae Analecta*, AWLSK, Klasse der Letteren, jaargang 46, 1984, nr. 3, p. 123-131, Paleis der Academiën, Brussel.

In deze korte bijdrage bespreekt de auteur de *Mémoire sur la ville et le port de Nieuport* die abbé Mann in 1776-77 schreef op verzoek van het stadsbestuur van Nieuwpoort.

Mann (Yorkshire 22 juni 1735 - Praag 23 februari 1809) had reeds tijdens zijn verblijf (1758-1775) in het Engelse Kartuizerklooster te Nieuwpoort, een zekere wetenschappelijke faam verworven. Hij werd in 1774 lid van de Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren te Brussel en volgde in 1778 Jan Des Roches op als vaste secretaris van de Academie.

Het slijk in de haven, de stadsgrachten en de sloten in de polders, was de oorzaak van het ongezonde klimaat dat te Nieuwpoort heerste. Mann geeft toe dat sinds 1745 de omgeving van de stad niet meer geïnundeerd werd, dat het water van de stadsgrachten regelmatig ververst werd en dat ook gezorgd werd voor een betere afwatering van de polders, maar meent dat dit niet volstaat en vraagt dat het water van de stadsgrachten wekelijks zou ververst worden.

Mann beveelt ook een aantal maatregelen aan om de stad weer tot welvaart te brengen : uitdieping van de sinds de 17de eeuw gekanaliseerde IJzer (tussen Nieuwpoort en de huidige Uniebrug), rechtstreekse verbinding van de kanalen naar Plassendale en Veurne met de haven en de bouw van een vlotkom tussen stad en zee.

R. Calcoen wijst er op dat pas vanaf de tweede helft van de 19e eeuw de toestand in Nieuwpoort begon te verbeteren, dat in de laatste jaren ook een spaarbekken gegraven en een jachthaven aangelegd werd. Het was misschien ook de plaats om te vermelden dat de bouw van nieuwe sluizen tussen de IJzer en de vaart naar Plassendale het versassen van schepen mogelijk maakt zonder de vloed te moeten afwachten. Voor de toekomst is ook de verbinding gepland van de IJzer en de Veurnevaart. Enkele jaren terug was men begonnen met de uitdieping en de verbreding van de gekanaliseerde IJzer.

R. Calcoen vindt er graten in dat abbé Mann van Nieuwpoort zegt «elle est située sur la rive occidentale de la rivière d'Iperlée» (p. 127) en voelt zich gelukkig dat deze «flater» (p. 130) verbeterd werd in de op verzoek van de Oostenrijkse regering, in 1781 opgestelde verkorte versie van de verhandeling. De flater van abbé Mann was niet zo groot. Op kaarten, tot in de 18e eeuw (zie o.a. Comté de Flandre par le Sr. Robert de Vaugoudy fils (1762), (in J. Bossu, Vlaanderen in Oude Kaarten, 1982, pp. 152-153), werd de IJzer vanaf het Fort Knokke als riv. d'Iperlée aangeduid.

G.(D.) DALLE

JOZEF VAN WALLEGHEM, Merckenwaardigste voorvallen en Daegelijksche gevallen, Brugge 1788, uitgegeven o.l.v. Yvan Van den Berghe, door Martine Secelle, Helena Debou en Ronald Engelrelst. Brugge 1984. (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, Deel XIII), 164 blz.

Bij eerste lezing kan het dagboek Van Walleghem gewijd aan het jaar 1788, minder interessant lijken dan het voorgaande jaar. 1787 was een jaar van grote politieke beroering en burgerlijk oproer geweest en daarbij vergeleken werd 1788 een heel kalm jaar. Gelijktijdige dagboeken zoals bv. van Rob. Coppieters over Brugge of van staatsraad Albert Paridaens over Mons, hadden dit reeds aangetoond.

Controversiële punten zoals het algemeen seminarie, de begraafplaatsen extra-muros, de afschaffing van een aantal processies, de privileges van de ambachten, de burgerwachten, bleven weliswaar in de aktualiteit, maar toch eerder in mineur.

Grondige wijzigingen in de samenstelling van de lokale besturen (zoals op 8 maart te Brugge en in het Brugse Vrije) konden zonder noemenswaardige tegenkantingen worden doorgevoerd, hoewel Van Walleghem niet naliet op te merken dat voor zo'n belangrijke gebeurtenis de openbare gebouwen noch versierd noch verlicht werden, zoals van oudsher de gewoonte was geweest.

Aan heel wat van dergelijke opmerkingen die Van Walleghem maakte (zie bv. blz. 44 en 69) voelt men aan dat rust en kalmte slechts oppervlakkig waren en na de woelige maanden van 1787, niets meer nog zoals vroeger zou zijn.

Maar in afwachting van wat komen moest, was 1788 een rustig en ogeneschijnlijk gelukkig jaar : de stilte vóór de storm.

Een rijke kaleidoscoop van het dagelijks leven

Zonder grote waarde dus, dit tweede boekdeel ? Integendeel, omdat het een volwaardig tijdsbeeld van het dagelijkse leven geeft. De aandachtige Van Walleghem heeft alles gezien, gehoord en neergepend : overlijdens en geboorten (vooral van drielingen), ongevallen en moorden, misdaden en veroordelingen, processies die doorgingen en processies die verboden werden, schuttersfeesten en militaire plechtigheden, carnaval en toneelvenen, keizerlijke ordonnanties en gemeentelijke reglementen, faits divers over de meest uiteenlopende onderwerpen, dit alles maakt dat we over Brugge anno 1788, dag voor dag evengoed zijn ingelicht als moest er een eigentijdse krant hebben bestaan. Met op en tussen de regels de commentaren en beoordelingen van Jozef Van Walleghem, die bij dit alles toch evenmin de politieke evolutie uit het oog verloor.

Het volstaat Van Walleghem met Coppieters te vergelijken, om het unieke van de informatie die ons door de mercenier werd nagelaten, te beseffen.

Coppieters verbleef tijdens 1788 bijna de helft van het jaar buiten Brugge : te Gent, te Brussel, te Mechelen en elders. Zijn dagboek, hoe interessant ook, was derhalve minder op Brugge toegespitst en hij had uiteindelijk minder weet over wat er dagelijks omging, dan de honkvaste Van Walleghem. Het is natuurlijk ook interessant beider reacties te vergelijken op bepaalde controverses. Van Walleghem verborg zijn ongenoegen niet over het centraal kerkhof en beschreef ieder begin van manifestatie die zich hieromtrent voordeed, terwijl Coppieters alleen oog had voor het feit dat het begraven op dit kerkhof stilaan een normale routinezaak werd. En daar waar Van Walleghem lamenteerde over het feit dat alle seminaristen uit protest het algemeen seminarie te Leuven hadden verlaten, en hij vreesde «dat heele onse heylige religie zal ten onder gaen», ging Coppieters dit seminarie zelf bezoeken en bewonderde hij de bijzonder comfortabele huisvesting die er aan de jonge levieten werd geboden. Twee gezichtshoeken, twee standpunten : het is interessant ze telkens opnieuw naar aanleiding van grote en kleine oorzaken tot uiting te zien komen.

De ganze tekst lijkt in dit boekdeel foutloos te zijn overgeschreven. Nochtans wordt Pasen op 25 maart opgegeven, daar waar het de 23ste moet zijn : in een dagboek zijn preciese data belangrijk.

Verzorgde publicatie

De bemerkings die n.a.v. de publikatie van het deel 1787 werden gemaakt i.v.m. het kritisch apparaat, zijn op het deel 1788 niet meer van toepassing. Een bijzondere inspanning werd geleverd voor het verstrekken van toelichtingen en uitleg. Men kan dit a.h.w. cijfermatig vaststellen. Voor de 180 blz. tekst over 1787 waren er slechts 168 voetnoten, voor de 109 blz. over 1788 zijn er 323 : evenredig zouden er voor het eerste deel bijna 600 geweest zijn.

De kwaliteit is in dezelfde mate gestegen, en we zouden de voortreffelijke inspanning die geleverd werd onrecht aandoen indien we de paar kleinere fouten zouden releveren die in zo'n werk onvermijdelijk binnensluipen. Op ongeveer iedere vraag die men zich bij de lezing van de tekst kan stellen, wordt een korrekt en interessant antwoord gegeven. Van Walleghem kreeg hiermee de behandeling die hij verdient.

A. VAN DEN ABEELE

JOZEF VAN WALLEGHEM, Merkwierdigste voorvallen en Dae-gelycksche Gevallen, Brugge 1789, uitgegeven o.l.v. Yvan Van den Berghe door Martine Secelle, Helena Debou en Ronald Engelrelst. Brugge 1984 (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, Deel XV), 212 blz.

De delen 1787 en 1788 hebben ons al vertrouwd gemaakt met de gevarieerde en boeiende inhoud van Van Walleghems kroniek. Ook voor het jaar 1789 worden honderden kleine en grote gebeurtenissen meegedeeld, nog uitgebreider dan een krant uit die tijd het zou gedaan hebben, zeker voor wat betreft de lokale berichtgeving.

Naast deze plaatselijke gebeurtenissen, zijn het uiteraard vooral de revolutionaire evenementen in Frankrijk en in de Oostenrijkse Nederlanden die Van Walleghems aandacht gaande hielden.

Het interessantste element van dit deel is, naar ons gevoel, de mogelijkheid die geboden wordt om een aandachtig en politiek geïnteresseerd burger te zien evolueren van keizersgezinde onderdaan naar patriot.

Hoe zo'n evolutie verantwoord werd, beschrijft Van Walleghem in een korte maar bijzonder interessante paragraaf (blz. 131). Jozef II had alle troeven in handen zo schreef hij, om dezelfde loyaliteit vanuit de Oostenrijkse Nederlanden te krijgen als zijn moeder Maria Theresia. Maar zijn «al te groote strengigheid en wilkeurige regering» had hem dat alles doen verliezen. «Een vrij geboren volk als de Nederlanders» kon dit niet gedoogen en zag zich verplicht de wapens op te nemen en «den tiranniger keyser» uit de Nederlanden te verdrijven. Dit schrijft op 31 december 1789 dezelfde Van Walleghem die pas enkele maanden vroeger, met de meeste eerbied had geschreven over «onzen keyser ende koning» en geen geloof wou hechten aan al het negatieve dat geschreven werd over Jozef II «waervan zooveel luegenen verbreit zijn dat ik zoude schaemen daermede myne schriften te bekladden». (blz. 22, 30).

Van Walleghem was trouwens een voorzichtig man, en het was pas begin november 1789, wanneer de patriottenopstand de bovenhand leek te kunnen krijgen, dat hij zich in zijn dagboek uitgesproken antikeizers begon uit te laten tegen de «tyrannye [die] niet meer van een vrijgeboren volk kon verdregen worden» (blz. 92).

Er is bij deze publicatie opnieuw een grote inspanning geleverd om aan de geïnteresseerde lezer de duiding te verschaffen die hem personen en gebeurtenissen beter kan laten situeren.

Niet alles is hierbij correct, maar in grote lijnen zullen de voetnoten tegemoet komen aan de vragen tot verduidelijking die bij de lezer kunnen opkomen.

A. VAN DEN ABEELE

S. TOP, Lodewijk Bakelandt en zijn bende. Bijdrage tot de studie van de groepsriminaliteit rond 1800 voornamelijk in het Leiedepartement, Kortemark-Handzame, 1983.

De (mis)daden van Louis Bakelandt hebben blijkbaar enorm tot de verbeelding gesproken, daar er een echte legendevorming rond deze figuur ontstond. Stefaan Top, gespecialiseerd in de studie van volksverhalen en -liederen, publiceerde hieromtrent een boek uit een reeks van drie. Hij wijdde het eerste deel aan een historische belichting van de bende van Bakelandt ; in het tweede en derde deel wordt de bende gezien vanuit het volkslied en het volksverhaal. Het doel van deze driedelige studie omschrijft Top als «een onderzoek instellen naar de wisselwerking tussen de historische en de volkskundige realiteit» ; voor een evaluatie hiervan is het dus noodzakelijk de drie delen door te nemen.

De bende van Bakelandt werd in 1801 opgerold. De auteur onderscheidt in het optreden van de bende twee fasen (1799-1800 en 1801) die gekenmerkt werden door een verschillend geografisch gebied. Tijdens de eerste periode was J.A. Busschaert de belangrijkste figuur, terwijl L. Bakelandt het laatste jaar duidelijk op de voorgrond trad. Nochtans lijdt het voor de auteur geen twijfel dat Bakelandt de leider van de bende was : hij beging het meest delicten en was veelal de drijvende kracht.

Drieëndertig beklagden (waaronder acht vrouwen) stonden terecht voor tweeëntwintig misdrijven, waarvan vijftien in bende (dit is door meer dan twee personen) werden gepleegd. De delicten omhelsden vier gevallen van struikroversij, zeventien diefstallen met inbraak en/of verwondingen en één roofmoord. Net als bij buitenlandse bendes uit die periode waren de sociaal-economische motieven overheersend, had de criminaliteit een landelijk karakter en behoorden de slachtoffers overwegend tot de middenklasse.

Op twee november 1803 werden vierentwintig terdoodveroordeelden (waaronder drie vrouwen) terechtgesteld. De rechtbank voorzag verder dwangarbeid en tuchthuis voor vier personen en sprak drie mannen en twee vrouwen vrij. Dit strenge vonnis wijdt Top vooral aan de Franse bezetter die op deze manier een waarschuwend voorbeeld wilde stellen.

Over de beschuldigen en delicten krijgt de lezer uitgebreide biografische respectievelijk chronologische gegevens. Hieruit trekt Top enkele conclusies in verband met de organisatie en de feitelijke onderneming. Zo bestond er een zekere discipline onder de benedeleden, maar geen strikte taakverdeling behalve tussen de seksen. De meeste leden waren gewapend, geweldpleging en inbraak waren schering en inslag. Toch bleek het niet om geroutineerde beroepscriminelen te gaan : er waren slechts drie recidivisten ; bij het minste teken van alarm sloeg de bende meer dan eens op de vlucht.

Er zijn een aantal aspecten waar de auteur wel op wijst, maar die ons inziens meer aandacht verdienen. Bijvoorbeeld de rol van herbergen als ontmoetings- en schuilplaats voor de rovers, en ermee samenhangend de «overlevingsstrategie» van de benedeleden (enkele werden gezocht door het gerecht en dus gedoemd «onder te duiken»). Zo ook werden de familiale en sociale relaties tussen de misdadigers, de rol van alcoholisme, geweld, ... volgens ons te weinig bestudeerd. Bij het overzicht van de misdrijven achten we een leesbaar en overzichtelijk kaartje onmisbaar om de mobiliteit en het operatiegebied van de bende aanschouwelijk voor te stellen.

De geschiedkundige belichting van de bende van Bakelandt komt vooral tot uiting in het zoeken van de auteur naar verklarende elementen. Drie criminogene factoren haalt Top aan als verklaring voor de bendevorming : sociaal-economisch, politiek en structureel. Het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw werd immers gekenmerkt door een terugval van de economische bedrijvigheid (met daarmee samengaand toename van bedelarij en werkloosheid), een Franse bezetting die slechts haatgevoelens opriep en tenslotte een inefficiënte werking van de gerechtelijke en politionele diensten. Deze ongunstige tijdsomstandigheden vormden een voedingsbodem voor groepsriminaliteit, maar verklaren niet afdoende waarom precies toen en daar zo'n bende kon ontstaan en opereren.

De auteur benadrukt de sociaal-economische aard van de criminaliteit van de bende van Bakelandt. Het ging om vermogensdelicten waarbij de sociale status van de slachtoffers hoger was dan deze van de daders. Er is geen sprake van strijd voor sociale rechtvaardigheid, maar van rovers die een bedreiging vormden voor de landelijke samenleving. Of dit ook het beeld is van Bakelandt en zijn bende zoals het in de volksliteratuur geschetst wordt, zal de auteur in een volgend deel bespreken.

A. ROETS
N.F.W.O.-aspirante

Ensor in Oostendse Verzamelingen. Oostende, Museum voor Schone Kunsten, 13 april - 31 augustus 1985. (Catalogus van de tentoonstelling ---). Oostende, 1985, 128 blz.

James Ensor werd te Oostende geboren in 1860. Daarom werd 1985, tevens de 125ste verjaardag van zijn geboorte, door de stad tot Ensorjaar uitgeroepen. Er werden verschillende manifestaties georganiseerd waarvan de tentoonstelling «Ensor in Oostendse Verzamelingen» zeker niet onvermeld mag blijven. In deze tentoonstelling werden ongeveer 250 nummers (schilderijen, tekeningen, etsen en lithografieën) tentoongesteld. Het betreft hier het volledige Ensor-bezit van de stad aangevuld met belangrijke bruiklenen uit lokale privé-verzamelingen. De tentoonstelling werd begeleid door een voortreffelijke catalogus met bijdragen van X. Tricot (Biografie ; De «Intrede van Christus te Brussel : Ensor's picturaal manifest), N. Hostyn (James Ensor en het Museum voor Schone Kunsten te Oostende voor W.O. II ; James Ensor en Willy Finch : enkele echo's van een vriendschap ; De appreciatie van Ensor op de kunstmarkt tijdens de laatste jaren) ; C.A. Wauters (Musicalia Ensoriana), E.A. Vanhaverbeke (De kwartierstaat van James Ensor) en J. Devos (België in de XIXe eeuw, Ensor en het progressisme). De catalogus zelf bevat naast een (viertalige) beschrijving van de titel van de werken, de opgave van het genre, de afmetingen, de identificatiegegevens, herkomst en bewaarplaats ; ongeveer 150 tentoongestelde werken zijn er in afgebeeld en het boek sluit met een «beknopte bibliografie».

De afzonderlijke bijdragen zijn alle leeswaardig. Ongetwijfeld hierin beïnvloed door onze persoonlijke belangstelling willen wij hierbij de bijdrage van N. Hostyn over de appreciatie van Ensor op de kunstmarkt en van J. Devos over Ensor en het progressisme afzonderlijk vermelden.

De tijdsdruk, waaraan dergelijke publikaties onderhevig zijn, is wellicht verantwoordelijk voor enkele taalfoutjes die nog in het werk voorkomen als bijvoorbeeld Ensor's i.p.v. Ensors (p. 31 en 33) of onmeedogenloos i.p.v. meedogenloos of onmeedogend (p. 45).

J. MERTENS

KRONIEK

PERSONALIA

Doctoraat L. Schepens. — Op 13 december 1984 promoveerde ons lid Luc Schepens aan de Rijksuniversiteit te Gent, met de grootste onderscheiding tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte. De titel van zijn verhandeling luidde «Anatomie van een stad in oorlogstijd. Brugge, 1914-1918, 1940-1944». Promotor : prof. dr. H. Balthazar. In de verhandeling — die in 1985 door Lannoo te Tielt wordt uitgegeven — worden het dagelijks leven, de kollaboratie, het verzet, de repressie uitvoerig behandeld.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Bibliografie Vlaamse Primitieven. — In 1984 heeft het Nationaal Centrum voor Navorsingen over de Vlaamse Primitieven een belangrijke en handige «Bibliografische gids van de Vlaamse schilderkunst van de XVe eeuw» uitgegeven, opgesteld door mevr. M. Comblen-Sonkes. Dit bibliografisch werk — beperkt tot 1051 titels — bevat boeken en artikels van «algemeen belang». Studies «over een meer bepaald aspect» («études dont l'objet éatit plus limité») of uitsluitend handelend over de herkomst van schilderijen werden niet weerhouden.

Een eerste rubriek behandelt «algemeenheden» waarin zowel algemene werken als oude verhalende bronnen (van Mander, Vasari,...) vermeld worden. Daarna komen de schilderijen aan de beurt met studies betreffende de opdrachtgevers, ambacht, techniek, ikonografie. In de volgende rubriek worden de speciale katalogen van de grote musea vermeld ; in België en Nederland zijn dit enkel de katalogen van het Brugse Groeningemuseum (door A. Janssens de Bisthoven en D. De Vos). In de vierde rubriek komen de belangrijkste tentoonstellingen aan bod, gaande van Brugge (1902) tot Leuven (1971). De vijfde rubriek — uiteraard de grootste — behandelt de bibliografie per schilder.

Al met al is het een moeilijke opgave een verantwoorde keuze te maken uit de uitgebreide, meer dan een eeuw oude bibliografie van de Vlaamse Primitieven. Iedere samensteller van een dergelijke bibliografie zal wel eens eigen voorkeur en specialiteit laten doorwegen ! Daarom lijkt het ons ondankbaar tegenover de auteur te discussiëren over het al dan niet

opnemen van bepaalde titels. Waarschijnlijk kende ze die ook wel, maar vond ze toch niet belangrijk genoeg. Toch willen we op enkele lacunes wijzen, waarbij onze belangstelling dan speciaal uitging naar Brugse meesters en naar lokale publikaties. Ook dat is een keuze...

O.i. zouden werken als L. Kämmerer en K. Voll over Memlinc, W. Rothes en zelfs A. Stubbe over Van Eyck niet mogen ontbreken. Het boek van G. Szekely over Van Eyck (Bukarest, 1971) is een buitenbeentje en bevat uitsluitend teksten i.v.m. Van Eyck, vanaf de 15de tot de 20ste eeuw (met Hamann, Huyghe, Panofsky e.a.).

De architectuur op de schilderijen van de Vlaamse Primitieven heeft verscheidene kunsthistorici geïnspireerd. Niet enkel de boeken van G. Kern en W. Körte zouden mogen vermeld worden, maar eveneens de artikels van P. Saintenoy (over Van Eycks Annunciatie in Washington), J. Steppe (betreffende het J. Floreinstriptiek van Memlinc), R. Lemaire en F. De Smidt (over Van Eycks Madonna in de kerk, Berlijn), S. Leurs (over de van der Paele-Madonna). Over dit laatste paneel schreven zowel M. English als A. Viaene een belangwekkende bijdrage in *Biekorf*, respectievelijk in 1957 en 1965. In «zijn» *Biekorf* (1953) schreef Viaene ook nog over het portret van Margaretha van Eyck en over het portret van het echtpaar Arnolfini. Betreffende dit laatste schilderij moet nu ook bijgevoegd worden: J. Rotsaert. De echte identiteitspapieren van het echtpaar Arnolfini-Cenani, in *Het Brugse Ommeland*, 23 (1983), 91-110.

Aangezien de onuitgegeven verhandeling van L. Verheyden-van Overstraeten over het paneel «Madonna met proost van Maelbeke» uit Ieper (nu in Warwick Castle) principieel niet opgenomen is, is de studie van D. Masure, De Madonna van Ieper, in *Iepers Kwartier*, 10 (1974), 81-104 zeker vermeldenswaard. I.v.m. dit schilderij kan men er ook A. Deschrevel in het *Album English* (Brugge, 1952, 107-108) op nalezen.

Een keuze uit de vele bijdragen van de erudiete en onvermoeibare Engelse Bruggeling J. Weale is evenmin gemakkelijk te maken. Gaarne hadden we toch zijn in 1901 verschenen werkje «Hans Memlinc. Biographie. Tableaux conservés à Bruges» (ook in het Engels verschenen) opgenomen gezien. Nog i.v.m. Memlinc citeren we hier vijf weinig bekende bijdragen over de liturgie bij deze schilder, die n.a.v. de Memlinc-tentoonstelling te Brugge in 1939, in jg. 1940, nr. 5 van het *Liturgisch Parochieblad* (uitgegeven door de Sint-Pietersabdij te Steenbrugge) verschenen zijn.

Een bijdrage over D. Bouts zou men in *Biekorf* niet verwachten. Toch verscheen in jg. 1963, blz. 261 een klein artikel van F. Van Molle over het vuurwagentje op het Gerechtigheidsstafereel van keizer Otto.

Benevens zijn opgenomen artikel over de anonieme Madonna met Yolente Belle en Joos Bryde (Ieper, Belle-godshuis) schreef A. Deschrevel over dit paneel ook nog in het jubileumboek «Septingentesimum jubilaum Hospicii dicti Belle» (Ieper, 1976).

De inventarissen van de Sint-Baafskathedraal te Gent (door E. Dhanens) en van de Sint-Gommaruskerk te Lier (door H. Leemans) worden terecht opgenomen, maar niet de inventaris van de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge (door L. Devliegher), alhoewel hierin toch ook verscheidene Vlaamse Primitieven — en niet van de minste — behandeld worden.

L.D.

Poldermolens. — Het tijdschrift *Molenecho's* (verantwoordelijk uitgever dr. Luc Goeminne) wijdde de afl. 1 van zijn 12de jg. (1984) aan de «Geschiedenis, techniek en terminologie van de poldermolens in België». De auteur L. Denewet schreef deze studie n.a.v. een uitvoerig detailonderzoek van de Hoosmolen te Drongen, een scheprad-poldermolen, waarvan de vroegste vermelding uit 1597 dateert. In het inleidende overzicht nemen de kust-poldermolens in De Moeren en in Meetkerke de belangrijkste plaats in. Over de juiste datering van de molens in De Moeren is echter het laatste woord nog niet gezegd.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Koninklijke Museum voor Schone Kunsten Brussel. — O.l.v. van dr. H. Pauwels verscheen in 1984 de eerste inventariseringscatalogus van de oude schilderijen van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van België te Brussel. Hij bevat alle schilderijen, nl. 1573, gemaakt door kunstenaars geboren vóór 1748 (geboortjaar van Louis David). Hoofdzakelijk zijn dat werken uit de Zuidelijke Nederlanden. Ook vernielde en vermiste werken zijn zo mogelijk opgenomen; door het plaatsen in depot zijn inderdaad nogal wat werken verloren gegaan.

Telkens worden de naam van de kunstenaar (met jaar van geboorte en overlijden) inventarisnr., titel, materiële gegevens, signatuur, opschriften, verwerving, eventuele gegevens over repleiken, negatiefnr. KIKP medege-deeld. Deze volledige catalogus zal gevolgd worden door gelijkaardige katalogi van beeldhouwwerken en tekeningen.

Inventaris handschriften op het Stadsarchief te Brugge. — In 1984 verscheen de «Inventaris van de handschriften in het Stadsarchief te Brugge» van de hand van konservator N. Geirnaert. Daarin worden een 300 volumes onder 232 nrs. beschreven.

Kleermakersarchief in het Stadsarchief te Brugge. — In 1984 werd aan het Stadsarchief archief van de Brugse kleermakers geschonken, nl. twee registers van het kleermakersambacht uit de 18de eeuw, vijf registers en vier katernen van de gemeenzaamheid van de kleermakersmeesters uit de 19de eeuw en één register met de boekhouding van een Brugs kleermaker (19de eeuw). Dit archief is belangrijk voor de geschiedenis van de 19de-eeuwse

gemeenzaamheden of beroepsmutualiteiten die in feite een tussenschakel waren tussen de eigenlijke ambachtsgilden — afgeschaft in 1795 — en de syndikale organisaties van het einde van de 19de eeuw. Te Brugge bestonden in 1851 meer dan 40 gemeenzaamheden. Deze van de kleermakers, die in 1804 opgericht werd, was één van de belangrijkste. Daarnaast bestond reeds in 1803 een gelijkaardige maatschappij van kleermakersknechten.

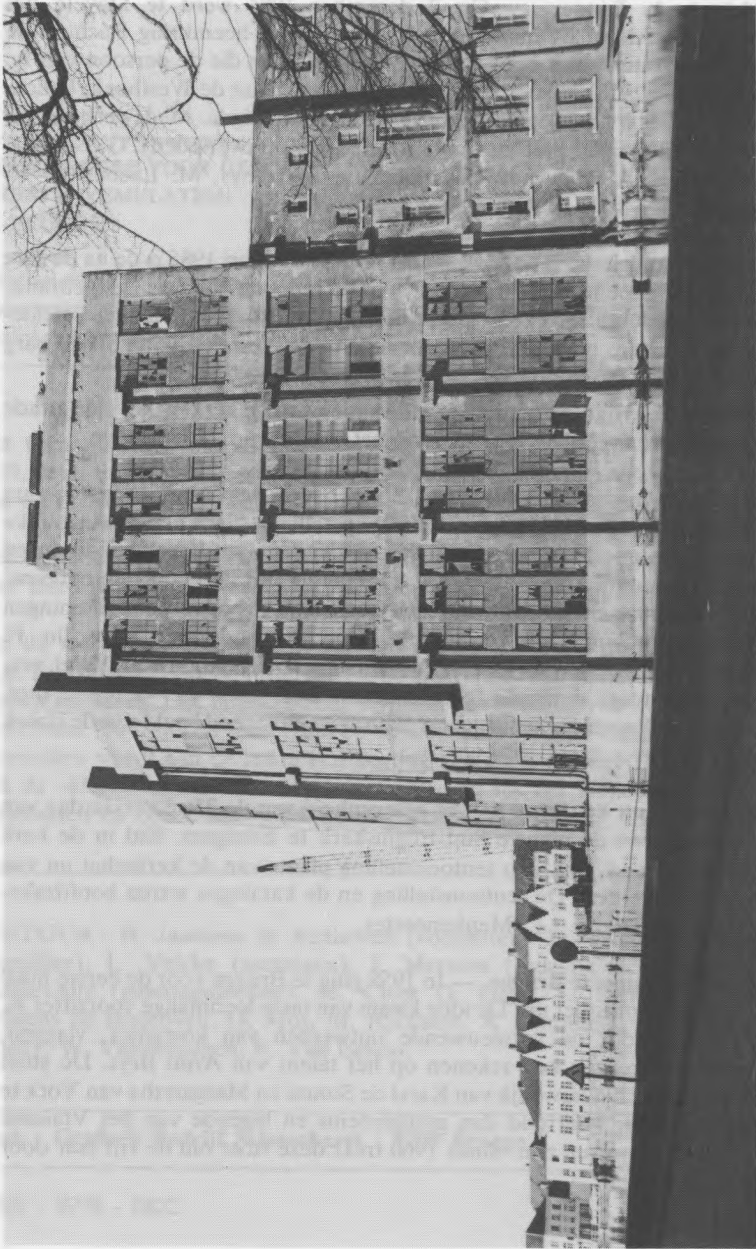
Een fragment van het eerste waterleidingsnet te Brugge. — Begin 1985 schonk E. Vandevyvere — auteur van het boek «Watervoorziening te Brugge van de 13de tot de 20ste eeuw» (Brugge, 1983) — op onze vraag een fragment van een loden moerbuis, die eertijds deel uitmaakte van het stedelijk waterleidingsnet, aan de Stedelijke Musea. Deze buis (inv. 85.3.XIII) heeft een diameter van 18 cm en is gemaakt uit een opgerolde loden plaat van 8 mm dikte (naad uiteraard naar boven gekeerd). Volgens de schenker werd dit object gekocht aan arbeiders betrokken bij de graafwerken voor de bouw van de tunnel onder het Zand in 1981. Op deze plaats werden grote hoeveelheden loden buizen ontdekt, die achteraf als oud lood verkocht werden. Deze vermoedelijk 15de of 16de-eeuwse buis, vermeld in het boek van Vandevyvere, blz. 91, wordt momenteel tentoongesteld in de Historische zaal van het Stadhuis.

S. Vandenberghe

Sloping van de Gistfabriek te Brugge. — In januari is men begonnen met de sloping van de Gistfabriek, het belangrijkste industrie-monument te Brugge, waarvan inzonderheid het gedeelte uit 1924-1926, behorend tot de Amsterdams-Delftse architectuurschool, ongetwijfeld een officiële bescherming verdiende. Jarenlang werd een bittere strijd om het behoud van het gebouw gestreden — er werd zelfs een «Stichting Oude Gistfabriek» in het leven geroepen — maar uiteindelijk hebben historische, kunsthistorische en stedeboouwkundige argumenten het niet kunnen halen tegen het gebrek aan belangstelling en aan geld vanwege de openbare besturen.

A. Van den Abeele, ondervoorzitter van de K.C.M.L., schreef in december 1984 in een nota betreffende de Gistfabriek o.a. «Als we zo doorgaan dan zal het voor onze nakomelingen zijn alsof er te Brugge in de vorige eeuw en in het begin van deze eeuw niets of bijna niets is gebeurd of gebouwd, wat een volledige scheefftrekking van de historische waarheid zou betekenen. Niet alles kan natuurlijk behouden blijven, maar juist omdat er voor de sloping van zoveel gebouwen altijd wel een goede reden te vinden is, moet men met des te meer zorgvuldigheid omspringen met exemplatieve gebouwen, die wel nog economisch nut hebben en dus kunnen behouden blijven».

Zal het 19de-eeuwse Sint-Janshospitaal een beter lot kennen ?

De Gistfabriek tijdens de slooping. Op de achtergrond de bedreigde 17de eeuwse huizen in de Wulpenstraat.

Huldeboek A. Bonnez. — Op 2 december 1984 werd te Stavele het «Huldeboek André Bonnez», uitgegeven door de heemkring Bachten de Kupe, voorgesteld. Het boek bevat zowel bijdragen die de persoon van A. Bonnez (1906-1978), de belangrijkste volkskundige uit de Westhoek, belichten, als studies i.v.m. het werkgebied van de gehuldigde. Medewerkers zijn Bonnez' beste vriend pastoor L. Vanheule (in 1983 overleden), G. Bonnez, M. Messiaen, A. Dawyndt, A. Blondeau, F. Denys, M. Laenen en R. Lanszweert.

Brand Sint-Andrieskerk te Woumen. — Op 23 februari 1985 is de na de 1ste Wereldoorlog totaal herbouwde Sint-Andrieskerk te Woumen uitgebrand. Daarbij gingen o.a. een 18de-eeuws Sint-Sebastiaansbeeld en twee schilderijen uit vroegere barokaltaren, voorstellend de Verheerlijking op de berg Thabor en de Marteldood van Sint-Andreas, verloren.

De Westhoek krijgt, na het recent uitbranden van de kerken van Hoogstade en Oostvleteren, een slechte naam op het gebied van kerkbranden.

2000 jaar Zwinstreek. — Van 7 tot 23 juni had in het Ontmoetingscentrum Scharpoord te Knokke-Heist een tentoonstelling «2000 jaar Zwinstreek» plaats waarin allerlei aspecten uit de geschiedenis en het dagelijks leven getoond werden. Archaeologie (hoofdzakelijk uit Zeeland), landbouw, visserij, toerisme en stadsontwikkeling werden met voorwerpen, tekeningen en foto's aanschouwelijk voorgesteld door een werkgroep o.l.v. lic. F. Welvaert. Er werd, spijtig genoeg, geen catalogus uitgegeven. Wel verscheen terzelfdertijd als de tentoonstelling een boek met dezelfde titel, waarin 13 bijdragen staan die echter geen samenhangend beeld van de streek kunnen geven.

Kerkschatten uit Ettelgem. — Ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van het bouwen van de nieuwe Sint-Eligiuskerk te Ettelgem, had in de kerk tijdens de maand juni, een tentoonstelling plaats van de kerkschat en van enkele documenten. De tentoonstelling en de catalogus waren hoofdzakelijk het werk van lic. J.L. Meulemeester.

Gouden Boomstoet te Brugge. — In 1958 ging te Brugge voor de eerste maal de Gouden Boomstoet uit. De idee kwam van onze toenmalige voorzitter A. Viaene, die voor de vernieuwende ontwerpen van kostumes, vlaggen, accessoria en reuzen kon rekenen op het talent van Arno Brys. De stoet heeft als thema het huwelijk van Karel de Stoute en Margaretha van York te Brugge in 1468, waarrond dan geschiedenis en legende van het Vlaamse vorstenhuis verweven zijn. Sinds 1960 trekt deze stoet om de vijf jaar door de Brugge straten.

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIÉTÉ D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75
Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 500 F.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (500,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen en op de afzonderlijke uitgaven.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (onder-voorzitter), L. Valcke (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), A. Vandewalle (penningmeester), M. Cloet D. Dalle, L. Devliegheer, A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteteet, C. Vandembroeke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

Druk : Grafisch Bedrijf Schoonbaert - 8200 Brugge 2

ISSN - 0770 - 0822